

У В И Й

1935

КОКЫМШО НОМЫР

МАРИЙ ОБЛАСЬ
КУГЫЖАНЫШ ИЗДАТЭЛЬСТВЭ
Йошнар-Ола

Л
Д
У
М
Л
Г
Н
Н
Г
З
Ю
Т
Э
Р
Ю
Э
С
Э
Н
С
И
Р
а
ь

1935 ий

ФЭВРАЛЬ

У В И Й

№ 2

Рэдакция адрэс: МАО, Йошкар-Ола, Совет урэм, 60, Маргосиздат. „У Вий“ рэдакция

Шэрэва

Ойлымаш

Кави Наджми*)

I. КУВАН КУРЫК

Куван курыкэш мардэж түкнэн шалана. Ты курык йымалнэ кушко гына от ончал, лапка чыкма дэн пэчымэ саскан сат, пакча шуйнылыт, күкшү шудо копнала дэнэ тэмшэ лопка олык койэш. Умбалнырак Днэпр кудыргылэш, пич чодра лүшка. Күкшү сэр дэн авыралтшэ йэр-влак йылгыжыт. Йэрла воктэн ош коропка гай койшо пөртан йал-влак, адак күкшү кў пэстэ дэн пэчэн налмэ манастырь койэш.

Куван курыкышто йужо айдэмым руштыкта, мардэж тушто шошым куанымаш дэнэ үпшалтэш.

Ожно годым монах-влак чэвэр олмам, пушкыдо тутло сливым, вуй корштымым чарышэ пистэ мўым, йэрлаштэ лынгылышэ чонан нуж кол дэн олангым күчэн лишыл пристаныш намийэн шогыныт.

Тидэ ожно лийын. Кызыт гын, монах-влакын шўргышт койа шырча дэн ок йылгыж. Нуно мут пэлэштыдэ кас ўмыл гай койын коштыт. Шўргэшышт, вачэшышт пурак шинчын, нуно шкэштат шўдө ий дэн эрыктыдымэ икон-влак коийт.

Шуэракын пошкудо йалла гыч шонго кува-влак толыт; тунам гына манастырь изишак кожгана. Чан йўк шэргылтэш. Йумылдышо-влак сангашт дэн кў кўварым тўкалат. Вара кудвэчыш лэктятат,

кугун шўлалтэн, тошто илыш нэргэн мутланаш тўналыт.

Куван курык шэнгэлнэ эн пэрвой гана „Интернационал“ йўк шэргылтмэкэ, ала могай вашталтыш лийшашым монастырьыштат палэн налыыч.

Тидэ жапыштак олалаштэ кў пырдыж пэлэн приказ ластык-влак кэржалтыч. Пэстэлаштэ лончат ыш код,—нуно кагаз дэнэ тўрыс нэрынчалтыч.

„Округ войнэ положэныштэ шотлалтэш. Кө приказым ок колышт... Лўйаш судитлымэ лийэш“..

Пазарыш сортам кычал толшо обыватьэл дэн монах-влакын вуйышт орва гай пөртэш. Нунын йўдышт мучашдымэ шучко омо дэн тована. Кэчвал кэчышт пошырнымаш дэн да лўдмаш дэн вўдылалтэш. Кажнэ ваш лийшым инансыр шинча дэн ончат. Шинчашт ончылно умлыдымо мут-влак пөртшө мардэж гай пөртыт: „Комэндант... Комисар... Рэвком... Чэка... Конфискаций... Контрибуций“... Тыгай мут-влаклан тўналтышат, мучашыжат укэ.

Ожнысэк тидэ олаштэ илэн тунэмцэ-влакат пужэн лўмдымө урэмлаштэ аньэргэн коштыт.

Пазар площыт—Совет площыткышкэ савырнэн; анысыр урэмла-влак Комунар урэм, Йошкар знамэ да Париж юмун урэм лийыныт.

Ожнысо кугу вывэскэ-влак олмэш у лэктыныт: ПРОДКОМ, АРТЭЛЬ, КОМИЭ, ГЛАВЧАЙ.

*) Татар писатьэл.

Тыгай вашталтыш, у койыш почэш сар лийын шога, власть почэш власть вгшталтэш.

Нинэ вашталтмаш чылт ургаганыш савырнышт. Куван курык йымалнэ шылын шинчышэ йалла өрт лэкшаш гай лүдыныт.

Кэчэ мучко идымыштышт эртаршэ кресаньык-влак йўдалан вургэмыштым ку-дашашат мондат. Пэл йўдлан агутан пэрвой кана муралтымэ годымак шинчаштым почытат, вучат:

„Тачэ ындэ мо лийэш гын? Адак могай увэрым мардэж конда?“

Ик кана Макарово йалым авырен шогышо идым пэчэ шэнгэкэ имнэшкэ толын лэктэ. Шльомыштыжо йошкар шўдыр койэш... Тудын йыр пўтыралтыч. Йодыштыт. Имнэшкэ шыमतэн ойла. Тудым чайым йўктышт. Чай дэн пырля мут лэктэ. Йошкар шўдыран, шльоман имнэшкэ дэчын кресаньыкын шўмышкышт шинчалан койдымо шўртө влак шупшылтыч. Совэт дэн Ленин да Йошкар армий нэргэн шот дэн ойлышо йэнгым кресаньык-влак эн пэрвой ваш лийыч.

— Тэндан дэнэ совэт уло?

— Укэ.

— Молан?

— Огына шинчэ.

— Йачэйкэ уло?

— А мо тудо тыгай?

Палэ лийэ—йачэйкат укэ, кресаньык-влакшэ йачэйкэ дэн чэкамат ойырен Огыт мошто.

— Мо вара тэмдан дэн уло?

— Нымат укэ.

— Молан?

— Да, так... Илэна, парэнгым пурына...

Мэмнан йалыштэ альэ мартэн луатныл власть вашталтын. Чылажэ почэш кушко шуат.

Мутлачымаш кужун шуйныш. Шльо-ман рвэзэ ала мом возгалэн нальэ. Мутланымаш мучашкэ шу. Имнэшкын ку-далшашыжэ годым, кресаньык кокла гыч иктэ, шинчажым пэлэ кумалтэн, вошты-лалын йодо:

— Тый ышкэжэ, могай калык гыч улат вара?

— Сўас.

Имнэ йол йўмачын корно пурак тўр-галтэ. Имнэшкэ тўрга... Тидэ имнэшкэ —Хайрулка, Днэпрын вэс сэрыштышэ шогышо №-сэ йошкар бригадын особый отрэд гыч колтымо йэнг.

II. ЁМЫЛ

Киндан пасула мучко разбойнык муро дэн лўшкэн, пльотко йўк дэн шўшкэн, пульэмоот дэн „тототлэн“, Днэпр вок-тэн тушман шаланэн возын.

Кў комылья-влакым мушкын волтышо, илэ пушэнгым вожгэ пўтырал кудалтышэ куатлэ энгэр мучко у оза толмо нэргэн увэр шарлыш.

Энгэржэ гына цыпак йога.

Тушман дэн пырля, акрэт годсо шучко звэр гай койын, танк, бронэвик, кужу нэран пушко-влак нушкыт.

Бэлогвардэйц-влакын штабыштышт паша йэшаралтын. Шинча шаланымаш лэктэ Лўдмаш кугэмэ. Тўрлө увэр-влак кушкыт, шарлат. Кэчывалым „тыныслы-кым кучышашлан“ кресаньык-влакым кырыктат. А кастэнэ пушэнгэ укилаштэ, тэлэграф мэнгылаштэ нунын колышо капышт лўнгэн кэчат.

Мардэж пуалэш. Колышо кап-влак лўнгат. Тушко-тышкэ... Тушко тышкэ...

Мардэж чарныш. Ик укшат ок тарванэ. Каваштэ ик пылат ок кой... Йал-влак пычкэмыш дэн вўдылалтыныт. Йалыштэ чырам чўкташат лўдыт. Вэт тыштэ кэчэ йыда у „оза“.

Тэнгэчэ ошо-влак ылыыч. Тачэ полбак-влак. Эрла Махно. Власть шукужым йўдым вашталтэш. Салтак-влак окна гыч тулым ужытат, вик пёртыш тэмыт. Ну-ным пукшо, йўктө да малашат пыштэ. Кресаньык-влакын ватышт уло, ўдырышт. Тушто скандал лийшашым вэлэ вучо. Ситартышлан адак йодышт индырат: „тый „нунын“ дэч свэдэнийым от нал мо?“

Тыгэ кресаньык шона. Тыгай пула-мыр кресаньыкын шэржым тэмэн. Тул

волгыдо дэн шкэ ўмбақыжэ зианым
ўжын шэржэ тэмын. Садланак йал пыч-
кэмыш дэн вўдылалтын.

Умыр йулысо кас пыл дэн ок лэвэ-
далт. Ик кас дэн вэс кас ик гайак улыт.
Нуно кава мучко шаланэн пытышэ, шў-
дыр дэн модыт, шыпак ойлат:

— Могай сай! Могай сөрал! А тэ,
ўдыр качэ-влак, гармондадат мурыкташ
лўдыда?

... Тыгэ кас почэш вэсэ эрта. Ны-
гэат нуным чарэн ок кэрт...

... Кас. Кава йаклака кандалгэ. Чыл-
гыжшэ шўдыр-влак гына каван йакла-
кажым козырандат да, куштылго лэвэ-
дыш дэн курыкым, сатым, шиштэдалт-
шэ пасум, кэчэ шудын савалтшэ вуй-
лажым шыман вўдылыт.

Тэвэ йэр.

Шўдыр-влакын йылгыжмышт йэр вў-
дыштө койаш төча. Сэр воктэнак ты-
гыдэ арама-влакын ўмылышт нунылан
огыт мэшайэ. Арама шыман лўшка.

Тэвыс, йэр мучаштэ, сэр утларак ка-
дыргылмаштэ ик шўдырын тўсыжө йэр
пундашкэ шумэш шўтэн пуршаш гай
чучэш.

Кэнэта йэр покшэлнэ ала мо тарва-
нылэш. Изиш лиймэкэ, лопка сайан олым
тэркупшын ўжакажэ койо.

Олым тэркупшо шўдыр йылгыжмым
шойыштэн ийын тольат, сэр воктэн пў-
гыргэн шогышо арама йымалан шогальэ.
Тэркупшын ўмылжө воктэн вэс ўмыл—
пычал ўмыл койылалтыш.

Кушэчын? Кушко кайа?

Могай содор пашам тыгай пич жа-
пыштэ шуктынэжэ?

Молан шинчажэ Днэпырын вэс сэрыш-
жыжэ онча?

Молан?

Тидэ тыгайлан огыл!

III. РИЗЭ ВОЛГАЛТМЭ ГОДЫМ...

Монастырыштэ ик изи окнан кэрмыч
лэваш уло. Лэвашын эн покшэлныжэ
кок аршын кэлгытан выньэм кўнчымө.

Ожно тидэ выньэм йыр тэнгыл-влак шо-
гат улмаш. Тошто жап годым, „йазы-
кыштан“ вэрчын саным налшаш попом
тидэ тэнгылыш шындат улмаш.

Чыла ты кундэмысэ поп-влак ончылан
титаканым ты тэнгылыш шындэн, ту-
дын ўпшым, пондашыжым нўжын кыш-
кат улмаш. Нўшкө рўданг пытышэ брит-
вэ дэн эн ончыч архирэй ўпым солалта.
Тудын почэш моло поп-влак. Титакан
попын вуйжо вўрвузык лийын пыта.

Пытаргыш ийлаштэ тидэ йўла йомын.
„Знамэнитэ“ бритвэ монастырь чэркын
эн кугу икон йымалнэ ласкан рўданг
кийа.

Ўмаштэ ик монах ты бритвэ дэн чы-
рам шэлэш төчэнат, кидшым пўчкын.
Тидлэч вара „свэшэннэ“ бритвын ты-
ныслыкшым ныгөат ок тарватэ.

Кэрмыч лэваш нэргэн ойлаш гын,
тыштэ монах-влак ласкан малэн кэр-
тыт. Кармэ, шына тыштэ огэш лий.
Йыр-ваш шып. Тыныс. А мокрэч дэн
кольажэ пэш кугу йонысырак огыт
ул.

Выньэмыштэ салат дэн ыштымэ шо-
пым тэмымэ кугу тумо вочко шинча.
Логар кошкышан йэнг нэлэ омыжо гыч
пожалтын, вочко ўмбак кумык возын,
шопо ўмбалнэ коштшо шўкым, шўшө
лышташым пуэн-пуэн, өрш-пондашы-
жым нөртэн, упшаж дэн вик шопым
йўэш.

Ик кана ала кузэ вочкышто жавам
муыныт, көн дэн йазык ок лий? Тудо
кэчак мондэныт.

Ола гыч осал увэр толэш тўнгалмэкэ
архирэй вўдыш пурэн каймэ гай йомын.
Йужышт Йэртышэва купэч ватэ дэн
пырля вэс кугыжанышкэ шикшалты-
ныт, манынат ойлышт.

Тидым колмэкэ монах-влак эрыкым
шижыч. Паша шагал. Арня мучко
комдык возын мўшкырштым кадыртэн
малэ вэлэ.

Монастырь пэстэн күртнө лэвэдышы-
жэ мураш тунгалмөнгө, тамлэ омэат
кушкэдлыш.

Куш вуйым ит лук, эрэ пульо шүшка.
Монах-влак моктымо вэс туньяшкышт
кайаш пэшак тыршэн огытыл, садлан
монастырь капкам содоррак чоткыдын
түкылэн шындэныт.

Чүчкыдын лүлмө дэн ош йаклака
пэстэ шүткалалтын йөршын шадыра-
нын.

Монах-влак шинчат, йүкымат огыт
пу. Йол парня мучаш дэн коштыт.
Йуж тар шикш дэн тэммөнгө, кэрмыч
лэвашэш пэтыралтыч, вочко түрэш вич-
кыж сортам чүктэн, чыла свъатой-вла-
кым шарнаш тунгалыч: ала иктажшэ
тыгай азап дэч утараш полша. Тугэ гы-
нат, үшанымашышт арам лий.

Кок монах-влак—отэц Йаков дэн отэц
Пантэлэймон, кэрмыч лэвашыш шылын
шуктэн отыт улат, рэса урвалтым по-
галтэн, чэркэ воктэн улшо пөртыш чы-
малтыч.

Пөртын ик пырдыжшэ омыж дэн
кушкын пытышэ йэр дэк лэктын шога. Ик
пөлэмыштэ трапэзнэ*) улмаш, вэсы-
жэ—толшо уна-влаклан пачэр. Мүндүр
лукушто йумога дэн тэмымэ мольэльнэ.

Отэц Йаков дэн, отэц Пантэлэймон,
шүшө шопкэ көргыш пурэн шичшэ
тумна гай мольэльнэш түкылалтычат,
окна йымак шинчыч. Пөртыштө нунын
дэч моло нөгөат лийын огыл. Кава пыч-
кэмышалтэ. Тылызэ волгыдо рэшоткан
окна вошт пурэн икон ризэ дэн мо-
даш тунгалэ.

Пэл йүдлан лүлкэдымаш чарнымэ
гай лийэ. Отэц Йаков нэралтэнат ыш
шукто, монастырь капка ончылно йүк
шокташ тунгалэ.

Отэц Пантэйлэмон чүч шинчын шы-
пак окнаш ончалэ. Фруктовый сатыш
лэктын шогышо монастырь пэстэ вок-
тэнэ үмылка-влак тарванылыт. Монах-

влак тарванылыт. Монах-влакын пулву-
йышт чытыраш тунгалэ. Отэц Йаков,
онжым ырэслэн, пөрт йымал опсам по-
чат, коктынат тушко төрштышт.

Йүк-йүкан талышна.

Пэш чот түкалмэ дэн капка „чытыр-
чытыр“ шоктыш.

— Вич минут гыч огыда пурто гын,
монастырьдам пудэштарэна!

Ик минут эртыш. Вэсэ...

— Почыда, укэ? Пироксилин йамдэ.
Кум минут гыч фитильым чүктэна.

Минут-влак эртаг...

Срок эртышаш [годым, капка түкыл-
тыш сигыралтыш. Шэм рэсан лүдын
шогалшэ монахым авырэн капка по-
чылто.

Кудвэчышкэ срава-влак шургэн пурэн
кайышт. Капка почшым кычал пыта-
рышт—ышт му.

Имным туарышт, часовойым шогал-
тылычат, кудвэчыштэ ончышташ тун-
галыч. Чэркэ опсаштэ моткоч кугу
замок кэча. Садлан пөрт көргым вэлэ
ончэн налаш шонышт. Тушто шүга-
рыштэ гай шып. Түшка икон үмбалнэ-
ризэ-влак гына йылгыжыт.

Тыгэ гын, эр мартэн малаш лийэш.

Тушанак, вургэмыштым кудашдэ, кү-
вар үмбака йөралтын нэр йүк дэн малэн
кслтышт.

Тылызэ пушэнтгэ-влак шэнгак шыльэ.
Пычкэмыш лийэ. Свъатой-влакын тун-
сышт лимон түсан лийын нарынчал-
гышт. Нуно сырэн, шинча пуныштым
куптыртэн, малшэ йошкарармэйэц вла-
кым ончymo гай койыт. Йошкарармэ-
йэцышт нэр йүкын ласкан малат.

Хайрулка дэн батальон командир гына
огыт малэ. Нуно пычырик йүк шокты-
мымат колышт кийат. Тэвэ чодрэ шэн-
галнэ пычал йүк шоктыш. „Альэ... То-
лыт?“ Лүлмө йүк лишэмэш. Тэвэ монас-
тырь лишнэ шоктымо гайак шокта.

Чын дэн омо лугалтыт. Хайрулкан
шинча комдышыжо нэлэмын ваш пи-
жыт. Омыж дэн ужэш: сар чарнэн, тудо

* Трапэзнэ—монах-влакын пырля кочмо вэ-
рышт.

мөнгөжө пөртылэш. Сусыргымыжо төрланэн. Тэвэ пойээд.

Вагон кольаса-влак куандарэн ласкан шургат. Нунын йўкышт почэш Хайрулкат муралта:

раттата... рата... трататта... та...

Хайрулка почмо вагон окна ваштарэш шинча, ужар олыкым, чодра ўмылым, курык вуйым, чолгыжшо шўдырым ончэн шкэ илышыжым шарналта.

Кунар ужын—ойлэн от пытарэ! Кунар нэлыжэ логалын! Большэвикын корныжым тэмэн шогышо нэлылык. Кө шинча, ала тидэ ужын-колмаш ончыкылыкын чаплэ пагътшэ дэн тагастарымаштэ чўчалтыш гай, шўрацц пырчэ гай изи вэлэ лийыт. Кө шинча, ала ты мартэн кугу крэдалмашын пэш изи ужмашыжым вэлэ ужын, ала ончыкыжо илыш утларак онгай, утларак кучэдалмашан, утларак түрыс...

— Рататта.. ратта... та.. Альэ уло.. Альэ уло...

Ончык ужаш шуко уло... Шуко уло...
...Кэнэта пойээд шогальэ. Буфэр-влак мўгыралтэн тўкалтыч. Хайрулка шинчажым почо.

Опса почмо. Кудывэчыштэ лўшкымө йўк. Опса түрыштө йошкарармэйэц-влак коклаштэ монах шога.

Тудым допрослан кондэныт.

Паша тыгэ лийын: ик часовой пакчаштэ йўкым колынат, винтовкыжым тудо вэлыш виктыш. Тунам тудо, лопка олым тэркупшо упшалшэ, кугу капан монахын кидыштэ улшо пычалжым кудалтэн куржаш тўналмыжым раш ужо.

Часавойын сигналжэ почэш монахым пөртыш кучэн кондышт. Лач тудак кызыт Хайрулкан ончылныжо шога.

— Рушла умлэт?

Монахын лўдшө шинча ончалтышыжэ, коклан Хайрулкан ўмбаланжэ тўкнэн, ик ўзгар гыч вэс ўзгарышкэ төрштылэш. Монах мут пэлэштыдэ шога.

— Ойлаш тўналат?

Шып.

— Лудын моштэт?!—уло йўкшө дэн Хайрулка кычкырал колтыш. Монах ышат тарванэ.

Отрадын начальникшэ монах ўмбакагананым виктыш.

— Тидымат от умло гын, капэт дэн колым пукшэт!

Монах капшыгэ чытыралтышат, логаржэ гыч умлэн кэртдымэ йўк лэктэ.

Монахым вўдэн луктыч. Тудын шинчажэ йўла, кидшэ чытыра. Изиш-изиш ок шорт. Уэш пөртыш пуртышт. Тидэ ганалан йылмыжэ рончалтэ, пыкшэрак ойлыш:

— Мый.. мый... умлэн ом ул... лўдыктышт... оксам пуышт...

Тылэч коч ик мутымат ыш йэшарэ. Тышан йодыштмаш пытыш. Изиш лийат, монастырь пэстэ воктэн пычал йўк шоктыш. Тидэ йўк, кө көн ўмбалан судыштымым кэрмыч лэвэшыштэ шылын кийшэ монах-влаккан шиштарыш.

Ўжара волгалтмэ гоным шылшэ монах-влакым муыч. Нуным кудвэчэ покшэк вўдэн луктын, вургэмыштышт кычалыч, нымомат пэлэнышт ышт му.

„Капкам почдымыштан шуко йэн ышт вэрэшт, молыштым колтэныт. Нунын дэн мом ыштэт?“ йошкарармэйэц-влак шонат.

Командирын приказшэ вучыдымо лий гынат, чылаштанат кэлшыш:

— Монах-влакым чэркыш пэтырыза. Справочым дэжурныйлан пуза. Шым часлап тышэч кайэна. Монастырэш луаткандаш йэнган дэжурно взвод көдэш.

Йошкарармэйэц-влаккан тыгай мут пэш кэлшыш, нуно чайым йўаш тўналыч. Ты жапыштэ умбалнэ шоктышо лўлкалмэ йўкат чарнаш тўнальэ. Фронтын ончыл вийжэ вэс вэрэ куснэн.

Йошкарармэйэц-влакын чай йўмышт гоным, монах-влак, шэм корак тўшка гай койын, чэркыш толын пурышт. Адакат опсаш кугу рўданшэ замок кэр-

жалтэ, сравоchшo эн пэрвой кана йумылан инаныдымэ Хайрулкан кидыш вэрэштэ.

IV. ШЭРЭВА

Батальон каймэ дэч вара пэл сутка эртыш.

„Батальонлан тушманым Днэпр сэр дэран поктэн шуман“,—бригадэ штабын приказшэ тыганьэ улмаш.

Чыла йошкарармэйэц влакын илышыжэ дэн пижын шогышо бригадэ штаб кум полк дэн ик батальонын сапшым шкэ кидыштыжэ куча, особый батальонын ыштымэ пашажым ужын-шижын шога.

Батальонын илышыжэ үп мучаштэ кэчымэ гай кэча.

Батальон пүсö күзö үмбач ошкылмыла ошкылэш.

Штабыштэ вучат... Штаб тёрлын шонкала. Штабын командиржэ тидэ бойын мучашыжэ нэргэн чарныдэ шона.

Шонымаш... Шонымаш...

Парняжэ кұвар үмбак шарэн пыштымэ карт үмбалнэ чарныдэ кудалыштэ. Тэлэфон йүк шоктымо йыда карт үмбалнэ йошкаргэ дэн кандэ палэ-влак шукэмыт.

„Особый батальон кызыт тыштэ... Ындыжэ тэвэ тыштэ. Тарваныш. Кайа... Тушман тудым ок шиж.. Вашкэ... вашкэ батальон шкэ задачыжым шукта“.

Бригадэ штабыштэ ўшанымаш лэктэ. Пэл час гыч бригадын ик полкшо тушманын пурла флангыжым атаквайа.

„А варажэ?“—командирын шонымыжым күрлын тыгай йодмаш вуйышкыжо пура.

— Вашкэ батальон шкэ пашажым шукта, второй полк пурла фланг гыч тушманым пэра.

Кэнэта тидэ шонымашкэ адак вэс йодыш шэнгын пура:

„А вара?“

Батальон командир, сур вуйан айдэмэ, кок чэрта дэн картыштэ улшо тыртышым удыралэш да, кугу йодыш палым

шында. Кө шинча, молан тудо күлэш!
„Комисар дэн мутланыдэ ок лий“.

Адак тэлэфон йонгырта.

—Второй полк бойлан йамдылалтэш.
Лу минут гыч адак:

—Бой тўнгалы!

Туштак посна батальонын командиржэ рапортоватла:

—Задачынам шуктышна. Тўрыс докладым шкэ ыштэм. Монастырь гыч дэжурно взводем кусарымэ годым...

Бригадэ командир тудын мутшым күрлэш:

— Отлично! Командир дэн пырля штабыш толыда. Батальонын дэжурныйжо кызытэш шкэ вэрэшыжэ кодэш.

Бой каймэ пасу кэнэта лўшкалташ тўнгалы.

Иктаж минут ончыч шып шогышо чодра тўрыштö, пульö-влак шўшкаш тўнгалыч. Курык үмбалнэ пульэмот лочка.

Ала кушто мўндырнö „урра“ шоктыш.
Пурак мэнгым шогалтэн снарад пудэштэ.
... Тушто второй полк

Днэпрын ик пристаньжэ воктэн ош кайык гай койын изи параход шога. Параходышто—бригадын штабшэ. Иктаж кумло мэнгэ коклаштэ, Куван курык дэн лийшэ бой тидэ изи параход дэн күрылтдэ кылым куча. Сэнгымашын шўртö мучашыжат тышкак толын шога.

Бой каймэ вэр дэч кумло вич мэнгэ öрдыштö—монастырь.

Монах-влак чэркыш пэтырмэ улыт.

Чэркэ опса дэч сравоch Хайрулкан брьуко күсэныштыжэ. Хайрулка—посна батальонын дэжурно взводыштыжо. Дэжурно взвод монастырь кудвэчыштэ винтовкым эрыкта. Тушто латкандаш винтовко, ик пульэмот, ныл шўдö патрон.

Походно котьэлокышто пурса пучымыш шикшэш. Тутло пушыжо монастырь кудвэчэ мучко шарла. Тамлэ!

Ораваштэ походно под воктэн бригадын архившэ: тўрлö документ, шуктымо приказ да „сэкрэтнэ паша-влак“.

Архив күртнө шонтыкэш түкылымө. Замок үмбалнэ сургуч пэчэт. Орва воктэн, үштыш кум бомбым кэрын, пурла мogyрыш наганым сакэн, йошкар-армэйэц шога.

Архивым аралаш дэжурно взвод үмбак пыштымэ эн кугу, эн нэлэ задаче. Штаб адйутант ойлымо почэш архивым Кийэвыш нангайман, кызыт альэ тыштэ кийа.

Посна батальон, второй полк, штаб, дэжурно звод—Куван курык воктэн кайшэ крэдалмаш дэн ик мундыра гай вудылалтыныт.

Кызыт дэжурный взвод вик штаблан подчиньяйалтэш.

...Хайрулка эрак тунгалын монастырым ончэн коштэш. Моло йошкарармэйэц-влак дэн пырля кэрмыч лэвашыш ончалыыч. Спичкым удыралын бочкыш ончалыыч. Ик йошкарармэйэц котьолок дэн кошталнэжат ильэ, Хайрулка тудым шокшыж гыч руалтыш:

— Ок лий. Ужат, монах-влакын пондаш пунышт тушто тэмын. А вочкижо йалт пұнышкэн пытышэ.

Вара Хайрулка чэркэ вуйыш, чан кырмашкэ күзыш. Тышэч Днэпр ок кой, Куван курык тудым авырэн шога. Макарово йал копа пундаштэ гай койэш. Идымыштэ клат воктэнэ калык шолэш.

Эн кугу чан кэчымэ вэл пырдыжыштэ Хайрулка рожым ужо. Тушко нийалтышат, суран пэрэпльотан, кид дэн возымо книшка-влакым шупшын лукто. Ик книгаштэ тошто цэрковно-славян сэрымаш дэн возымо: „Жалованная грамота“. Хайрулкалан онгай чучо, книгам почат, лудаш тунгальэ:

„Куван курык йыр улшо сат, йэр дэн чодра курымэш тўрыс кучашлан монастырлан пуалтэш. Игумэн күштыдэ ныгбат йэрлаштэ колым кучэн ок кэрт. Ныгбат чодра йанлыкым кучашок тошт. Макарово йал крэсаньык-влак арнаштэ кок кэчэ монастырлан йаргк па шамыштат. Монастырь мландэ гыч пэл доходшо митрополитлан кайа, чырыкшэ—монастырыштэ рэмонтилан да сорастарашлан, чырыкшэ монах-влаклан кодэш“...

Хайрулка тидэ онгай документым йолташ-влаклан ончыкташ шоныш.

Тудо чэркэ вуйгыч волашат тарванэн ыльэ, кэнэта адак ик тэтрадьым ужо „Монастырыш толшо уна-влаклан возен кодашышт“. Пэрвой возымаш 1874 ийыштэ лийын. Тулэч умбакыжэ рат дэн тўрлө лўм, титул, званьэ-влак кайат.

Кийэвысэ пэрвой гильдий купэч Артамон Артамонович Хохлаткин...

— Дворанствын прэвдодитьылжэ...

— Дворанка...

— Архимандрит...

Тыгай возымаш сумбэк башнэз гырдыж воктэнэ возкалымэ дэч шагал оыл.

Пытартыш возымаш—ўмаштэ тидэ округым ўрыктарэн пытарышэ, варажым чыла штабшыгэ кучэн курык үмбалан лўйэн пуштмо, генэрал-от инфантэрий Стручинскийын улмаш.

Тошто орфографий дэн возымаш кугыжам шарнымаш дэн, большэвик-влакым шудалмэ дэн, адак калыклан ўпкўлымө дэн тыгэ пыта:

„Мый, йумын күштымыжө дэн Росийым тынысландараш шогалтымэ, генэрал Стручинский, Москосо прэстголыш шичмэшкэм крэдалаш тунгалам“.

Хайрулкан шинчажэ чойан йымалтыш, кидшэ карандашым кычалэш. Тэтрадьын йандар ластыкэшыжэ сўасла возымо буква-влак кудыргылыт:

„Игумэн күштыдэ уна лийына. Монах-влак ужамат тынысым йўратат. Мэ нуным чэркыш пэтырышна. Сравоч мый дэчэм. Тидэ тэтрадьын историйжэ ындэ тышан пыта. Монастырьым Макарово йаллан, ш коллан пуман. Монах-влакшым тэк Махно пэлэнжэ налжэ. Тыгай күштыра мыланна ок кўл.“

Сводно бригадын особый батальонхын йошкар армэйэчшэ *Хайрула Назаро*.

1920 ий цуль“

Пытартыш кум корным лудын ончышат, Хайрулка шоналтэн йэшарыш:

„Монастырьым Макарово крэсаньык-влаклан пуза.“

Воштылын, тэтрадьым тошто вэрыкэ пыштыш.

Хайрулкан чэркэ вуйгыч волымько годым шокшо ийуль кэчын пытартиш

йоллажэ пушэнтэ укшэш кэржалтын кўрльыч.

Хайрулка шочмо йалжым шарналтыш.

... Туштат кызыт кэчэ шинчэ докан. Аважэ суртышто улшо ик тўкыдымө ка-
зажын пасу гыч пөртылмыжым вуча
дыр... А чара вуйан муэдзин Фахрий,
мэчэт минартыш кўзэн, азаным кычкы-
рашлан кэчын йөршэш шичмыжым вуча.

Муэдзин азан олмэш тыгэ кычкырал
колтышаш гай Хайрулкалан чучэш:

— Эй, йазыкэш лавра гай варналтшэ
калык! Тэвэ адак ик кэчэ эртыш, мэ ик
ошкылым шўгар дэкэ лишэмна!

Шинча вўдыштым йōктарэн шўкшў
кугыза дэн пўдымө кува-влак мландыш
йōралтыт. Но тидэ шонымаш вашкэ
шаланыш. Тўшка имнэ йол йўк тидэ
шонымашыжым кўрлō „Кō тушто?“—ма-
нын Хайрулка йодынат ыш шукто, Ма-
карово гыч чылт вўран пытышэ крэ-
саньык кудал тольат, пэстэ воктэн энэр-
тэн шогалын кычкыралыэ:

— Шольо-влак! Йалыштэ-бандэ! Ваш-
кэ тўкылалтса!

Монастырыштэ кожганышт. Ты ман-
мэш капкам тўкылышт, сусыргышо
крэсаньыкым пөртыш нумал луртышт,
чанг кырмашэш пульэмьотым шындышт,
ыштышаш пашам шкэ коклаштышт
шэлэдышт.

Изишак лийат, монастыр пэстэ шэнгал-
нэ имнэ шынчалмэ, тачанкэ сургымо, эс-
кэрэн ошкэдымэ йол йўк шокташ тў-
нгальэ. Винтовко мучаш-влак ты йўк
шоктымаш вэлыш савырнышт. Бандэ
монастырыш шиждэ пурэн кайаш шо-
нэн улмаш. Йўк шыпланыш, тугэ гынат,
раш палэ лиймаш кужунракат шуйна
ильэ дыр да, Хайрулка тудым кўрлō:

— Кō тыгай улыда?—кичкыралыэ тудо.

— А тэ кō?

— Мэ—монастырын оролжо влак!

Бандэ капка дэкэ чак лишэмэ. Ала кō
капкам шўкальэ. Ок почылт. Хайрулкан
сигналжэ почэш пульэмьот тототлаш тў-
нгальэ.

Бандит кашак шўдō йэнг утла. Йош-

карармэйэц-влак латкандашын. Патрон
вуйгэжат ныл шўдō. Йōра альэ монаш-
влак тўкылмаштэ улыт. Тугэ гынат,
паша чаплак сгыл. Штаб гыч польш дэн
толын огыт шу гын.

„Эх, каваршаш, тэлэфонжат укэ-с“. Ка-
жнэ лўымō патрон бандын сэнгышашы-
жым лишэмда. Но тыгай сэнгымаш ли-
йын ок кэрт.

Лийэш гын?..

Архившэ? А сэкрэтнэ пашажэ?

Тидэ шонымаш дэн взводно команди-
рын вуйжō пэнгыдэмдалтэш:

— Архивым пытараш кўлэш.

Архивым аралышэ мэщэрэк йошкар-
армэйэцым кэрмыч лэваш ўмбак шогал-
тышт. Тудо бандит лонгаш кок бомбым
шыжыктышат, шкэжат тушман пуля
дэн йōралтэ.

Архивым йўлатышт. Кудвэчэ мучко
шыкш нальэ. Взводын командиржэ шо-
ла пырдыж вэлыштэ рэзэрвыштэ шогы-
шо куд йошкарармэйэц-влак дэкэ мий-
ышат каласыш:

— Йолташ влак! Мэмнан положнэ
нэргэн штабыш увэртарыман. Укэ гын,
мэ пытышна. Шўдō витльэ патрон вэлэ
кодын. Кō кайа?

Кудытынат ик йўк дэн кайаш кэл-
шышт.

— Тыгэ ок йōрō! Тыштат калык кў-
лэш. Иктылан гына кайман.

Тунам ик йошкарармэйэц кўзан ўш-
тыжым рудыш.

— Айста шэрэвам кучэна. Кōн кидшэ
ўштō мучашэш кодэш гың, тудо кайа.
Шэрэва Хайрулкалан вэрэштэ.

Хайрулкалан йэр вэлыш лэктын шо-
гышо пэстэ йымач кўнчэн лэктын, уло
кэртмын штабыш куржман. Йэр дэн
ныгōат ок кошт. Тушто купан, йыр
омыж. Тушэч мучувуй гыч мучувуйыш
тōрштылын вэлэ лэкташ лийэш.

— Пэл час гыч Хайрулка лэктын
куржо. Вашкэ польш толын шушаш
кодшо йошкарармэйэц-влакымат ўшан-

дарыш. Лүлмашат утларак кожмакын шокташ тўнгалъэ.

Рүмбалгыш. Штабыштэ Хайрулка ма-настырысэ положэяъ нэргэн ойлыш.

Бригадэ командир пристанъэш кодшо йошкарармэйэц-влак гыч сай, воружонō отрăдым ыштыш. Ончыч имньэшкэ-влак кудалыч. Хайрулкат нунын дэн пырляк.

Куван курыкым эртышт. Хайрулка оралгышэ йүк дэн кычкыралъэ:

— Йолташ влак, йамдылалтса!

— Айда... Дайош!

Кэнэта ала кōн имньыжэ лүдын „хрок“ шүлалтыш. Тунамак чашкэр лонга гыч пычал пудэштэ.

— Имньэ ўмбач волыза!

Йошкарармэйэц-влак имньэ ўмбач тōр-штыштат, лүйэн-лүйэн ончык нушкаш тўнгалыч.

Пулэмьот тушманым ниалткыл муын. Бандит-влак куржыч.

Монастырь пырдыж койаш тўнгалмэк Хайрулкан шўмжō кўлткымым чарнымэ гай лийэ.

— Молан капка почмо. Кō почын? Альэ...

Отрăд урам кычкырэн капкаш ку-дал пурышат, чылт өрō.

Чэркэ папэртъыштэ, походно кухньо дэн, кэрмыч лэваш воктэн йошкарар-мэйэц-влакын колшо капышт кийат. Чэркэ тошкалтыш мучко вўр йогэн во-лэн пурак дэн варналтын шэм лавраш савырна.

Чэркэ опса пудыртэн почмо. Монах-влакын пушыжат кодын огыл.

Взводно командирын чара онэшыжэ „коммунист“ манын кўзō мучаш дэн коркалэн возымо.

Колшо йолташ-влакыштын капыштым кудвэч покшэк погэн опыштат, Хай-рулкам оролаш кодэн, бандым поктэн кудалыч.

Пычкэмшалтэ. Пычал йүк эркынак да эркынак шокташ тўнгалъат, вара

йөршын шыпланыш. Отрăд ок пōртыл. Йыр-ваш шып-тымык. Тидэ тымыкыштэ Хайрулкалан йокрокын чучо, вара ву-йышкыжо лүдмашан шонымаш пураш тўнгалъэ. Тудлан ныгузэ инанышаш гай ок чуч: альэ кэчывалым гына мускарам ыштышэ, воштылшо рвэзэ-влак кызыт чыланат колшо кийат... Хайрулкалан йужо капшэ тарванэн йынгысалтышэ, кыньэлэш тōчышō гай чучыт. Кыньэл-нэшт да, огыт кэрт. Пэш чымалтын ончалмыжлан шинча ончыкыжо тул онго-влак пōрташ тўнгалыч.

Хайрулка лывыжгыш. Омыжо шуын колтыш. Нойымыж гай тучо. Лүдмаш гына мэшайа. Пычалжэ кидшэ гыч мучыштыш.

— Чу!

Шинча ончылныжо шыжэ йўдым лэк-шэ пирэ гай шэм ўмыл-влак тарванышт. Монах-влак!

Кидшэ гыч пурэн кайшэ винтовкым налаш пўгырнышат, налын ыш шукто, вараш кодо...

Хайрулкан шарнымашыжэ пытыш. Монах-влак кылтам кырмэ гай сапондо дэн кырышт-кырыштат Хайрулкам вў-чашкэ прэзэ - влакын йолышт йымак намийэн шуышт.

Йўд эрта. Пў пурмаш, йынгысымаш, йанлык гай васармаш дэн тэмын; им-нын лүдын шүлэштмэ, йаллан азаплан-нэн өпкōлымō, тачаңкэ шургымо, кол-машым чарныдэ кондэн шогышо ору-дийын мучашдымэ мурышт дэн лўшкэн йулысо вўд эрта... Эрта, курымэш йом-шашын эрта.

Пэл йўдлан Хайрулкан шарнымашыжэ толаш тўнгалъэ. Пылшыжэ эрэ клын тунэммэ йўкым палыш. Кычкыралэжэ. Йүк укэ. А прэзэ козыра йылмыж дэн шўргō луэш кошкэн шичшэ вўрым нула...

Хайрулкан логарышкыжэ комыльа тольо.. Прэзым онталын шортын кол-тымыжо шуо. Шинчажэ гына кукшо...

Тудын шинча вүдшө альэ изиж годымак кошкэн...

Волгыжшаш годым адак ушыжо пурыш, шкэжэ пүжвүдшө дэн чылт нөрэн пытэн. Шүлаш ындэ каньылырак. Шинча ончылныжо ала могай уждымо сүрэт-влак эртат. Шонымаш почэш гын, шуашат ок лий—нуно волгэнчэ гай йогат.

„Эх, Днэпр воктэнсэ эл! Могай курык үмбац от ончал—коч куштат ош шыдаг пасу лүшка. Йандар йужан дыньэ, арбуз пуш дэн тич тэммыж годым, монах олым тэркэупш гай кугу кэчэшудын вуйышт лүнгэн кэчымэ годым, вүрым шүвэдаш лийэш мо. Кокыраш гын, йышт кокыраш ныгөат ынжэ уж. Көлан күлэш мландыш кокырэн шүвалмэ шүвылэт, көлан күлэш тыйын йынгысымэт? Вэт шинчавүд үнарым пытара. „Шинчавүд ок күл! Йынгысымаш ок күл!“ манын шкаланэт пэнгыдын каласэн от кэрт гын, могай тый борэц улат!?

Эрлашыжым эрдэнэ Хайрулка кудвэчыш нушкын лэктын. Вүча опсам почын

лэкмыж годым, тудэ пэнгыдын шонэн пыштэн: „пуштыт гын, пуштыт.“ Лэктын, йолташ влакын колшо капыштым ужын огылат, öрын, шүлышымат налын ыш кэрт. Шинча ончыланжэ тугыра вузальэ. Шинчажлан ужаргын-кандын коймаш лонг гыч ала көн лишэммыжым шижэ. Ала кушто чылт лишнак ош халат койылалыш. Тидэ Лида огыл гын? Ала тышкэ бригадын санитарнэ отрэдшэ толын шуын? Адак шинча ончылныжо тул онго-влак пörташ тунгалычат, Хайрулка ушыжым йомдарэн, куржын мийэн шушо Лидан кидышкыжэ йöралтэ.

Хайрулкам носилкаш пыштыштат, күпörтыштö улшо санитарнэ пунктыш нангайышт.

Тудын ушыжо альат ок пура... Но шүмжö кылтка, могыржо—тулора.

— Сусыр вэржым сайын пидса да оласэ госпитальыш колтыза. Тудым тырлыктарыман,—врач күшта.

— Да, тудым тырлыктарыман, Лидат манэш.

Шабдар Осип кусарэн.

Моско лук

Ойлымаш

Йалкайн Йаныш

АВДОТИЙ РЭШОТКИН, Анатолий театрын подвалысэ сэкционыйжо гыч практикым эртарэн, мардэж гай куржын лэктэ да, Мэдинститут воктэн мландым чытырыктэн кайышэ 34-шэ трамвайыш викак төрштыш.

— Штраф!— шэнгэл площчадыштэ лачак билэтым ончэн шогышо контрольор кычкыралэ.

— Пожа... пожалуйста! — Рэшоткин малдышат, йара портмонэтжым луктын, контрольор ончылан пуракшым почкалтыш. Калык воштыл колтыш.

Контрольор нымам ыш пэлэштэ, шүшкалтэн трамвайым чарыш да Рэшоткиным милицыш шүдырэн нангайыш. Лүм сэралтэ, документ кодалтэ; адрэс налалтэ, стипэндий гыч штраф лийшашым каласалтэ,—Рэшоткин адак урэмыштэ. Шошо кэчэш йылгыжшэ асфальт тротуарыштэ Рэшоткинын йолжылан рэзингэ гай пушкыдо, чонжылан вэлэ нэлын чучэш: кайшаш вэрыш вараш кодо.

Тэвэ 6-мшо трамвай чарныш. Рэшоткин тыш-туш ончыштэш, шичнэжэ. Транвайыш калык кутко гай пижын, вэр укэ. Төршталтыш, вагон шэнгэлан кэржалт кайыш.

Обшэжитыш шуо. Параднэ омса, швэйцар, корэспондэнцэ йашлык, „тылат писма укэ“, пырдыжысэ пуда гыч пөлэм сравочыш налмэ, кум тошкалтыш коч күшкө, күшкө, күшкө. Кумышо пачаш, луатнылымышэ пөлэм, кровать-влак, тумбочко, кидысэ изи йошкар чэмода-ным—тумбочко үмбака, пинжакым—ишкыш, шовычым вачыш, вашкэ шүргө мушкаш!

Авдотий мушкылтат, умдылан марас йымалан шымарташ пыштымэ брүым лукто, чарльстон-костюмжым чийш. Тудо ургыкташ кум тылызышкэн кзылан пöрык вэлэ кочкын илэн, а кндэ пайок гыч окса, продукт талон ыч окса, папирос гыч окса, сакыр ыч окса... комэрчэский ак дэн чыла:ат. Шинча йымалсэ коваштыжым одэпонан мамык дэн шымартыш, „Мосовские“ эн сай сорт папирос атэш „Аэо“ папиросым опытыш, „Крым“ манын сэрымэ вичкыж тойам кучыш, пытарыш кана воштончышыш ончалэ да вштыл шоналтыш: „Пэш чаплэ, Жрж Рэшоткин, йажо, йажо!“

Омса, коридор, пошкыдо пөлэм ыч примусым нумал лэкшэ студэнын „Жоржик, мыйымат нал!“ манын вштыл йодмыжо. Вара адак тошкалтыш, үлкө, үлкө, үлкө... Тротуарыш воэн шуын гына, Жорж Рэшоткинна (эр ыч 5 час мартэ—Авдотий Рэшоткин) ла кушко эртак вашкышэ калык коклш тунамак йомо.

Ты жапыштэ Москоштак, Лэнинград шоссэштэ улшо казармэ воктэнсэ паэр гыч кыдал капан йэң лэктэ. Вачытэ шэм суран куртко, шүша лукушто ква сэмын кандэ посто пүчкыш ургалтин. Тидэ—льотчик-влак илымэ суртын дврникшэ Иван Бак. Лүмжө тудын исорийышкат пурэн. Ужында ала? „Извстия“ газэтыштэ увэр ыльэ:

„Сүас рэспубликэши шочшо гражд. Иван Иванович Собакин шкэнжын фамильыжым Ек манын вашталта. Көн иктаж протэстэ уло гын, Мособлгагыш увэртагыза.“

Очыный, увэртарышэ лийын огыл, кажнэ лудшыжо Иваным чаманэн, ой-жылан торэш лийын огыл. Чынак вэт, Собакин фамильэ дэн коч кōнат коштымыжо ок шу.

Иван Бак йуль кэчын кас вэлыш каймыжлан куана вэлэ: кэчан годым суран куртко дэн пэш шокшо, а куртко дэч посна нигузэат ок лий. Чынжым манмэ годым, Иван Ивановичлан пўтынь курткыжо огыл, йуж флот значокан да йуж тўсан кандэ шўша лукшо влак гына кўлыт. Тугэ гынат, курткыж гыч иўшажым гына пўчкын кодаш ок лийыс, шокшо гынат, пўтыньэк чийаш возэш. Йōра, тачэ кас шолкынрак, пэш от пўжалт, укэ гын, кап гыч пўжалтыш ўпш тролэйбус кумдыкэш пэра ыльэ.

Тролэйбус, моторжым мурыктэн, Бакын шўмжым кайык сэмын модыктэн. Тэатр площчыдыш кондэн кода. Баклан кайаш мўндыр огыл: мэтро шахтым эрта, Куго тэатрым да Пэтровкамат кода, Дмитровка пэрэулкышко толын шуэш. Пōрт №...

— Моганьэ гала?—Бак шоналта, вара резингэ дэн онгылман изэ книжкажэ гыч кычал муэш.

Пōлэмыш пурэн вэл шуын, ваштарэшыжэ диван гыч Рэшоткин тōрштэн шогал кычкыральэ:

— А-а, льотчик йолташ, мо пэш кужун шогышыч? Пэтровна, знакомитлыза, тыдэ—льотчик Иван Бак, тыланэт икэчэ ойлэнам ыльэ.

— Бак? Шарнэм. Кэрнак льотчик? О, тидэ пэш сай! Шич, шич, мōнгыштэт сэмынак лий!—пачэр оза Анфиса Пэтровна (чыланат Пэтровна маныт) шонгэмаш тўнгалшэ шўргыжым вэсэлан ыштэн, пўкэным ончыктышат, чайникым ырыкташ кайыш.

— Могай тип?—Бак шинчажым Пэтровна почэш сэмалтышат йодо, вара марла тўрлымō шовыч ўмбалан ўстэл гыч альбомым налын ончаш тўнгалэ.

— Кō, Пэтровна? Кувэчынжым палэт,

ойлэнам, а Москошто тудо кум ий ила, пашам ала могай музэйыштэ...

Пэтровна толын пурыш. Бак ижэ ужо: порсын тўран марий солык-влак гыч ургымо тувурым чийэн, шўргыжō ўйан мэлна осо гай йылгыжэш. Озам пэш ончымыжлан титакан улшо ганьэ Бак кумык лийат йодо:

— Тыдэ кō пэш чаплын снимайтлалтын, тый ала?

— Аньэ—э!—энэрэн оза ватэ каласыш,— а тидыжэ кудыр ўпанжэ Пальмова, тожо ожсо гимназистка, шынчэт тудым? Марий вургэманжэ..

— Мый марий вургэман москвичкалан вуйымат ом чаманэ,—балалайкэ йылым „дрыгн“ пэралтышат, Рэшоткин маньэ.

— Ах, ты Жорж!—Пэтровна кычкыралын парньажым рўзышат, чонжо куанымым шылтэн ыш кэрт, „пуль-пуль“ воштыл колтыш:

— Ха-ха-ха, Жорж, ўдырым иктаж кана налат дыр? Ала эрээк ўдыр почэш куржталыштнэт?

— Хы! Тый почэшэт? Тый ўдыр улат мо? Шагал гын, коло ий ожно ўдыр лийын отул!.. Ну, ну, ит шыдэшт, мо тушто сырашыжэ..

Оза ватэ сырашат тōчыш да, пушкыдылыкшылан кōра нимамаат ыш каласэ, ўстэл воктэн йамдылкалэн шогылташ тўнгалэ.

— Тыгай кўлтымашым дьаволлан погэт мо?—Бак ончэн шинчымэ альбомышто Озагысэ нарынчэ да Горький дэн Москосо ош трамвай билэт-влакым, адак Йошкар-ола автобус билэтым ужат, Рэшоткин пэлэштыш.

— Кошtmэм ыньжэ мондалт,—Пэтровна каласыш.—Мо тый, Жорж, тачэ сайын от кутыро? Льотчикэтат шып шинча.

— Шкэжэ от йўктат, мом сайым кутырэт?—чулыманшэ „льотчик“ манмышт каласыш.

— Ой, молан вашкэда? Уна-влакэм чылажэ толын огытыл да..

— Нимат огыл, шуыт, тўнгалына вэлэ...

Жорж, Бакым ончыч пуртэн, үстэл воктэк шинчэ.

Ты жапыштэ омсам тўкалгышт. „Толыт!“ кычкыральат, оза ватэ почаш куржо.

— А а, вучыдымо уна, пуру, пуру!

Кўчык, койа ўдрамаш, „мый некстати тольым чай?“ манын пурышат, плашч-жым сакуш, кидым пуаш тўнгальэ. Бак кыньэл шогалын, куртко шўшажым тўрлатэн, каласыш:

— Иван Бак, льотчик! Тыгай чаплэ марий ўдрамашым пёрвой ужам!

— Хи-хи-хи!—уна, пуста шинчаж дэн ончэн воштыльат, мыньыр-муньыр кидшым Рэшоткинлан пуаш ыш шу, тудо воктэкужат шупшыл шындыш:

— Ванья чыным ойла: Даша Авана-йзва гай сай йынгом от му—чэвэр, ушан, шокшо шўман, шокшо йэнгом йўратышан.

— Хи-хи, тинь йалт кавказэц гай улат, изышат шып от шинчэ, йа ит чыгылтэ, ха-ха-ха!

— От шинчэ мо, мый кавказэц дэчат сай улам? Кузэ вара тидэ арньаштэ: кэчывал вэлысым йўратэт чай?

— Укэ, надойэло, мый иностранэцым йўралтэм. Между прочим, Пэтровна, тыланэт ойлэнам ыльэ?

— Жорж иностранэц дэч уда мо? Ма-кым ок пу!—малдыш Бак.

— Ойлэнат ыльэ, но тый ала могай войэный нэргэн каласкалэнат.

— „Когда б имел золотые горы“,—Рэшоткин кэнэта муралтэн колтышат, кэнэтак кўрлын кычкыральэ:

— Палэм, палэм иностранэцэтым: лўмжў мистэр Марлэнд дэ—Хлэс-так-офф, а тый мадам дэ—Хлэс-так офф улат, тэндан эшэ луаткок тўжэм курйэрдат уло маныт!

Пэтровна лўмынак вэс шомакым лукто:

— Пашам кушто ыштэт, Даша? Тошто учрэждэньэдым пэтырэныт вэт.

— Да, Цэка пунчалмэ почэш пэтырэныт. Ындэ вэс вэрэ ыштэм: Цэкалан ваштарэш, Лэктэхсырйошто.

— Чарнэ, чарнэ,—Рэшоткин адак пижэ,—Лэктэхсырйошто? Шинчэм: Лубанский пройэздыштэ. Но Цэка дэк мўндыррак огыл гын? Марий гостэатрым пазарлан ваштарэш манмэ дэн иктак вэт, мадам иностранка!

Койа ўдрамаш шинчажым „пыч-пыч“ ыштышат, ныма укэ ганьак адак ойлаш тўнгальэ:

— Знайэшь, Пэтровна, у учрэждэньыштэ иностранэцым муым, пэш сай. Марлан лэктым вэт, тый колын от ул? Коньэшно, фамильыжэ вэсэ, Жоржик ок шинчэ, йонгылыш ойла.

— Ну-у, нэужли иностранэц?—Бак өрө.

— Да, йэвропэйэц... кизыт командировкыш кайэн, пэш ушан, марий эргэ-влак гай огыл.

Пэтровна кидшым рўзалтышат, Жорж воктэн шинчэ. Тудыжо йышт гына ойла:

— Тый шушаш выходнойышто тудын дэк мийэ, Жорж гай йэнгом нигунам от му ман, каласэ...

— Жоржик, мыйым кудалташак шонэт, ужат?

— Йаралан ит шорт,—Рэшоткин пурла кидшэ дэн өлтальэ,—эх, шкэ йўралтэм манат, а ик услугымат ыштымэтшэ ок шу. Тугэ гын, мый сэйчас кайэм.

— Шинчэ, Жоржик, ит кай! Ойло, чыла исполнитьлэм!

— Ну вот, адрэсыжэ тыганьэ: Подсо-сэнский пэрэулок, коло иктэ, луымшо пачэр. Трамвай—тивэчын 83, 20, 24 адак Букашка. Воронцово Польш чарнэт. Ты ўдыр мэтрошто ышта. пэрвой кана вэчэрэш ужынам. Коньэшно, йытыра, вичкыж капан, ик манаш, восточная красота, но страшно гордая, о-ох, пэн-гыдэ дык! Но ырвазэ, тудым илалшы-рак ўдрамаш обработатьлэн кэртэш... Между прочим, тыйат, кажется, палэт: Арсланова Марийа... Вот самый тудо...

Шуко ойласэн шинчышт. Вара Рэшоткин кыньэл шогальэ:

— Ну, заметано? Ыштэт? За услуги

тыйым ом мондо. Кок чаркым пыштэ, кыдым онгылэн йўын колтэна!

Бак дэн Дарйа Аванайэва изэ этажэркэ воктэн карт дэн модын шинчат.

— Ик кана самолётыш шындет мо?— картым пуэдышыла Аванайэва йодэш.

— Ик кана огыл, шүдө кана соглас. Мый дэкэм мий!

— Лүдмашан дыр самолётышто?

Тугудэштэ пэлэ йўшө Бак кыньэр-вуйжо дэн этажэркым түкэн колтышат, вочшо брошүр-влакым нөлталшыжла каласыш:

— Ончо, тыдэ мо?—Бак эркын лудэш: „Свинарын справочникшэ“,—Пэтровна лан тыгай книга молан кылэш? Сөснам ашна мо?

— Ончал ўмбалжым: тэвэ „А. П. Гуровская кусарэн“. Значит, Анфиса Пэтровна Гуровскаяа...

— Кузэ кусарэн?—ок умло Бак.

— Ну, рушла гыч марий йылмыш кусарэн. Тэвэ вэсыштымат ончал: „Бэтон ыштымаш, А. Гуровская кусарэн“.

— Кузэ тугэ, Пэтровна бэтоншица мо? Жорж тудым—музейыштэ ышта—маньэ лаваса?

— Ээй, ангыра мутым ойлэт, могай тугай бэтоншица? А тэвэ тидыжым ончо: „Тийын осаллыкшэ“. Гуровская кусарэн. Тэвэ адак „Учэбник... кусарэн...“

— Погоди, погоди,—Бак шинчажым карыш.—Мый, коньэшно дворн... льотчик вэл улам, мыйын ўштэлвалнэм числэник дэч посна моло книгаг укэ, но тыгай разный наукум ик йэнак кузэ кусарэн кэртэш? Пэтровнан знаньыжэ пэш шуко, ужат?

— Ала ом шинчэ знаньыжым, пуат дык молан ок кусарэ! Вашкэ романым кусараш пижэш, договорым ыштэнам маньэ.

— И тўлат?

— Само собой.

— Тыштэ марий кнага лэкмэ нэргэн пэрвой колам. (Шоналтыш: „Ну-ка, попробуй мыйат, ала кусараш пуат!“).

— Жоржат кусара,—картым адак пуэ-

дышыла Даша пэлэштыш—тойэс кусармылан авансым налэш.

— Кузэ авансым?

— Ну, кусараш налэш да ок ыштэ, авансым вэл налэш. Мо тый, Бак родо, Москошто илэт, тидымат от шинчэ мо? Тэвэ адак Аваньэсов руш журналист уло, тудо авам марий манын, поэмэ-влакым сэра да марий гыч кусарымэ манын пэчэтлыкта, тыглай огыт пэчэтлэ, уда маныт. Тэвэ вог кё авансым налын мошта! Вот уста! Настойашчий арап!

— Нал кыдэдым!—йўкынак Пэтровна кычкыральэ, вара тынгэ ончалшэ Даша дэн Бак вэлыш лийат, тўрвыжым шымарал каласыш:

— Тэ увэрым колында? Полмэзов кум игшыван ватыжым ойырэн да, руш ўдырым налын. Пэш соралэ: ватыжэ косой. Во-от, тэний калык могоньэ!

— Лийжэ косой, зато руш, хи-хи хи!— Даша ыштальэ.

— Всоравно, руш ма, марий ма, тэвэ тыгай сочный да таза вэлэ лийжэ!—Бак Дашан тупшым „шоп“ пэралтэн колтыш.

— Айуй!—тудыжо кычкыральэ, шкэ „адак чучшо ыльэ, лышкырак шичшэ ыльэ“ шоналтыш.

Коридор коч пөлэмын омсажэ почылтынат, тувэч ўдыр-влак воштылмо да гармонь йўк шоктыш.

— Колыштса, мурат!—Рэшоткин маньэ.

„Мустафа дорогу строил,

Мустафа по ней ходил...“

Муро мучашыжым йошкаргышэ чурриан Даша дэн Жорж танг шуйышт:

„...Мустафа по ней поехал,

А Жиган его убил?“

Рэшоткин диван лук гыч балалайкум руалтыш, омса дэк мийыш, шоктэн муралтыш:

„Две гитары за стеной

Стонут от томления.

Две старухи день-деньской

Ждут омоложения.

Э э-эх

— Эй, старичок, замолчи!—ваштарэш пөлэм гыч кычкыральычат, омсам пэтырышт. Йўк изэмэ.

Пэтровна шкэ омсажым пэтыраш вэлэ төчэн ыльэ, пальтом чийшэ йэн толын шогальэ:

— О-о, здорово колтэда! Олэрэттымак тўнгалында ала? Ваштарэш пөлэмыштат тэндан-влак мо?

— Павэл Османыч! Кушто йомын коштат? Пэш вучэна!—Пэтровна йыбыртыш.

— Наркомпросышто засэданыэ пэш кужу лий. Ну, илымаш-кутырымаш, москвич-влак! А-а, Рэшоткин йолташ! Постойка, лўмэдымат шарнэм, кузэрак ыльэ?

— Жорж!—упшажым омо шумылан карэн шинчышэ Даша маньэ.

— Жорж? Вашталтэнат, ужат? Авдотий маныт ыльэ гала? Да-а, вургэмэтат, лўмэтат иностранэц сэмын, урэмэш ваш лийат гын, нигузэ от палэ. Так, так! Вот нинэ-влакшым ыжым палэ. Иван Бак? Марий? Тидыжат марий, ужат? Кузэ-кузэ? Аха, Аванайэва.

— Ёстэл дэкак шич, вучэн ыжна шукто, вуйэш ит нал!

— Тугэ ит кутыро, Пэтровна, уна-влакэтым ончо, а мый по свойски с мэста в карьэр ужинлан шинчам, рвазэ-влакым догоньатлэм, йөра мо?—Павэл Османыч воштылалэ.

— Тудымак йодам!—Пэтровна маньэ.

— Командировкышко?—Рэшоткин папиросым пурльат йодо.

— Да, да! Вузым пытарышаш-влакым кундэмлан закрэпительаш толынам. Ну, моло пашат уло. Тый, Рэшоткин... Жорж, Мэдинститутэдым пытарэнат или пытарэт?

— 35 ийыштэ шошым пытарэм, но мый, возможно, аспирантурэш кодам.

— Изыш практикыжэ ок кўл мо?—Павэл Османыч йодо, шкэ шоналтыш: „Тыгай хлўст-влакын Моско гыч каймышт шуэш мо? Тидэ очыний, вывэс-кымат йамдылэн: „Врач-вэньэролог Жорж Рэшоткин, 12 гыч 4 час мартэ пурта, тўлымаш—таксэ ончыктымыла“.

— Практикым тыштанак эртарэна!—Рэшоткин пэлэштыш.

— Тугэ, тугэ-э. А мэмнан кундэмыштэ пашайын ок ситэ, чыла пашаштат—кадры, кадры! Ик манаш, чот кушкына, а спэциалистна шагал,—Павэл Османыч ёрын ойлышо гай кидшым шаралтышат, адак йодо:

— Ватан улат, разумеется, пөлман москвичкам налынат?

— Укэ кыстэ. Варажым налаш взэш, иначе квартирым муаш йөсө вэт. Возможно эшэ провинцыш кайэм, рацыжэ ом шинчэ,—Рэшоткин шыдэштынра: каласыш.

„Тыгай шпанам, сукэн шинчат гинат, ом намийэ“,—Павэл Османыч шоналтышат, йодо:

— Москошто ик марий наук пашайын лийшашан, Отцов Сэргэй, колын огыдал? Туддэн унивэрситэтыштат пырльа тунэмна, пэш пўсө йын, кызыт йылмэ нэргэн шуко ислэдованыжэ-уло маныт, но жалко, кабинэтыштэ гына ышта. Палэда, кушто ила?

— Огына палэ,—Пэтровна маньэ.

— Тудын нэргэн марий гзээтыштат пэчэтлымэ, лудын огыдал мо?

— Марий газэтшэ толмаш укат, мом лудат!—Аванайэва кўчшым төр лийжэ манын, вашкўзым тўржө дэн йыгэн шинчышыжла маньэ.

— Ну журнал влакым, мут гыч, „Увийым“ лудыда?

— Нимогай у вийымат, тошто вийымат огына палэ, тудым мо дэн кочкыт?—Рэшоткин, тудын почэш Дашат воштылыч.

— Ай-ай-ай, тэвэ марий интэлигент ман! Марий сылнэ литератур гычшэ кочиктаж книгаг лудында?

— А мо лудшашыжэ тушто? Мэ луддэгэчат шинчэна... Впрочем, малана што-о, тэвэ Москошто марий книгаг лукшовак шкэат нимом огыт луд, а мэжэ коч рушлажым лудына,—Рэшоткин кидшым рўзалтыш.

— А рушыным мом лудынат?

— Ха-ха ха, допросым ыштэт мо, Павэл Османыч? Ну вот, шукэртак „За

закрытой дверью" лудынам, Арцыба-шевнын „Санинжым“, адак Зоцэнкон тошто рассказ-влакшым. Тэвэ каникул годым случайно ик йолташэм „Великий перелом“ журналым пуэн.—Вот тушто „Шагай вперед“ ойлымаштэ пэш сора-лэ: мордва йылмэ дэн кум мут каласал-тын... кузэрак ыльэ?.. аха, „монь алашам кулысь“. Тидэ йөршэш марла: „мыйын алашам колыш.“ Öрым, кузэ марий мут мордвашкэ вэрэштын? Пэлэда, был прямо поражен!

— Моткоч öрыч? Амэрикым почынат ужат? Тидэ йылмэ-влак родо улытат, кунам сходство ынжэ лий!—Павэл Осма-ныч йүкшым пырчат вачталтыдэ, игылт-дэ каласэн часыжым ончалэ:

— Ого, латкок шагатыш кайэн. Ну, Пэтровна, пэш куго тау, чэмоданэм кушто шога?

— От малэ мо, йүдыштö куш кайэт?

— А мый гостиницыштэ номырым бронироватльэнам.. Ну, тушто изишак йамдылалтам, эрла зэмләчэствэш докла-дым ышташ возэш вэт. Чэвэрын!—Павэл Османыч маньат, лэктын кайыш.

Ик монар жап гыч Пэтровнан пөлэ-мыштат шып лийэ.

Тымык ийунь йүдыштö шагалэмшэ трамвай йүк, автомобиль йүк, пойээд йүк шокта, йандар каваштэ шүдыр влак да койа шүргö гай той тылызэ йылгы-жыт, адак рүдö культур дэн канымэ паркысэ прожэктыр-влакын волгыдыжо Моско үмбач кавам пүчкышт коштэш.

II

АРСЛАНОВА МАРИЙА, Моско свазь тэхникумыш мундыр урал вэлым толын пурымыж годым, тэхникумлан йожэк изи, тошто чэркэ шога ыльэ. Ик кана шыжым эрак лэкцийыш вашкэн тольбат, омсаш пурыдэ öрын шогальэ: тэнгэчэ гына шогышо чэркэ олмышто онга дэн ыштымэ сарай сэмын чоңалтын, трам-вай линий пурталтын, воктэнжэ брэ-зэнт вургэман пашазэ влак шогылтыт,

вышкын эн күшныжö „19 шахта мэ-тро“ манын сэралтын,

— Вот тидэ тэмп, ик суткаштэ ваш-талт шинчын, Арсланова шоналгыш, ва-ра вашкэ пурэн, пальтожым да нарын-чэ түсан кэмжэ гыч калошым кудаш кодэн, аудиторийыш куржын күзыш.

Суртшым ушэштараш үзгар гыч ты кэмжэ да йэш дэн вэлалтмэ фотокар-тычкыжэ вэлэ кодын, моло нымо шар-ныктарышэ үзгаржэ укэ, вуйыштыжо гына йүжогодым суртшым шонымо ой пöртэш.

Москош толмыжлан ийдалык лийэш. Лысьва заводышто ачаж дэн пырля ик вэрэ пашам ыштэн илэн. Крайоно гыч „свазь пашалан сай пашавэ гыч шкэ-нан кадрым йамдылыман, сандэн сай үдыр-рвзээ ударник гыч тунэмаш кол-тыза, общэжитыым пуат, стипэндий си-та“ манмэ кагаз тольо. Тунамак Марийа-лан командировкым пуэныт, тудым ком-сомол йачэйкэ да ачажэ пэш сайын ужатэн колтышт.

Адак пэл ий эртыш. Ындэ ту нарын-чэ кэмжэ олмэш рэзингэ кэм дэн лав-рам тошкэн, 19-шэ мэтро шахтыштэ ышта. Тудым ВЛКСМ Рүдö Комитэт йатыр түжэм комсомолэс дэн пырля ты пашашкэ колтэн.

Эрдэн эрак үстэмбалнэ шогышо чу-мыраш час пэнэштыл йынгырлаш тү-ңалэш. Марийа Арсланова дэн йолташ үдыржылан кыньэлаш күшта. Удыр-влакын омышт пэш шуэш гынат, кэнэ-та помыжалтын вуйыштгэ пүтыралт во-зыч гынат, час ок шыпланэ. Кэнэга Та-нья, лэвэдышыжым кудалтэн, прожэк-тор сэмын шинчам йымыктарышэ эр кэчым корангышэ гай кидшым рүзы-шат, кыньэл шогальэ.

— Маруська, чорт, кыньэл ындэ, изыш сагатымат чаманэ, шангысэк кыч-кыра, ну кыньэ эл;—Татьяна öрдыж гычшэ тўкала.

— Кö, мо тидэ?—Марийажэ öрын он-чылтэш.

— Йүдым шуко ит кошт, ит кошт,

ит кошт!— Танья воштыл-воштыл йолташыжын чара тупшым ала монар канна пэралтыш.

— Чу йан, вич часат шуын мо, молан шыч кыньэлтэ?—Марийа йөршэш помыжалт вашкэ чийаш тўналъэ.

Электрич чайныкэш чайым шуктышт, муным кўктышт, йўйч-кочкыч. Визымышэ пачашын луымшо пөлмажгыч куржын волышт. Кудывэчэ гыч урэмыш лэкмөнгө, шукэртэ огыл ты пачэрыш куснышо Татыйана Исакова, адрэсым мондыдымашын капкасэ чумыраш калайым вашкэ гына ончалъэ, тушто онго гай сэралтын: „Подсосенский переулок“. Онгын кёргыштыжө пөртын номэргэ кугын, раш ончыкталтын: „2“. Трамвай линийыш шуыныт вэлэ ыльэ, Марийа кычкыралъэ:

— Айда вашкэрак, „Аньутка“ толэш.

Коктынат куржын мийэн, „А“ трамвайыш шэнгын пурышт.

Мэшакысэ пырчэ гай шыгыр гынат, Марийа, лўнгыдымашын кучаш сакымэ шўштым кучэнат, „Роман-газэтым“ пэш лудын кайа. Кэнэта Танья тудын кидшым пэралтыш:

—Эртак лудат, чарнэ ындэ. Йышт кайаш йам укэ. Эсмаса, трамвай калыкат өгэш сөйгэдал. Ала эрдэнэ пашазэ калык гына каймылан тугэ? Тэвэ кастэнэ, учрэждэньэ-влакыштэ заньатий пытымөнгө, вот тунам трамвайыштэ йамлэ: момат от уж, момат от кол!

— Вуйэдым тўкэн колтат гын, йа онгэдым ишэн шындат гын, йамлэ лийэш вара!

— Ну, Марийа, мэ шкат вараш она код. Вийна сита.. Тэвэ тэнгэчэ кастэн пөртылам ыльэ, коло нылытанэш шинчым, ну калык шуко, чыташат ок лий! Ончылно „сходите, выходите, слазау, выхожу“ да монь ойлымо шокта ыльэ, кэнэта йўк нөлтаалтэ. Ик койа ватэ ончык шэнэш. Ала могай пөрйэнг тупшо дэн шўкал каласа (тудо рушла ойлыш да кызыт сай огыл, марлак каласэм): „Эх,— садэ ватылан манэш,—вийэт шагалрак

улмаш, кўлдымаш вэрэш пытарэнат дыр?“ Ёдрамаш сырыш: „Тыйын мо сомылэт уло? Коран, изыш гынат корным пу!“ „Кушко корангам?“—тудыжо манэш, адак шўкалэш. Ёдрамаш: „Ты пөрйэнг-влак пэш нахальнэ лийаш тўнальыч. Ит шўкэдыл манам, нахал! Корным пу! Ватэдым шўкэдыл, мый ватэт омул“. Калык воштылэш. Вара вокзал дэк шунат, корзинга дэн, мэшак дэн да монь шўдылэн йэн пураш тўнальыч. Мыйымат шўкал колтышт. Воктэнсэ пөрйэнг энгэташ төчэн ыльэ, кидшэ йан дашкэ мунчалтэн кайыш да „чолдырр“ вэл шоктыш, төрза пудыргэнат кайыш. Ну, тушто—йўкийан, актым сэрат..

— Тугай паша чўчкыдынак лийэш. Тыштэ калык кум миллионыш шуэшыс, кушто трамвайым, автобусым ситарэт? Вашкэ мэтрополитэным шуктэна, тунам сай лийэш—Марийа пэлэштыш.—Йа, мый вашкэ лэктам, чэвэрын, Танья, тачэ смэнэ дэч вара комсомол йачэйкэ погынымаш лийэш, сандэнэ варарак пөртылам.

— У Мясницких сходите?—ончылсо йэнг дэч Арсланова йодо. Тудыжо ок воло, шэнгын кайаш вэрэштэ. Тэвэ пэнснэ шинчан ончылсо йэнг вола. Марийа ала молан ончык адак ончалъат, раш ужо: пэнснэштэ, воштончышысо сзын, Марийан шэнгэлсэ кужо йэнгын чурийжэ возын. Тўткынрак ончалъэ: пэнснэштэ палымэ рвэээ смэнный инжэньэр гайэ койэш. Савырнаш төчэн ыльэ, калык шуко улмыпан ыш лий, вара вуйжым савырэн шэнгэлкыла шөрын ончалъат, чынак—инжэньэр Ладохин. Тудат ужылдалъэ, „доброе утро, подождите, пойдём вместе“—малдыш. Тугудэштэ трамвай чарныш, Арсланова волэн шахтэ дэк вашкэ ошкыльо.

Брэзэнт вургэм дэн рэзингэ кэмым чиймыжэ годым, пырдыжлан сэмалтэн шоналтыш: „Ах, тый Ладоха, Ладоха, токэнсэ гай адак ойлаш төчэнат ыльэ да, лўмын куржым шол..“

Рэльсэ пўчкышым пэралтышт. Бюга

дир куржын тольо, пашаш нангайыш. Шахтэ кудывэчыштэ кўртнө воштыр, она, пырња, бэтонан бочко да тўрлө ўзгар корным пөлэн кийа. Нунын коч бригадэ тўрштэн-тўрштэн эртышат, шахтыш волыш.

Шокшо кэңэж кэчэ кўшан кодо. Тыштэ пычкэмыш, тудым лампын волгыдыжо сэнаш тўча, адак шолкынрак, йужо вэрэ вўд чўчалтэш, сандэнэ йол йымалнэ кукшо огыл. Тэвэ иўдымсө смэнэ гыч бригадэ пўртылэш, нунылан корным пуат. Шўдө мэтр нарэ вэр кўнчалтын, тушан рэльсым пыштэн, аңшыр корным ышталтын, ты корно дэн Марийа Арсланова вагоньэткым шўка.

Бригадир чыла йэңымат вэран вэрышкыжэ шогалтыш. Вагоньэткэ-влакын кольасашт кутыраш тўнгальэ, кольмовлак йўкыштым пуыч, ончылно мландым кўнчымө йўк шоктыш.

— Вашкэ!—бригадир манэш.

Марийа кычыртатышэ вагоньэткыжым пашазэ-влак дэч лышэмда, нуно кольмышт дэн кэлгын кошталын роком оптат.

Марийалан „нангайэ, тэмын!“ манмат ок кўл, тудо тунамак лўгырнэн, вийан кидшэ дэн пружин гай шўкалын, роком нангайа, ончыктымо вэрэш йаастара. Тувэч кўшкө, шахтэ воктэк кўзыктэн грузовой трамвайэш да автомобильэш оптэн пэлкэ шупшыктат. Марийа йаастарат адак пўртылэш, угыч оптатат вара намийэн кодэн угыч толэш...

Эртэн кайшыжла Ладохин, ала Марийам моктэн, ала пашажым моктэн, кычкыральэ:

— Мария, замечательно ты...—умбакыжэ мутшо ыш шокто, паша йўк вийагын тэмдальэ.

Канаш жап шумөнгө, Марийа, шылыжшэ нэлэммым шижын, ноймыжым шылташ тўчыдэак, тўжвакэ нэлын ошкыльо.

Урэм коч лэктат вэлэ—ожсо рэстораныштэ мэтрон столовойжо. Обэд кондымыштым вучышыла эркын шўлал-

тыш, вужо гыч йошкар солыкшым рудэн ончыкыжо пыштыш, кўчык тўрэдмэ сар ўпшым шэрэ, кўварыш ончалъат, кэнэтэ воштылмыла тўрвыжым шымартыш: омса воктэн, эрэн мушмо кўваронгаштэ, мушкындо гай гына изи пырыс игэ почангылэш, тэвэ тэвэ йэңвлак тошкэн кайат. Аважэ кудал тольо да, игыжым шўйжө гыч пурльо, йол кокла гыч мырлэн налын кайыш.

— Чон вэт йа, йанлык гынат!—Марийа шоналтыш.

— Мом пэщ ончышыч, Арсланова?—ваштарэш шинчышэ проходчик йодо.

Марийа изиш йошкаргальат, шўрым кочкаш тўнальэ.

— А а, тыглайак... Ну кузэ пашада кайа? Колымышо шахтыштэ ыштэт? Тэндан дэч адак марий пашазэ влак толыныт маныт, шуко мо?—Марийа йодат, адак шкэнжыным шоналтыш: „Ай, пырыс вэт... Аман шкэ игыжэ... Мый азамым тугэ ныгунамат ончэн ом кэрт дыр, изи ньога влакым ала молан омак йоратэ...“

Воктэнсэ ўстэл дэч нэмыч мастьэрын кочкыш кондышо дэн кутырымыжо шоктыш: „Зуп, суп, суп, понимайт?“ Марийа тувэлкэ ончалъат, нэмыч кычкыральэ: „А а, гэноссин Арслан, гутэн та!“ Марийажэ воштылальэ: „Гутэн таг, здравствуйте!“

Паша тўнгалмэшкэ пэл час кодын. Марийа шахтком вэлыш ошкыльо. Умбалнэ ала монар пашазэ-влак кычкырлэн ойласэн шогат. Арслановам ужшынак, тудым чарэн воктэкыжэ тольыч.

— Вот могай паша, шовыр чийшэ кўчыкырак пашазэ оила,—дэсәтник-влак Камэнко дэн Либэрман 16 кэчэ ыштымэмым 5 кэчылан вэлэ ончыктэныт, тэвэ Калийэвыным 7 кэчылан тўлыдэ кодэныт, Айбулинын 15 кэчыжэ табэльыш пурталтдэ кодын, Багайэв одын—9 кэчэ. Молан тыгэ, а? Тугэ мускылаш тўнгалыт гын, мэ тарванэна да колхозышкына кайэна!

— Дзугайэвлан ойлышта?—Арсланова йодо.

— Шахтком вуйлатышылан? Ойлышна да, мэ рушла моштэна мо, нымомат ыш умло, ала лұмын умлыдымыла койо.

— Йа, ида кычкырэ, тэвэ мый лачак шахткомыш кайэм, айдыза шинчэн налына!—Арсланова кожганышат, почэшыжэ 8 йэнг ошкыльо.

Паша тўналмэшкэ можым, кузэжым палэн налыыч, пашазэ-влаклан тўлыдэ шуктыдымым эрлак тўлаш кўштышт.

— Подшымэтлан тау-ракмат, а то мэ корныжым муына мо!—пашазэ-влак маньыч,—мэ тьомный улына, ньэграмотный.

— Марий коч куштат марийак кодэш —ўнгышө!

— Чуза йан, нэграмотный маньыда, ликбэзыш огыда кошт мо?—Арсланова кок шинча пунжым ваш тўкэн ончалшыла йодо.

— Коштына да, йөнжө укэс.

— Кө туныкта?

— Ала могай кужо ўдрамаш, лўмжымат каласэн ом мошто.

— Көн лўмжө? Окаш туныктышым мо? Анфис Пэтровна, памильыжэ Курский шэкылэ. Пэш шуэн мийа.

— Мэ Лосьышто илэнас, мўндырнө, тушко учичылна мийашат лўдэш дыр!—шонтырак марий воштылалэ.

— А-а, Гуровскайа! Шинчэм,—маньэ Марийа,—но ты чот дэн вэскана ойлэна, а кызыт тэвэ мом каласынэм: тэ пожа-лыста, марий улына да пичкэмыш улына манын шкэндан халатностьдам шылташ ида төчө. Тэвэ тэндан дэсәтникда шкурник, вредитэль лийын, лўмын тэндам сыратэн суртыш колтыкташ төчэн, а тэ мом ончэнда? Кулакын, мэтрошко шэнгын пурышо клас тушманын пашажым ужында, шкэндан пашадардам кучэн кодымым палэнда, а кок кэчэ гыч ижэ вуйым шийыда.

— Дзугайэвлан эрлашыжымак ойлышнас!—рвэзэ пашазэ кычкыральэ.—Молан ыш төрлатэ вара?

— А вот тэ пашадам тунамак мучкыжо шукташ кўлэш ыльэ: Дзугайэв „йара омыл, кызыт ом кутыро“ манын да, тэ йўкшэнда. Тугэ ок лий, шканда активный лийаш кўлэш.

Ты пагытыштэ адак пашалан кычкырышт. Арсланова „тэндан обшэжितышыкыда мийэн коштам, кызытэш чэвэрын“ маньат, шахтыш волыш. Чэрнорабочий-влак шахтэ ўмбалсэ пашалан пижыч.

Кас вэлэш комсомол йачэйкэ погыны-маш лийэ. Арсланова Камэнкон да Дзугайэвын пашаштым пэш чот ойлэн пуыш. Коло кум тўрлө нацийан мэтро пашазэ коклаштэ масовой пашам вийангышаш нэргэн, пашазын вуйшиймыжым шукташ кўлмө нэргэн чот кутырыш, практикэ йөн-влакым ончыктыш, шкат обэзатэль-ствым пуыш.

Ту кас Таньалан Марийа йолташыжым кужын вучаш вэрэштэ.

Анфиса Пэтровналан Арсланова дэк толашат, Рэшоткинын кўштымыжла ойлашат ыш воч. Тудым Марийа шкэнжым Лось станцыштэ мэтро пашазын обшэжитыш ужат, ликбэз пашам сўмы-рымыжлан чот гына вурсыш.

Нунын кутырымыштым партприкрэп-льоний Клим Тропин колышто-колыш-тат, каласыш:

— Вот мо, Арсланова йолташ, тыгай „обшэствэницэ-влак“дэн“ паша ик ошкыл-ланат ончык ок кай. Мый ликбэзникым шкэнан студэнт-комсомольэц гыч погэн кондэм, тыгэжэ лучырак лийэш. Вэс могырым, Моско марий служышо дэн студэнтлан вэлэ шукак иньанаш ок лий, мэтро пашазэ-влакын шкэшт гыч активым йамдылыман, вот што важно!

Тыгэ Арсланова дэн Тропин куго пашам кожгатышт, нунылан Мэтростройысо партком да „Ударник Мэтростройка“ газэт кугын полшаш тўналгыч.

Арслановалан паша дэч вара чўчкыды-нак йа шахткомышто, йа пашазэ обшэ-житыштыштэ, йа йошкар пусагыштыштэ жа-пым йатыр эртараш вэрэштэ. Садлан,

шуко годым нойэн пөртылэшат, викак малаш возэш, кинош, тэатрыш, йа палмэ йэн влак дэк мийашат жапшэ ок код.

Ик кана пачэрыш пөртылмыж годым тудым Танья ала могай сэрыш кучэн воштыл ваш лийэш:

— Талат писма со зна-чэ нийэм: кум лукан, кум лукан, кум лукан!

— Куштырак йазуэт, пу!

— Куштырак огыл, ончыч кушто, вара пуэм!

— Та-анька! Пу манам!—кидшэ дэн Арсланова руалтыш.

Куштэт гын, пуэм, куштэт гын, пуэм!—Танья пөлэм йыр курыжталыштэш.

— Йалт изи гай улат! Ончо, урвалтэт дэн одэколоным сүмырэт!

— А мый куго улам мо, 18 ийаш вэлыс, а тый ба-абушка... 22 ийаш улат. На писмат, кувавай! Ны от курыжтал, ны от мод, эртак обшэствэнэ пашаштэ, эртак кнага ўмбалнэ, ой йумыжат окэн колэт ындэ!

— „Бабушкалан“ йөратымэ сэрышым колтат, а талат шиш!—маньат Марийа, воштыл воштыл лудаш тўналгы:

„Поро шагатэт лийжэ! Икана мийзнам ыльэ квартирышкэт, мондэнат возможно?..“

— Кө вара сэрэн төча?—манын Марийа писма мучашым ончалыат, „ага“ ышталын умбакыжэ лудо:

„...Йын-влакэт ыльыч, шуко, ыжыч кутыро, но мый тыйым как ужым, так сразу влюбился...“

— Вот чорт-влак, молан малам тыгэ огыт сэрэ, а?—Танья Марийан вачэшыжэ энэртэнат, ныжылгын йодо.

„...Тый, может быть, мыйым мондэнат, но мый марий ўдыр-влакым шукэртсэк ужын кутыралтын огыл, сандэнак ужмо шуэш. Адак тыйын туй улмэтым Петровна ойлыш...“

—Танька, мыйын ухажорэмын шинчажэ иктэ гына ала? Пэшак йавык, туйо омыл шэкылэ, тый кузэ шонэт, ха-ха!—Марийа воштылыат, мёр гай чэвэргэн, шэлшаш гай койын шогышо таза шўргыжым трўймө дэк мийэн ончалыэ.

— Эй, тыгай сокырын йазужат интэрэснэ огыл, ит луд, шоло лучо, тэвэ вачкэ радио дэн „Княз Игорьым“ пуат.

— Чу, Танья, пэш сайыр сэрыш, лудына умбакыжат. Кушак чарнышна. А тэвэ.

„...Туй улмэтым Петровна ойлыш, изишак шкат шинчэм, кажется, зарплатам так себе тулат, сандэнэ хотя тыйым йёршынак ом палэ гынат, иктагузэ изиш полшымо шуэш“..

— Ой, колэм, ха-ха ха, ой колэм, Марусьэм шужэн шинча улмаш, тудлан полшаш, ха-ха-ха, полшаш шонышо поро сай йэнат улмаш! Марусьа, тымартэнат амэрикан дьадьушкэт улым от шинчэ ыльэ мо?

Чо кызыт, колышт тэвэ умбакыжэ.

„...Изиш полшымо шуэш, но кузэ, как и почему—думаю, что остается пока в будущих вероятностях. Ну, кто же такой я, думаю и вам может интересно знать?..“

— Путырак, путыр-рак шинчымына шуэш: тол кўдылкэм, помышкэм, а то помышэм йўкша; ок кўл лўмэт, пу ўма-дым, ато ал шўмэм йўкша!—тыгэ мурэн, Танья Марийам кыдалжэ гыч кучэн куш-таш тўналнэжэ ыльэ, Марийажэ вош-тыл чарнышат, адак лудо:

„...Интересно узнать? Я студент, но только не из провинции, а из Моск. Мединститута IVкурса. Может знайте через Гуровскую о мне? Но кузэ вара тажагыкэт, могай кайа метростровеский пашат? Моло сэрашэм укэ. Тўналтып сэрышэм тидын дэн гына пытарэм: пишите моя восточная красота...“

— Во о, „персидская красота?“—Марийа парньажым рўзышат, Таньалан шинчам сэалтыш.

— Кушто „пэр-рсидская?“ Шинча ора шойаклэт: „восточная“ огыл мо?

— Иктак-ла, ты мут ушыштыжо улмаш, а сэраш мондэн. Йа, лудын пыта-рэна, ит тўкэдыл, Танья!

„...Персидская...э-э, огылла, восточная красота. Адрэсэм посна ластыкыштэ. Кугу студэнт салам дэн студент Жорж Рэшоткин. 1934 год 19 июнышто 1час 30 минут ночи...“

— Ой, мыскынь сылагайжым шўрэн сэрыш ўмбаланак малэн колтэн дыр,—Марийа чаманышэ йўк дэн каласышат, вара писма мучаштэ „Спламенным приветом твой Жоржик“ манмым лудат, эл-нэн кайэн воштыльо. Сэрышым омса тўр корзингаш шолышат, Таньан воктэн

шинчын, эркин шүлалтэн, радио оперым колышташ тўналь.

III

... КУГО КАЛУЖ урэм гыч Марпрэда-ставительствыш толаш пэл час эрта (тушто зэмлächэствэ правлэн), тувэч Стромынкэ общэжитыш кайаш 20-25 минут.

— Эх, жап шагал!—Тропин йöсын шоналтэн, Торф институт воктэн чарнышэ 10-мшо трамвайыш шинчэш.

Мучашыжэ каваш тўкнымö гай пэш кужо да пэш вик Калуж урэмат эртыш, Калуж плöщчыдь, Добрынин плöщчыдь... Тропин ты корно дэн кок ий коштэш, кок мogyрыш ончашат шэржэ тэмын, адак лудашат күлэшыс. Ужар коман учебникым йатыр лудын кайышат, кнагажым пэтырыдэ шоналтыш:

— Ньэмыч йылмыжым тэлэ гоч тунэмынак омыл, иктаж вич куд йүд шынчаш возэш. Тидэ ик зачот. Ну ты арньаштэ „торфяное хозяйство“ пумо, тўн прэдмэт, тидыжэ сайэ. А тэвэ диамат шўйым пўчкэш, сэминарыштэ „удым“ налам ыльэ да тидэ гына шагал. Ну зачотым кузэ гынат пуэм, вэс ий кружокышто диаматым чот тунэмаш возэш. Да а... „Переход количества в качество и обратно“,—лудат Тропин адак шоналтыш,—тидым учебник гыч вэлэ тунэмаш ок лий, илыш гыч күлэш, илыш гыч.. Ну-ка, Энгэльс кугызайын мэмнан химий гыч каласымыжым адак лудына... Чынак закись азота N_2O —газ, а двупатиокись азота N_2O_5 —тыглай тэмператур годым пэнгыдэ кристал тьэло... кислородын чотшо, вич кана шуқырак лиймыжэ качэствыш савырна... Но практикэ илыш гычат примэрым муман, мут гыч Сталинын колхоз нэргэн каласымыжэ...

Тэвэ ик кварталым пўтыньэк налшэ „правительствэ пöртым“ эрталтэ. Кўварым лэкмэ годым, моло йэн ганьак Тропинат Совет Дворэцым ыштымэ вэрыш ончалдэ ыш тўсö.

Рэволюцо плöщыдьэш волэн, ГУМ пöртыш ошкыльо, шўдылэн учрэждэньым

да магазин пöлэм-влакым эртэн, марий прэдставительствыш пурыш.

Студэнт зэмлächэствэ погынымаш пэл час нарэ вараш тўналын. Жапыштыжэ толшо-глак гыч иктэ кокытшо арньа ончыч лэкшэ „Марийская Правда“ газэтым ончэн шинчат. Ала кудыжо марий журнал дэн кнагам луднэжэ ыльат, прэдставительствыштэ ыштышэ йэн каласыш:

— Тыштэ тыланда библиотэкэ огыл.

— А шкапыштэ книга-влак огыл мо?—ик студэнткэ йодо.

— Книга дык штожо, но шкапым огына поч, тэ растаскыватълэн пытарэда!

Студэнткэ йодыштымыжым чарнышат, йолташ ўдыржылан каласыш:

— Москошто 3 тўжэм марий ила маньт, а марий книгам лудаш ик вэрэат от му. Ну йöра, давай прэдставительствын лавра пырдыжым да кушкэдмэ обйавлэньыжэ-влакым ончэн жапым эрта-рэна. Э-эх, чорт побэри, погынымашат ала мо кужын ок тўнал, эрла сэминарыш йамдылалтэ кайаш возэш мо?

Тропин погынымашын пэлыжлан толын шуо. Лачак прэдсэдатель ик йодмашым лудын шога: „Кызыт мыйын чиймэ вургэмэмат чылтак шўкшэмын. Йолэш чиймэ катамат пэлэдаш тўналын. Ик манаш гын, илыш куштылго огыл, нигушэчат полышым налмаш укэ. Садлан мый тэндан дэч окса дэн альэ промтавар дэн полышым йодам. Ушандарэн шкэ кидэм пыштэм—студэнт Николай Захаров.“

—Тэвэ зайавлэньэ. Кö мом каласа?—прэдсэдатель йодо.

„Адакат стипэндьым шэлыт“—Тропин шоналтыш, вара портфельжэ гыч „Ударник Метростроя“ газэтым луктат, ик статьям йошкар карандаш дэн удыркалэн лудын шинчыш.

— Тропин пала!—шоктыш ик лук гыч.

— Клим Фомич, тый Захаровын кузэ илымыжым палэт мо? шэмэмшэ ончыл пўйжым карандаш дэн пэралтэн, прэдсэдатель йодо. Кундэм стипэндьым пуаш күлэш альэ укэ?

— Мыйын шонымаштэ, Захоровым мэтро пашазэ коклашкэ платный пашаш колтыман, лачак тэвэ марий пашайэнгым йодыт,—Тропин кагазым рүзалтыш.

— Чэрланэн кийэнам да учобышто изишак прорыв лийын,—эркын Захаров пэлэштыш.

—Туалгын полшыман, мый тидыжым ыжым шинчэ!—Тропин маньят, адак гаетышкыжэ ончалыэ.

Захаровымат, моло йодшо йэнгымат чыла мogyрымат йодыштыч, нуным шинчышэ-влак ойлышт, вара йужыжлан пуаш, шукыжлан пудымашын пунчалым луктыч. Рэшоткин Авдотий кэмым да бридж-бруком ургыкташ ордэрым йодын ылыат, тудын зайавлэныжым прэдседатэль „Правлэн заседаньэш отказлымэ“ папкэ гыч ышат лук, ышат луд.

Тропинланат шкэ пашаж нэргэн ойлаш жап шуо.

Шым-кандаш минутышто марий пашазэ доклаштэ пашам вийангышаш нэргэн ойлэн пуо, комсомольэс влакым ликбэз пашашкэ үжө. Мийаш кэлшышыжым чумырэн, погынымаш дэч вара мэтро-строй култкомыш нангайыш.

Канымэ кэчын Марийа дэн Татьянан кыньэлмыштлан час утла вэл эртэн ылыэ, чарльстон костюман Рэшоткин дэн шэм суран курткан Бак толын пурышт.

— Знакомитьлыза, тыдэ—льотчик!—Рэшоткин Марийалан маньэ, шкэжэ ала мо годсэк палышэ сэмын „привет, привет!“ манын пурышынак кидым пуыш. Изыш йошкаргышэ Таньам ужылдэн, Марийа дэч „тидэ шужарэт мо?“ йодат, вашмутым вучыдэак, ката таганжым „шоп“ пэралтэн, кумыкрак лийын кидым пуо:

— Жорж Рэшоткин, студэнт!

— Таньа,—маньэ тудыжо,—шужаржэ омыл, йолташыжэ

Рэшоткин кэпкыжым сагыш, Иван Бак, шокшо гынат, курткыжым ыш кудаш.

Изиш кугырэн шинчышт. Жорж ўдыр-влакым канымэ да культур паркыш үжө, огына кайэ маньыч. Бак каслан Йош-

кар армий рүдө пөртысө спектакылыш билэт уло ыштальэ, ўдыр-влак огына мийэ маньыч. Рэшоткин пөртыштө шинчышэ ўдыр-влак нэргэн анекдотымат ойлаш төчыш, колыштшо ыш лий. Вара адак өрканэн гына мутым кышкылт шинчышт.

Рэшоткин пырдыж гыч гитарым „разрешите!“ манын налыат, шокташ тўнгальэ. Лўмжылан изиш колыштыч. Таньа „у-ух“ манын йориак упшажым каралтыш, окна воктэнэ изи үстэл дэк мийэн шинчэ. Рэшоткин Баклан шинчам сэмалтышат, Бакшэ Таньа дэк тёршталтэн шинчэ, кузэ гынат воштылташ төчэн ойлаш тўнгальэ.

Рэшоткин Марийа дэк лышкырак шинчат, „Ах вы, черные глаза“ сэмым шокталтыш. Мура коклаштак каласыш: „Майра, тыйым пэрвой ужым и сразу йөралтышым, тый настойаший... пэрсийанкэ улат.“

— Туй йэнгым йөратаг мо?—Арсланова воштылыо

— На самом деле тунам туй ылыыч, пэш чаманышым.

— Могай пушкыдо шўман улат улмаш, омат шинчэ ылыэ. Адак пэш поян улат шэкылэ?

— Малам ничего не стоит полшаш, вашкэ авансым...тоись мэдицине дэн научный трудэм лэктэш, вашкэ кугу гонорарым налам.

— Тышкэ толаш трамвайэтлан оксат ылыэ вара?

— Что за намек?—Рэшоткин йошкаргыш.

— Ха-ха-ха! Тый токэнсэ гай сэрышым иктаж ньанькалан колто ылыэ, молан малам колтышыч? Ну, вот мо, мистэр Жорж Рэшоткин, мэмнан пашадарна шкаланна сита, мэ пашам ыштэн налына, тўрлө Жоржик-влак ганьэ рвач огына ул, нунын „полшымыштлан“ шўвал вэл кодэна! Ну адак,—Марийа шыдыжым сэнэн игылт воштылалыэ,—тудыжат уло: „пэрсийанкын“ шўмжө вэс йэн вэлыш пөртэш. Сандэн кагазым арап лапайэн

ит сэркалэ, кызыт кагазлан кризис . .

Рэшоткин шоналтыш: „нарвался, мать твою, йал гыч толшо маныныт ыльэ вэт, ах чорт!“ Гитарым „рошт“ пэрэн пырдыж пудаш сакыш.

— Элынрак, гражданин!—Марийа, кыньэл шогальат, пэлэштыш.

— Ну, всёжө йодаш лийэш—көм йөралтэт?

— Тыдэ мыйын шкэмын пашам, тушто...—Арсланова сырэнак каласэн ыльэ, тугудэштэ опсам тўкалтышт, вара рвзээ йэн пурэн шогальэ:

— А а, Ладохин, наконец-то!—Марийа вашкэ тарванэн кидым пуо, толшо йэнын плашчжым, шльапажым сакыш.

Ладохин, „кө нинэ?“ йодшо гай ончалыат, Марийа йўкынак каласыш:

— А-а, это соплеменники, попали сюда не по адресу..

Таньат Бакын ойлымыжым колышт шинчымаж гыч кыньэл кидым пус.

Бак дэн Жорж эсэнлашэн, у уна ўмбака ончыдэ, „кыдыр-годыр“ лэктын кайышт.

Танья заборный картычкэ-влакым, оксам, сумкам налын ЗРК-ашкэ куржо.

Почылтшо тўрза гыч кайык йўк шоктыш, йандар йуж йывыртэн пурыш.

— Марийа, вы сегодня очарова...—Ладохин винаматанла тўрвыжым шымарэн, шинчалыкшым тўрлатэн, каласынэжэ ыльэ, Марийа шинчажым тул гай йўлатэн, инжэньэрын кидшым кормыштальэ:

— Не надо Лена! Давай любить без этих пошлых слов! Идет?

— Марийка моя, счастье мое!—ўдырын лывыргэ капшым элталын, чумыраш ал саска гай тўрвыжым шупшальэ.

Тўрза гыч сылнэ Моско олан панорамэ ужашыжэ ончэн шога, пўлэмышкэ шокшо кэнэж кэчэ шўртнў шўулажым кышка. Тэвэ пурла вэлнэ мўндырнак, Лэнин курыкын тупрўдыжў, кандэ йужын помыштыжо чўчкымў гай койын шуйна. Викак тўрзалан ваштарэш, пэш мўндырнў тўр мландын кава дэн ушнымо гай койшо вэржэ шокшо йуж дэн шўлэн, шик-

шэшталт кийа. А шола могырыш ончал колтэт гын, ончэн шэрэт ок тэм: кажнэ пўрт воктэн ужар пушэнггэ-влак кайык-лан саламым колтат. Лышнэ, шуэ кодшо гыч ик чэркын кандэ куполжо-влак изиш гына палдырнат, чэркым тошкапмэ гай кугын нўлталтшэ индэш пачаша йошкар пўрт, радио антэнныжэ влак дэн солкалэн шога. Умбалнырак адак сад, сад, сад! Мўндырнў, ўлнырак вашталт шуйнышо кок кўкшыт койэш: шэмэ-сирой, шэмэ-сирой, тидэ ўдыр кап сэмын лывыргын кадыргышэ кўртнў корнын насыпшэ шуйна. Пойээдын шикшыжэ йошкаргэ-ошо-нарынчэ шэмэ тўсан пўрт-влак ончылан шаланэн пыта. Эн шола вэлнэ кавам чараклышэ ганэ куго фабрик-влак шога, нуно вашкыдэ, кўрылтдэ, шинчаш койшо панорамым аралышэ артилэрий сэмын, трубашт гыч шэм шикшым кышкат.

— И все это наше!—вуйжым Моско ўмбака рўзалтышат, ласка йўкшў дэн Ладохин маньэ.

Кидшым Ладохинын вачышкыжэ пыштэн, энэртэн шинчышэ Марийа, шинчажым тўрза гыч мучыштарэн кэртдымэ гай, ик жап пэлэштыдэ ончыш. Вара шкэ шўмысў сай ойжым да Ладохинжын мутшым мокталын воштылалыат, ончыктыш: мўндырнак, кава дэн мландэ коклаштэ пойээд кайа, шикшыжэ ош кид сэмын койэш, пойээд Марийа дэн Ладохинлан—у рвзээ тукымлан—кидшым рўзэ, шокшо саламым колта, моктэн мура. Сылнэ пўртўс, пўртўсым чониндарышэ пойээд, пойээд ганэ талын йайшэ совет эл,—тыдэ чылажат у рвзээ укымын улэш, тыдын чылажынат куанылыжэ ты у рвзээ пашазэ-влакын иктэ-взыштым йўратымышт дэн иктыш ушна

Осам тўкалымэ годым ижэ, ўрза воктэн элталалт шинчышэ Марийа ўмыжалтшэ ганэ кыньэл шогальэ, Ладохиным шупшал-шупшал колтыш.

Танья пурыш. Сумкаж гыч кыш-йўышым йастарэн, паркыш кайашвашкэн, завтракым йамдылаш тўнгальч.

...Клим Тропин 19 да 20-мшо шахтысэ партийцэ влак дэн заньатыым эртарышат, сэнтябр кастэнэ пашазэ общэжитьэ-влакыш ликбээ паша кузэ каймым ончаш кайыш. Куд комсомольэц гыч нылытшэ ышта, кокытшо ик заньатыэ дэн эртарэныт да каникуллан каймышт дэн паша чарнэн. Кок тылызэ коклаштэ Тропинын комсомольэц студэнт-влак шагал грамотан да йалт грамотдымо пашазэ-влакым лудаш-сэраш туныктымо дэн гына ышт чарнэ, шым пашазым бэтоншик курсышкат пуыч.

Тушто, курсышто лачак инжэньэр Ладохин туныкта. Кандаш түрлө калык гыч улыт, марий, сүас, узбэк рушла тывэч-түвэч гына шинчат.

Пэрвой заньатыыштэ нуно нымомат ышт умло. Кокымшо заньатыыш кок сүас, кум марий ыш тол. Кумышо заньатыыштэ ик узбэк вэл ыльэ.

Мом ышташ? Ладохин партпропагандист Тропинымат ужын кутырыш, тудым парткомыш нангайыш. Туштыжо „нунын йылмыштым шинчышэ лэкторым кычал мумэшкына курсын составшым кучаш тыршэ, ынышт шэланэ!“ Ладохинлан маньыч.

Ик кас годым тэатырыш кайшыла Марийа бэтоншик курсыш Ладохиным налаш пурыш. Заньатыэ пытымым вучэн шинчымыж годым, рушла моштыдымо пашазэ-влакын йөсланымыштым ужо. Тушанак марий-влак дэк шинчат, инжэньэрын ойлымыжым умландараш тўнгальэ. Узбэк, адак сүас-влак лышкырак лийын, шўйыштым шуйэн пэш колыштыт да, вэс йылмымат рушла гайак, умлаш ок лий шол.

— Умландарышэ лийэш гын, ангыра гай от шинчэ улмаш! — ик рвэзырак пашазэ маньэ.

Тый, шужар, шкэжэ кусо улат, йылмэт мэмнан вэлын гайак огыл? А-а, урал вэлын! Моло годымат толын коштат ала? Мэ тыйым моло паша гыч утараш шахтком дэчат йодына ыльэ...

— Ныгушкат ида кошт, мый тыгла-

йат толаш тўнгалам, — Марийа заньатыым пытарышэ Ладохин дэк кожганшыла маньэ.

І МХАТ партэрыштэ, „крэсло ударника“ манын ош сэрышым пыжыктымэ пўкэн-влакыштэ шинчымышт годым, Арсланова Ладохин дэч йодо:

— Бэтоншик курсыштэт нацмэн пашазэ шагалэмын улмаш, молан мланэм жычыч ойло?

— Ойлышаш укэ, главный инжэньэр шинча, партком шинча, лэктыр-влакым кычалына маньыч.

— Мом укэм ойлыштат? Тунар нацмэн инжэньэрым альэ мастэрым лэкторлан кушто ситарэт? Муыт гынат, кок-кум лэктор вэл лийэшыс. Укэ, мый эрлак парткомыш кайэм: пускай жапым ынышт йомдарэ, кызытак лэкцияым шкэ йылмыш кусарышэ-влакым кычалышт. Мый тэвэ тачэ марий-влаклан умландарышым, пэш сай умлышт, ончыкыжат...

— Мый тугак шонэнам! Эх, Марийа, Марийа, адак тланэт тудыжо ситэн огыл улмаш! Тый коч ышкэндым от чаманэ гын, мыйым чаманэ ыльэ: монар кана тэатыр билэт йара кодо, монар кана писатьыл вэчырыш мийдэ кодна, — тый эртак от йарсэ, смэнэ эрта вэлэ, — адак общэствэнэ паша...

— Чарнэ, чарнэ, мылам қаласашат эркым от пу. Мый тыгэ манам: ончыкыжат тыйын курсышкэт кошташ тўнгалам, лэкциядым марлаш вэлэ огыл, йэшартыш заньатыым ыштэн сўаслашкат кусарэм — сўас йылмым сўас дэч посна одо, узбэк курсант влакат умлат. Милый, тылат куштылгылыкым ыштынэм, а тый...

— Тый, Марийа, кэчэ гыч кэчыш өрыктарэт: рокым лукмо пашаштэ изобрэтэньым пуыч, тачэ ындэ сўасла моштымытым палышым... Мыйын шөртнэм, кушан шочын кушкынат! — манын Марийан кыньэр вуйжым кучышат, воштылал қаласыш:

— Ну мом ыштэт тыгай талэ комсолка дэн? Курсышкэм кошт айда, мыланэм

полшо. Но моло обшэствэнэ пашам чыла кудалтэ, тыдэ тўн условий!

— Кудалтэм ма, укэ ма, туштыжо ужына!—Марийа воштылалэ.

— Да-а, чыла тыдэ, Марийка, тошто каргымэ наслэдийэ: мэтрошто коло кум түрлө наций ышта, рушла сайын мош тышыжо шуко мо? Шинчэт тый, Марийа, англий учоный-влак тўнхамбаллан у йылмым луктыныт, „тўн английский“ маналтэш, тушко улыжат 850 англий мут вэлэ пура, а кызыт йылмыштышт 700 тўжэм мут. Учоный-влак чумыр наукин 150 тэрминжым, адак посна паша альэ наук гыч 50 мутым йэшарэн кэртят. Чылажэ 1000 мут вэлэ. Вот мыланна чы лаланнат ты йылмым тунэмаш, а? Пашазэ иктаж кок-кум тылызыштэ тўнхамбал йылмым тунэм шуэш ыльэ, тунам нымогай кусарышэ монь ок күл!

— Могай мэчтатэль улат маш! — эплын Марийа пэлэштиш.

— Социализмым фантазий дэч посна ышташ ок лий онна маныныс, шарнэт? Чын, тидэ—ончыкылык паша, кызыт тўнчалан ончыл пролэтарын, руш пашазын йылмыжым тунэмдэ мэ ныгузат огына кэрт, укэ гын паша...

Тыгудэштэ чайкым сўрэтлымэ чарша нёлталалтэ, спэктакль тўнгальэ.

IV

ТАТЬЯНА ИСАКОВА, Марийа дэн пырля илышэ ўдыр, мэтростройын Арбат участкэ конторыштыжо счэтоводлан ышта. Тудо мэтро дэн зэмлэчэствэ касэш Пэтровна дэн палласэн (Арсланован поктэн лукмыжмөнгө, Рэшоткин Пэтровналан кузэ гынат Таньам савыраш күштэн).

Пэтровна ик кана пачэрышкыжэ пуртышат, Таньалан марий вургэмжым, тўржым („ожно шкэ түрлэнам“ малдыш), фотосўрэтшым, „Женщины мира“ манмэ чарамогыр дэн сўрэтлыман альбомым ончыктыльс, тўрлыжым кутырыш, „марий-влак дэн кылым кучыдэ нельзя, тый

тышкэ кошт“ манын ала монар кана каласыш.

Вэс кана толмыж годым Рэшоткиным, Бакым, шуар вондо гай күчык да койа Аванайэвам, адак шэдра шўрган ўдрамашым да угри шўрган, сўсна шинчан кужу рвэзым ваш лийэ. Ты Гильанов нэргэн Аванайэва моско марий-влаккан тыгэ ойлэн коштын:

— Сэрышым нальым. Гильанов ик район газэт гыч стэклографым шолышт ужалэнат, Москош толын манэш. Тыштэ ик палымэ марий пашайэнгым толэн кодэн манэш. Ындэ ала могай тэхникумыштэ тунэмэш манэш-манэш.

Рэшоткин викак Таньам кўдылкыжө шындыш. Иван Бак пөлэн кутыраш төчышат, Рэшоткин өрдыжшым тўкэн, шыдэшт ончалэ. Тыдэ мо лиймым Бак нымогай мутдэгэчак пала, ийдалук годсэк йолташ лийын коштмаштышт тунэм шуын. Кызытат Иван Бак Жоржын ончалмыжым тыгэ умлыш: „Летчик липовый, лети к чортовой матери!“ Бак шэдыра шўрган дэк кусныш.

Пэтровна лымак ок лий, „марий сэмын ойлэм, вуйэш ида нал“ манын түрлө ок күлым ойла, ава мут дэнат шөнчалта, йошкаргышэ Таньам, „обшэствыштэ лийаш тунэм“ манын воштылэш...

Таньа, кумышо кана Пэтровна дэк миймөнгыжө кок кэчэ эртышат, кастэнэ пачэр омса кылыштэ сэрышым ужо. Вашкэ гына вургэмжым кудашат, электрич лампым ылыжтэн, лудаш тўнгальэ:

Поро жапэт лийжэ, Танияй йолташ! Эн пөрвойак, возаш тўнгальэ дэч ончыч тудым каласэм: мый тылат писмам возэм. Таньа йолташ, вэт тый шкат палэт, Жорж дэн мэ коктын 24 сэнтэбр 5 шагатлан Пэтрова дэк мийаш лийын улна ыльэ, тыйат мийшыч Мый Жорж дэн шым кай, тудым ложный тэлэграм дэн вокзалыш акажым ваш лийаш колтышым, лўмынак тугэ ыштышым да Пэтровна дэк толым. Молан манат гын, шкат палэт.. Таньа йолташ, да ала ом палэн кэрт, тугэ мийэм ала тылат ыш кэлшэ, но тудым каласэм, что мый марий ўдыр дэн кутырде илэн ом кэрт, тугай уж мыйын ньэрвэ устроитлалтын. Но хотя мийэнам гынат, тый дэнэт

пэш шагал кутыраш лэгалъэ, лач мыйын школа льэтчиковыш толаш жапшэ шун ыльэ, т. е. опоздал ровно на 1 час, но адак нөгөбат, школа льетчиковыштыжо опоздатьлымэмым палэн огыл. Эрлашыжым эрдэн малэн кыньэ-лымат, чонэмлан пэш нэлын чучо, моланжым гын, тудлан: кастэнжэ тый дэнэ? да монь кутыршым, эрдэн эрлашыжым да же чонэмланат нэлын пришлось. Танья йолгаш, мый тыйым ужымат- кутуршымат, тый мылам кэлшышыч, сандэнак вара тудым палшым, что тыйат изи годсек ача дэч, ава дэч посна илышэ мыйын гайэмак улат, мутат уло вэт, что „тулык тулыкым пала“. Эшэ пытартышлан тачэш сирэм, что мый тыйым чүчкыдырак ужнэм, сирымашым лүддэ, вожылдэ гычак колто. Ала тылат марий йылмэ дэн возымо ок кэлшэ ала? Тогда мы можем русски писать и даже лутче. Адрес“...

Танья сэрыш мучашым кок кана лудын лэктэ. Тыгэ сэралтын улмаш: „Москва 57 авиогородок, школа вышнго пилатажа Союза СССР, льетчику 2 отряд Иван Иванович Баку“. Ты сэрымым вичкыж корэш дэн удралалтынат, у адрес возалтын: „Москва 57 дозостревание, Иван Иванович Баку“. Ёлныракшэ: „Пиши письмо, жду нетерпением. Льетчик Иван Иванович Бак“.

— Марусь, тэвэ тачэ малам йазу, а талат—шиш!—Танья, йүрэш нөрышө плашчжым кудаш шогышо Арсланован шинча ончыланжэ писмам рүзышат, воштыльо.

— Иктаж могай марий Жоржик сэрен дыр?

— Могай Жоржик, льотчик сэрен!—Танья кычкырла.

— Кушто, ончэна сэрышэдым!—Марийа писмам налын, сангажым куптыртыл, вашкэ гына коклан ончэн лэктэ, вара адресыш шуат, игылт каласыш:

— „Школа высшего пилотажа“... ну, тушто можо „высшего“, мо тушто „пилотажа!“ Чынжым манат гын, тидэ—„низший, [наивный] плутаж“, плутовство, жульничествэ вэлыс! Могай тудо льотчик, шинчэмыс—дворник тудо. Льотчик лүмым лавыртэн, Москосо рвэээ марий ұдыр-влакым олталаш төчэн коштшо шпана вэлыс! Чыланат нуно „марий

ұдыр дэн кутырыдэ илэн огыт кэрт“,—шинчэт, Танья, мылаMAT тугэ сэркалатыс! Эсмаса коч иктажышт у йөн дэн олталаш төчышт ыльэ... укэ вэт ұнарышт!—Марийа шыдэшгын писмам йыренэн шолыш, шовычым да шовыным вашкэ руалтыш, кид мушкаш кайыш.

Танья нымам пэлэштыдэ кумык возо. Марийа пурышат ёрын шогальэ: Таньян вачыж-влак чытырат, шкэжэ нэрым шупшэш, кугын шўлалтэн колта.

— Танечка, милая, что с тобой? Марийа йодат, воктэжыжэ мийэн шинчэ.

— Обидно, все... все ребята сво... сволочи!—шорыктын Танья каласыш.—Марий ұдыр маныт да адэмэшат огыт уж ала? Пэтровна дэран токан аракам виыит йўкташ төчышт, йөра адак йэн толын пурыш...

— Чойан, шужар, Пэтровна дэк молан мийшыч?

— Тыглайак... Ёжын ыльат, адак йам укэ ыльат...

— Молан вара мылам шычак ойлэ? Ала йотэшнышыч?

— Ит өпкэлэ, Марусь... тыйын Ладохинэт уло гын, мыйынат шўмэм сай йолташым кычалэш вэт... Ындэ тугай жульык-влак дэн ўмырэшат ом ойлас!

— Вот мо, Танья! Пэтровнан гай пий тўшкашкэ ит кошт, вуйэдым кочкыт. Палласынэт гын, тыштэ марий гыч моло сай пашазэ, студэнт, служышо шагал мо? Адэк поро йэнжэ моло наций гыч укэ манат мо? Э-эх, Танья, Танья!..—Марийа маньат, ойжым кошартыдэ Таньям шупшалын кыньэлтэн шындыш.—Ну вот, кэчэ ончалъэ ындэ? Шўмэт гыч пылжэ эртыш? Эй, Таньушэм, эргэ-влак вэрчат шорыктат манэш мо? Нуным тыйшкэ шортъктарэ, во-от ұдыр лийат! Йа, шужарэм, шинча вўдэтым ўштыл. Тэвэ вўчкалтэн колтэм!—Марийа, ожно аваже йөратэн вўчкалтымым шарнэн, Таньян тупшым „тып-тып-тып“ вўчкалтэн колта.

Таньяжэ ала вўчкалтымылан, ала молылан йонгыр шоктэн воштылалъэ,

воштылмыжла йошкаргэн, шинча вүд-шым солыкшо дэн үштыльö.

Кас кочышым кочмөнгö, Марийа, кнагам лудын шинчымыж годым, гитарэ дэн шоктышо Таньалан каласыш:

Йачэйкэ сэкрэтарьдам ужым: тудо Танья Исакова погынымашкэ адак пöрык ок мийэ гын, бурошко шындэна маньэ. Адак эрла мэтрошто ыштышэ сүас, одо, марий үдыр пашазэ-влакын погыны-машышт лийэш, тушко тыйым докладым марлаш кусараш ўжыктат, — шинчэт? А-а, шинчэт гын, йöра. Варажым Москосо Чэркизовыш марий үдыр коклаштэ массовой пашам ышташ колтынэшт.

— Чэркизовыш? Чынак? Ой, сай лийэш! Тушто палымэ комсомолкам библистэкиштэ ышта, ала мо годсэк ўжэш, тудак сэкрэтарьлан каласэн дыр. Йöра, пэш йöра!—Танья маньэ, вара кыньэл шогальт, кино тэатрын фойэштыжэ шоктышо джаз оркэстрант гай кадыргыл, „У самовара я и моя Маша“ вэсэла мурым шокташ тўнгальэ.

...Зэмлächэствэ гыч полышым йод манын Клим Фомич Тропинлан ала монар кана каласэныт, тудо ала мом вэсым шонышыла пэлкэ ончэн, кидшым рүзалтэн каласэн:

— Эй, нимат огыл, стипэндьэмат сита!

— Кушто сита! Катат рэмонтировайашат оксат укэ вэт,—маңшылан Клим адак ойлэн:

— Зато калашэм сай, эшэ тэнгэчэ вэлэ ассирийэцлан рэзингам пыштыктышым, ончал, могай чаплэ!—воштыла-лын Фомич нарынчэ рэзинга пүчкыш дэн тумыштымо калаш пундашыжым ончыктэн.

„Нимат огыл“ манын кэрэк монар воштылат гынат, тэлэ ваштарэш рожын ката дэн да тошто дэми-сэзон пальто дэн гына йöнанак огыл, очыний. Тропин изиш оксам ыштэн налам манын, ўмашсэ ганьак савыктышыш кайыш. Тушто кодшо ий годсэк визимышэ гана вэс пöлэмыш куснышо националь сэкторым

кычал муат, йэврэй ўдрамаш сэкрэтарь дэч олык марий йылмыш кусараш кнагам йодо.

— Стольар паша нэргэн кусарэ, на тэвэ!—маньэ рушла шэм тўсан койа сэкрэтарь.

— Укэ, мый торфäник улам, торф нэргэн пуза, зайавкымат кодэнам ыльэ, Клим пэлэштыш.

— Торф нэргэн шым пэчатнэ листан ыльэ да, Рэшоткин йолташ налын. Договор срокшат эртэн, кондымаш укэ, тый адресыжым от шинчэ?

— А-а, Рэшоткин манат? Авансымат пуэнда?

— Коло вич процэн пумо.

— Ну, туалгын вэс вичийаш пытымэш вучыза!—маньат, Клим портфельжым ўстэмбалкэ „рошт“ пыштыш.—Тэ нацсэкторыштыда мом ончэда? Книгам кусараш кö лийэ, тудлан пуэда, качэствыжэ нэргэн пырчат огыда шоналтэ!

— Ну, ну, ит шурго, тыдэ—пэровой паша. Вэс пашажэ—ты нэргэн вуйлатышэ дэн ойло, мыйын сомылэм укэ. Кумышыжо вот мо: шкалат паша ыш лий да критикым ышташ пижынат!—сэкрэтарь тўрвыжым важык ыштэн игылтэш.

— Вот, вот, тэмдам, чиновник-влакым изишат тўкаш ок лий, тунамак личный счотыш кусарэда.

— Тэвэ—вуйлатышэ йолташ, тудын дэн кутро, но скандалдэгэчэ!—сэкртар пэлэштыш.

Вуйлатышэ колышт шогышат, тгак рушла каласыш:

— Мо адак күлэш тылат? Тэвэ идатэльский план, ончо шкэ: „Стольарпаша“, „Автомобиль кузэ ыштымэ“, Мо тугай рэдио“... коч кудыжым куарэ, иктак огыл мо?

— Мый талада пэчатный машинка улам мо: мо лийэ, тудым кусарыктында! Шкэ шинчымэ пашам нэргэн пуза, ауке гын, халтуршик ом лий!—Тропин оксам чот пэтырэн лэктын кайыш.

Савыктыш гыч Кузнэцкий мост манмэ

урэмыш трамвайдэгчат мүндыр огыл: кызыт пужымо Китай стэна олмо дэн Лубанкыш күзэт, вара пэрэулок влак, вара Кузнэцкий мостысо Библиографий Институт. Тыштэ Тропин кок марла кнагам рэцэнзылан налын лэкмыж годым, онг күсэнжэ гыч часым луктын ончалыгын, кум часат шуын.

— Эх, нылытат пэлыштэ мэтро парткомэш кангашымаш вэт, а мый отчотым йамдылэн шуктэн омыл,—Тропин Тэатр площыдь вэлыш содор ошкыльо. Со-йуз Пёртын читальнышкыжэ пурэн, шуко матэриалжым ончылто, сэркалэн шинчыш.

— Пэрвой тримэстрлан зачатат лишэмэш, гидравлика учебникым кушто муаш?—воктэнжэ шинчышэ студэнтым ончалыт, кэнэта Тропин шоналтыш. Вара адак отчотшым шуйыш: „5. Партком пунчалмыла, 19-шэ шахтэ нацмэн пашазэ коклаштэ массовой пашам шындымэ шотышто образцовыйыш савырымэ. Тудын опытшым 20-мшо шахтэ дэн 3 да 5-шэ дистанцыш кусарымэ. Практикэ рэзултыт-влак: комсомол организацэ полшымо почэш эн арваш

кодшо 70 одо да марий коклаштэ грамотдымылыкым пытарымэ, 12 йэн бэтоншик курсышто туныктэн лукмо, соцта-нас нэгызэш паша лэктышым 20 процэн нөлталмэ“..

— Ну, марий пашазэ коклаштэ паша изиш төрлатымэ, ындыжым вашкэ студэнт дэн служышо дэкат шуына!—читальнэ гыч лэкмыж годым Тропин шоналтыш.

Йужышто тэлэ ийгэчын пэрвой шүлышыжө—лум пырчыжэ чоңэштылэш. Моско рүдө площчыдышто, мэтро шахтэ үмбаанэ, куго прожэкторын волгыдэшыжэ йылгыжын, куго пашазэ сүрэт чога. Тудо чыла йүкымат тэмдалшэ гай чөгытан кидшым нөлталынат, воктэнсэ йошкар лозунгшо дэн вийын каласа:

„москвалан уло туньямбалнэ эн сай улшо мэтрополитэным шуктэн!“

— Вашкэ шуктэна!—Тропин, шахтэ воктэч йошкар площчыдь вэлыш, Мэтрострой управлэныш ошкылшыжла маньэ.

1934. Дэкабрь. Моско.

Кравать

Ойлымаш

И. Тищэнко

НЫЛ КЭЧЭ ГОДЫМ завод йыр ушдымыла, түрлө йўкын мурэн, шўшкэн поран пөртын. Кумышо кэчылан вийжэ пытыш, кас вэлэш пытартыш кана луман ораж дэн рўзалтышат ош мыландышкэ йымэн возын йөршэш шыпланыш.

У кэчын ўжаражэ завод ороллан йывыртымашым кондыш.

Микитан Илья — заводушто орол. Дворниклан лум куаш полшымыжо годым, тудын кольмыжо ик лум пургыжышто ала могай пэнгыдышкэ логальэ. Сайын палашлан тудо кольмыжым кэлгыракын кэрэ. Кольмыжо „шодырт“ шоктыш. Вага эшэ кэлгышкырак шураалтыш. Куптыргылшо тулупын урвалтыжым погалтэн кучышат, йаклэшт-йаклэшт корно дэч посна Ильяна заводуугравльэныш куржо.

— Йол... йолташ-влак...шө-örtнө...

Тидэ жапыштэ тўн корпусышто заготовитлымэ цэхын пашажэ шогальэ. Кум кэчэ лийэш цэхышкэ склад гыч латунь пуч ок тол, укэ латунь пуч. Мынбар улыжым кучылт пытарышт да цэх шогальэ.

Да, шөртнө.

Завод кудвэчыштэ, лум пургыжышто склад лишнак орол ик тонно производствылан йөршө латунь пучым кўнчэн лукто.

Контор пөртончыл лишнэ викчыж вара дэн ыштымэ йолжым торэн шогалшэ витринэ койэш. Тушто диаграмэ, сводко, плакат-влак олан койын кэчат, эн покшэлныжэ дирэктырын приказшэ:

„З §. Оролын сайын шэкланымыжэ дэн йамдылымэ полуфабрикатым мумо.

Тидэ мэмнан пашаштына кўрылтышым пытарыш. Садым ушыш налын матьэр-йальнэ склад орол И. К. Воробйов йолташлан таум ыштэм да ик тылзаш пашадаржэ кугыт наградым пуэм“...

Микитан Илья заводууправлэн коридорыштыжо, кассэ ончылно оксам вучэн шогышыжла чылт йыгыжгэн пытыш. Пырдыж дэн барйэр көкласэ вэр тудын кумда капшылан шыгыр. Нойышо йыжын-влакым кандарашлан савырнымыжла тулуп шокшыж дэн пырдыжым йыгэн пытарыш. Илья пырдыж воктэн шўрангын чылт пўжалтэ, чытэн ыш шуктат, көргө гыч кагаз дэн пырдымэ кассэ окнам кўчшө дэн пэралтыш.

— Э-эй, озажэ, банк гыч пөртылашэт жап шуын дыр? Мый дэжуритлаш вара ш коддам.

Көргыштө көгөн йўк „шолдырдок“ шоктыш. Изи окна „кычырик“ мурэн почылто. Окна гыч кассирын лузга шулдыр гай шэм шинча пунжо койо. Тудын йымалнэ лудо шинча шыдын ончалыэ.

— А имәниник! Тол! Тол! Шукэртэ? Ну? Шукэртак йамдэ. Кидэтым пыштэ. Карандаш? Пожалуста! — кассир лэш тырша.

Налмэ оксам мологунамсэ сэпынак орол тужакак угыч шотлаш пижэ. Шотлэн пытарышаш лийшан шотшым йомдарыш да, адак угыч шотлымыжо ыш шу.

— Ўшанэм. Мом адак жапым арам эртарылаш.

— Арам!—шэргылтмэ йўк сэмы кассир пэнгыдэмдыш да йыштрак йдо.

— Значит, магарычим йўына! Кўнам?

Тылэчэт вэт... изиш толэш... шыжым кутырымынам шарнэт дыр?

Илья күсэнжым кучэн, шэнгэкла чакэнэн, тужэч шэкланэнрак лэктэ.

— Мый... палэм... Эх, танэм, мланэм тачэ тыштэ ала молан шыгыр. Мый магарычлан торэш ом ул, пэш күлэш, но изиш вучалташ вэрэштэш, окса моткоч күлэш,—орол ўшандарашлан логар торэш кид копаж дэн нийалтэн ончыктыш. Окна өпкөлышыла „кроп“ пэтырналтэ.

* * *

ОРОЛЫМ „профэсыр“ да адак кармэ пуштэдышэ“ маныныт ыльэ, а ышкэжэ ышкэнжым дирэқтырлан польшкалышыжэ, күчыкын „помдир“ манын лүмдаш утларак йората улмаш.

Нинэ кум лүмдылтыш чынак улыт.

„Профэсыр“ лүмым Микитан Ильялан шукэртак, кочэгар улмыж гоodyмак пуэныт. Ик кана завод ачалымэ гоodyм тудо камэньшик-влакын завод тўньык тўрлатымыштым онча ыльэ. Камэньшик-влак тўньык кўргыштў факэл тул дэн пашам ыштат. Трубаштэ пычкэмыш, а урэмыштэ кэчэ волгалтара. Илья труба аңыш вуйжым чыкэн күш ончышыжла кэчывалын каваштэ шўдыр-влакым ужо. Ончаш пэш онгай. Завоodyм ачалэн пытарымэк Микитан Илья заводысо библиотэкиштэ астрономий дэн чыла книгам муын, мўнгыжў нангайыш. Арньа гыч тудо калай дэн ышкэ гыч тэлэскопым ыштыш. Тудын тэлэскоп гычшо йўдымат, кэчывалымат нимат ок койда, тудым игылташ тўнгальыч. Ала мо гынат тудын тэлэскопыштыжо кэлшэн огыл. Микитан Илья мо йўрдымыжым кычалаш ыш тўнгал да тэлэскопшым самвар пучлан кэлыштарыш Тугэ гынат „шўдыр шотлышо“, „профэсыр“ лүм-влак тудын ўмбалан кодыч.

— Ончылий, врач контроль комиспашазэ-влакын тазалыкыштым ончымо гоodyм кочэгар Микитан Ильян тазалыкыштыжэ ситыдымашым муын: мокшыжо таза огыл да склэроз чэр улмаш. Ильям паша гыч утарэн пэнсыш куса-

рышт. Илья ик тылзэ гоodyм мўнгыштыжў корштышо шылыжышкыжэ горчичникым, компрэсым шындыл шинчылт ончыш. Тыгэ паша дэч посна толашэн шинчылтмаш йыгыжгын чучаш тўнгальэ. Ыш чытэ, дирэқтыр дэч куштылго пашам йодо.

Дирэқтыр, Ильям чаманэн, тудым завод сторожлан нальэ.

Ожнысо производствэниклан тидэ паша пэшыжак ыш кэлшэ.

Сторожлан пурымэкыжэ тудым „кармэ пуштэдышэ“ манын лүмдышт. Тудо тидлан сырэн гынат, сырымыжым ончыктэн огыл. Кумыл волюмыжым шылташлан, палымыжэ влак дэнэ ваш лиймэ гоodyм ышкэак куктышташ тўнгалэш. Пуйто сторож паша—пий паша, тидэ пашаштэ иктаж могай сай паша йўным шонэн лукташ ок лий; сторожын пашажэ—шокшо игэчэ гоodyм склад пырдыжыштэ кудалыштшэ кармэ-влакым шўкшў сандальэ пундаш дэн пуштэдаш вэлэ.

Иктаж кок тылзэ лийэш, завод качэствэ шотышто пўтынь ушэм конкурсыш ушныш. Илья тудо жап гыч йўршэш вашталтэ. Тудо утларак пўгыргў, пэшкыдырак да тыршышырак лийэ. Дэжуритлымэ дэч йарсымэ жапыштэ тудо эрэ завод кудвэчыштэ окшаклэн коштэш, кўртнў пудыргым, кўрлшў винтым мўйын пога, тулуп урвалтышкыжэ оптэн, ик орашкэ намийэн чумыра. Тудын погымо кўртнў пудыргым вагранкыш огыт нангайэ гын, тудо мастэр-влак дэн вурсэдылэш.

„Кармэ пуштэдышэ“ лүмдымў ваштарэш Илья „ават“ мут дэн гына шудалэш. Ындэ тудо кугэшнэнрак ышкэнжым мландэ кылымдылан шотла; сторож правитьылствын социалис собствэныс аралымэ нэргэн законжым чот шукта, сторожат моло пашазэ влак сэмынак конкурсыш ушнэн, дирэқтырлан заводым вуйлаташыжэ полшэн кэртэш, тыгэ тудо чылтат „кармэ пуштэдышэ“ огыл, а күкшырак „помдир“ манын тудо умылтара.

Тидлан торэш огыт ойло. Тудын нэргэн мутланат:

— Шонгына кугу лұмым йөрата.

— Йоча ышкэ сэмынжэ коч мом ыштылжэ, ынжэ шорт гына..

— Чыташ ок лий, йылмыж дэн лугаш йөрата.

— Тидэ чын огыл. Тудын мутшо пашаж дэн торлэн ок шого.

Микитан Илья налмэ прэмий дэн ожнак шонэн ыштымыжым шукташ лийын. Тидэ шонымаш кодшо шыжым ушыско пурэн ыльэ. Ик ойар канымэ кэчын, корно воктэн сэ ваштарын рўданшэ лышташыжэ-влак эртышэ-влакын вачышкышт вэлмэ годым, Илья урэмэш кассирым ваш лийын. Кассир күкшө капан, англичан инжэньэр гай ош пинчакым чийэн, кугэшнэрак ошкылэш. Тудын почэшыжэ рвэээ изи оравам шүкэн толэш. Ораваштэ рогоза гыч никэль металл кэчыштэ чолгыжэш.

Нуно коктын здорovitлышт да пырля кутырэн ошкылбыч.

Кассир шинча пунжым тарватылын, кугу увэрым каласыш:

— Шушаш кэчыштэ мый ўдырым налнэм. Тыгай илыш вашталтышлан кумло ий чожгатэрак огыл мо?—орол дэч кассир йодо.

— Мыйын шонымаштэм, пуйто тыгай игот, ышкэ жапыштыжэ, а лучо тый ышкэдэчшэ,—ўдыр дэчшэ йод. Мый тидэ шотышто пэшыжак ом шинчэ,—вуй ойыршыжла Илья пэлэштыш.—У сатуэт мыйын мо?—оравам шупшын толшо рвэээ вэк вуйжым лупшал ончыктэн кассир дэч йодо.

— Да, у ўзгар-влак... мый налаш шонимо ўдырым пэш йоратэм. Кокымшо краватым налым, пырля малаш йонак огыл...

Тудын ойжо нэргэн, пырля ошкылшо йэнгын кузэ шонимыжым ончидэ, кассир кукшо лоргыктышо йўкшө дэн умбакыжэ йышарыш:

— Ик одэал йымалнэ кок йэнглан ма-

лаш гигиэничнэ огыл, кэчэ мучко пытышэ энъэргий мөнгө пөртыл ок шу. Ымырна тугакат күчык, ўмырна күчыкэмэш, а илышнажэ кэчын интэрэсний-рак лийэш. Илышым кэч кузэ гынат, кужэмдаш төчыман. Культурно йўлан элэмэнтарнэ правилжэ йатыр йоным ончыкта. Тушэч пэрвойжо,—посна малаш...

Илья, кассирым колыштын, тудын ой жылан „да“ манын кона, но көргыштыжө тыгай йэн-влакын илышыштым воштылэш.

„Чынак, мэ ышкэнэн вийнам,—Илья шона,—вэдра дэн пытарэна, а погашыжэ чўчалтыш дэн погэна. Эртышэ жап савырнэн ок шу дыр? Вий ошмаш кышкалмэ вўд сэмын, мөнгэш пөртылдымын кайа. Ну, кэрэк күлэшлан пытарымэ гын, ом чаманэ—пушэнгэ ошмашат кушкэш“...

Илья жилэткыжым полдыштыдэ, пўгырнэн, нэлын тошкалын шыжэ чоткыдо йужым шэнмыла киджэ дэн лупшэн ошкылэш. Тудын кок могырыш лўнгэн ошкылмашыжэ гыч шонгэммыжэ койэш. Тудын дэн йыгырэ самырык, вийаш капан айдэмэ—кид копажым шэнгэкыла лупшкэдылшэ, коклан шэнгэлныжэ оравам шүкэн толшо рвэээ вэкыла ончалшэ кассир ошкылэш.

— Интэрэснэ, статистикэ шотлэн луктын дыр: тўнъаштэ айдэмэ кокла шотышто кунар ила?—кассирын ойлаш чарнымыжэ годым орол йодо.

— Тидым чыланат палат: ик кана,—руалын тудо пэлэштыш.

Кузэ тугэ?—умлыдэ Илья йодо.

— Тугак, пўртўсын законжо почэш айдэмэ тўнъаштэ ик кана вэлэ ила. Вэс кана ок илэ.

Качэ марийым ужатышыжла Илья тудын кидшым пытаргыш кана пнгыдын кучыш да ушан кутырмашэжлан таум ыштыш. Мөнгышкыжө ваышо кумыл дэн тольо.

Касым йўд вашталтыш. Пөлөмыштө тул йөрыш. Ильян воктэн туды ва-

тыжэ—Фэньа куштылгын шүлэн кийа. Тудын сур үлшө күпчык мучко тупкала шуйныл возын. Мала. Илья кассиржэ дэн мутланамыж нэргэн ватыжлан ик мутымат ойлэн огыл.

Илья малэн колташ төча, а малаш ок лий: шонымыж дэн омыжо пытэн кайыш.

„Вэт чынжымак ик кана вэлэ илэм— пушэнгым, ну садым коч кузэ кушташ ит төчө. а вэт кэч можат кужынак илынэжэ. Кассират тугак. А мэ тудлэч уда улына мо?.

Илья эртышэ илышыжым шарнэн кийа. Вэт тудо ожно ты мартэн ышкэ илышыжым шуйашлан ик пырчат тыршэн огыл. Утларак шонкалымэ сэмын, лүдмыж дэн могыр коваштыжэ шэргылташ тўнальэ.

„Пыта... илышыштэм нымат сайжэ укэ. Завком мыйым курортыш, санаторийыш колтэн. Ну тау, кудагыштым. У пөртыштө сай пөлөмым пуышт: волгыдышто илэ, кугузаы. Вэсэ-влак мыйын вэрч, ушдымо вэрч тыршэныт, а мый ышкэжэ кассирын пэлыжымат ом шого, чунгыла“.

Илья одэал тўрым ышкэ дэжыжэ шупшылын йолжым шуйыш. Чара йол копажэ краватын йўштө күртнө воштырышкыжо логальэ, а кыньэр вуйжо ватыжын онгышкыжо энэртыш. Ильялан краватычтэ шыгырын, вэр ситыдымыла чучо. Шып кыньэльтат комод гыч кок йоча тўшакым луктын, кўвар ўмбалан шарэн мыжэр дэн лэвэдалт возо да, шижынат ыш шукто, малэн колтыш.

Ночко шўргўштышыжым ишкышкэ сакышыжла Илья ватыжлан лэнгыдын каласыш:

— Фэньушка, мыйым арам вурсэт: тўшак-влакым мый амыртэн ом ул, пашажэ тэвэ могай: посна малаш манам. Пырля малмаш тазалыклан осал. Мэ ышкэнан дэн гигиэным илышыш пурташ тўналына. Тидэ пэл тылзылан па-

шадарым налмэкэ эшэ ик краватыым налына. Тудо...

Фэньан пэш чот сырмыжэ тудың ойым күрльө. Сырыдымэ, поро кумылан, шуко ий годсэк пырля илымаштэ палэн налмэ ўдрамаш ышкэнжым кучэн ыш кэрт. Кугызажын мутшым тудо мыскылтышэш шотлыш.

— Колшо эргышт влак дэч кодшо тўшак-влакым кўвар ўмбалан шупшкэ дэн коштмо ыш ситэ. Ватыжым мускылаш пижын вэт. Гигиэным илышыш пуртынэжэ ужат, кызытат нуно лавыран тўшакыштэ малат мо? Лўвык да його манаш тоштэш мо?

Тудын тўрвыжө чытыралтэ, чонжо пудраныш. Марийжым иктаж осал пашам ышташ шонаш тўнальэ.

— Укэ, мыйым от ондалэ: очыни заводышто иктаж могай йажарым вэрэштынат да мый дэнэм ойырлынэт, а краватыым налам манмыжым шылтык кычалашлан шонэн луктынат!

Вара тўнальэ, тўнальэ...

Өршө, пэлэ чара Илья, шэргэ дэн лупшкэдэн, ватыжым сōрастараш төча:

— Когыльанна пырля вэт шүдө луй. Чарнэ, намысдымэ. Пошкудо-влак колыт... мый манам вэт, кравать тудлан сайэ...

Умылтараш төчымыжым ватыжэ мōнгōшла вэлэ умлэн. Тудо утларак гына сырыш:

— Умырнам ик краватыштэ илэ эртарышна, нимат укэ ыльэ, а кызыт, эй азап, тый, шўшө кашка чылт орэнат!

Тудо кэчын Илья пондашым шэрдэ, чай йүдэ дэжуритлаш кайыш.

Ик мыньар жап гыч тудо кравать нэргэн ўчашымашым адакат тўналын. Илья ватыжлан умылтара: кокымышо кравать когыныштланат пайдам конда, кап кылыштэ вийым кугэмда.

— Нимогай краватыат ок кўл. Мэ тый дэнэт, Илья, йорло улына, молан кызыт парымыш пураш. Кэнэж мартэ вучалтэна. Ийунышто тланэт отпускым пуат, тунам мэмнан уто оксана погына. Пла-

нэт күлэш гын, кровать олмэш диваным нагына. Диван шулдырак да сайрак. Тушто малашат лийэш.

Илья йөршэш чакныш. Суртышто ватэ озалана. Ышкэнжын үнардымыжым шижын Илья ватыж дэнэ вурсэдылэш. Илья туйэшкэн. Тэний кэгэж тудлан йөршэш толдымашла вэлэ чучын.

Вуйышко лум сұмыралтмэ сэмын, тудлан пөлөк вэрэштэ.

Кассир дэч прэмийым налмэк Илья тунамак оролаш кайыш. Тудо пэш вашка. Оролаш шогалмэшкыжэ альэ жап пэл шагат сайынак уло. Тидэ жапыштэ тудо пачэрышкыжэ мийэн, кочкынат шуэш ыльэ. Тудын илымэ пөртшө завод кудвэчыштак, контор дэч шүдө мэтр торагына.

Илья лұмынак мөнгышкыжө ыш пура. Эрла кэчэ мартэ Фаньам ужаш ок шоно. Эрла оролэн чарнымэкэ, тудо ышкэ пазарыш кайа. Йыгыштарышэ үдрамаш тудын почэш пижэшак гын, Илья ватыжым корнышто калык коклаш йомдарэн кода.

„Тудын ой почэш илэнам—сита. Диваным вучо—налам! Ондалэм... Диванлан кайэм, а кроватьым кондэм.. Да, кроватьым“,—завод кудвэчэ коч эртышыжла тудо кидым солкэдыл ышкэ сэмынжэ ошкэдыл кайа.

* * *

ОРОЛ БУДКА покшэлнэ важык йолжым рок күварыш кэрын шогалшэ күртнө конга шикшын шога. Тудо ороллан сырэн—кугыза пэшкыдэ, заводын пужым чаманымыж дэн тыгай йүштыштат түрлө торым шүшкэш: тарвашым, шанчаш шұмым, пильа шұкым. Илья тулупшым кок могырыш солалтэн, күртнө конга ончылан сукэн шинчын, пэгыж кийшэ шұкым сайын ылыжташ төчэн пуа. Нэчкэ конга сырэнат, шокшо тулшол дэнэ оролын пөршаншэ чурийышкыжэ лұйэштэш.

Конга воктэн йара йашыкыш шинчын кужо, чэрлыла койшо дворник Захар

шинча. Тудо Ильян шукэртсэ палыныжэ. Йүштэш кылмэн пуалшэ парняж дэнэ дворник тамэка сигаркым лұтыра.

Илья конга омсам пэтырышат, пижгомжо дэнэ йашлык үмбалнэ пуркым үштыльө да дворник дэн йыгырэ шинчэ. Лапка пундашан пушла койшо портышкэм пундашыжым тул дэк шуйыш. Дворник кисэтшым рончышат, Ильялан ласкангына шуйыш:

— Буржуйкэт дэнэ йарнышыч ыр.. На, кучо, тамакам пыжыктэ.

Илья пижгомжым үштышкө кэра, кагазым шэкланэнрак кушкэдэ, тамакам пыштыш да.. варажым ушышкыжэ аламо пурыш.

— Ну, шайтан! Тэвэ мондэм, мы ындэ ом шупш вэт.

— Мо тугэ?—дворник йодо. Ышкэжэ потолык гыч вочшо вүд чүчалтышын шокшо күртныштө сигырээн кок югырыш кудалыштмыжым онча.

— Чынак? Мыньар ийыш кайыш? Шэргалмэ тулуп поч йымач тўквалэкшэ тумышан пулвуйжым копаж дэн нийалткэлэн шинчышэ Илья шонялымыжым тўжвакак луктын пэлэштыш:

— Нойабр гыч кумышыш кайн,—дворник каласыш.

— Пожалэ, кумышо,—Илья кэлшыш,—значыт мыйым кочэгар гыч оротыш кусарышт, тунамак доктыр-влак мланэм тамака шупшаш чарышт, осал маныч... Мыйын альэ вүр корно звээска дэнэ шүшкылт пэтырэн. Сосуд-влак айдэм кап мучо уло, пар подысо пуч-влак сэмынак.. Тидэ систэмым, звэстка дэч эрыктышаш ыльэ... да...—Илья кагазым дворникын кисэтышкыжэ мөнгөш вүдыл пыштыш.

Захар сигаркым уло-вийжэ дэнэ шупшэш. Тудын шүргыжө йа оварга, йапэш чот көргыш пура. Иктаж мом каласынэжэ гын, тудо эн ончыч түрвыштыжө, йылмыштыжэ, логарыштыжэ улшо кодымо чаракым сэнаш толаша: Захар сустыкырак ыльэ.

— К-хэ. Витриныштэ ужынат... „Оро-

лын сайын шэкланымж, тэвэ... а каласаш гын тудо шэкланымашыжэ могай вара ыльэ? Тый пучышко случайнэ вэрыштынат...—кылмэн оралгышэ йүкшө дэн Захар кұрылтынрак ойлышташ тўнальэ,—лум йымак латунь кузэла вэрэштын. Склад пучым налын, картотэкыш возэн, а оптэн кудвэчэш. Молан кудвэчэш? Складыштэ шыгыр, вэр укэ. Тэвэ... поран мөнгө тудым йөршэш йомдарэныт. Тый мунат. Тэвэ мумэтлан, көлан мо вэрэштын: тылат приказын кумышо параграфшэ—прэмий; склад вуйлатышылан—кокымшо параграф: паша гыч корандаш да судыш пуаш. Пэрвой параграфшым лудынат? Палэт? Тэвэ... Матэрайалым ончыкыжым йомдараш огыл манын складым ышташ дирэктыр шүдэн. Кх-хэ... Йөра... Тачэ мый снабжэньэ сэктырыш пурэн лэктым. Йодам: вара кузэ складлан матэрайалым йамдылэда. Шуко мо йамдылэныт? Викак палэ. Нимат укэ. Тўн ситыдымашыжэ цэмэнт муаш төчэныт да нимат ыш лэк, ик кыргэмкамат муын огытыл.. Тэвэ... Цэмэнт матэрайал дэфицитный, маныт, фонд дэн вэлэ колталтэш.

— Можо тыйым снабжэньыш нумал намийыш? Илья сотаршыла йодо,—тыйжын могай ойго? Тый сгыл, нуно мутым кучаш тўналыт.

— Тыйын прэмийэтлан мый ом көрэнэ... Мый вэсым палынэм. Складшым ышташ тўналыт альэ огыт тўнал. Мыланэм тидэ эн ончычак тўкна, садлан мийшым, мый палэн нальым: цэмэнт укэ. Шошо мартэ ышташ огыт пиж, умылэт?.. Ширлодак огыл вэт! Оралдэ укэ гын, кө пала, ала адак поран тўргыкташ тўналэш да латуньым лум йымак пургышта...

— Гм.. Илья нэржым куптыртылын пэлэштыш.

— Пургышта... Адак заводышто томаша лийэш... А иктаж могай нолнэр фабзайц кычкыраш тўналэш: „Орол дэн дворникым кучыза, полуфабрикат йоммаштэ, нуно титакан улыт“. Тэвэ... титак дэч поснак титаканыш лэктат... Тунамак

тыжэч лэктын кайаш шонэн пыштэнам... Вэс.завотыш, кушто склад-влак ситышын уло, дворниклан пурэм... Тушто куштылгырак лийэш...

Ильян вуйжо шупшылалтэ. Тудын упшыжо шойагорэмыш мунчалтэн воышат, чара санган шэнггэл күкшакашкыжэ пижын кэчалтэ.

— Эй тангэм, вўдылат?

— Мый? Ушэт кайыш Илья!

— Мом йөршэш шулэнат... Тыланэт мэшакэш шикшым нумалышташ гына, производствышто дворник пашам ышташ огыл. Нэчкэ азала энгырэт.

— Ну кармэ пуштэдышэ... Мый тый дэчэт шүдө пачаш пэнгыдэ улам,—дворник тамак мэшакым помышкыжо пыштэн сырышыла каласыш.

— Кш-ш конга гыч вэлшэ шөртнө сэккэм-влакым портышкэм гычшэ Илья почка.—Тыйын пашатым, озан күчүзө ала мо, ом умыло...

— Мый тудланак тыш толынам, коктын пырльа кангашэн налаш, кузэрэк эрла тыжэчын вэс заводышко шикшалташ... А тый пийла льапкэт...

Дворник шогальэ, шў йыржэ мэж шарпым пўтыральбат, чэвэрласыдэ лэктын кайыш.

Нуно йөршөш сырышт.

Тидлан куанэн күртнө комака тўрвынч колтыш.

Завод йыр тул волгыдо дэнэ виш Шикш пушан, йўд шулдыржым шаркала. Контор лишнэ тўрлө тўсан лампычкэ тул дэн витринэ волгалтэш.

Илья шўшкўш кандражым лупшкэдыл, склад йыр нимат тарватымэ огыл мо, манын толын ончал савырныш. Тўкө влакым, сравоным шупшкэдэн ончыш, пломбым нийалткэлэн ончыш. Тулуп ўмбак кошар калпакан брэзэнт плашчым чийэн, тугэжэ тудо тарванылшэ шудо копнала вэлэ койэш. Тудо күшўч тўналын ўлкө вошт кэрмыч дэн опымо складым ончэн савырна.

— „Тыгай паша мылам энгэк вэлэ.

Чынак вэт—тидэ оралдэ заводлан, кугу йэнглан йоча йолаш гайак Н-да... Кө ўшана—цэмэнтум муаш ок лий. Снабжэ-нэц-влак шойыштыт! Тэптэрдымэ-глак, огыт мошто. Дирэқтырлан каласаш вэрэштэш, тудо нунылан ушым пурта... А чынак, цэмэнт ныгуштат укэ гын? кузэ вара лийман? Йуж гыч от лук вэт. Фу, каргымэ, ушым чылт колта вэт“.

Ильан вуйышкыжо сай шонымаш пурш: волгыжмо годым дэжурствым сдэйэн, мөнгышкыжө каймэ дэч ончыч тудо строй площадкыш, тошто инжэньэр дэс толын савырна. Тудлан Илья заводлан цэмэнт күлмым умылтара. Мутат укэ инжэньэр ышкэнжын түжэм тонан запасшэ гыч цэмэнтум лу пэчкэ нарэ пуа.

Чын. Тудлан тидэ шүвалаш вэлэ. Мый муам. Кузэ „кармэ пуштэдышэ“ конкурсышто пашам ышта, ончыктэм... Калпакшым сайын тэмдалыат Илья мурым шүшкэн склад йыр вэс кана савырныш.

Ындэ тудын шонымашыжэ вэсыш вончыш. Эрла тудын пачэрыштэ, ватын мутшым колыштдэ, у үзгар лийэш: чаплэ одэал йымалнэ оваргышэ, пушкыдо крават шинчаш тўнгалэш. Илья ышкэнжым ончыл гочак кандара. Дэжурствэш нойэн толмэкыжэ, матрасыш шуйнэн возэшат, пружинэш лўнгалт, малэн колта.

* * *

СТРОЙКОНТОРЫШТО прорабым ыш вэрэшт. Инжэньэрын онга дэн ыштымэ пөлөмыштыжө, кролик пыжаш гай шыгыр. Фронт дивиз штаб сэмын план-влак кэчат. Пусақыштэ, үсгэл шэнгэлнэ чэртёж ўмбак пўгыргэн, эр киньэлын самырык тэхник толашэн шинчылтэш. Тудо Ильалан прораб тўн корпус ыштымаштэ манын каласыш.

Илья тудым пыкшэ муын. Тудо вышыштэ, дэсэтник влак коклаштэ шога. Лўнгышө тошкалтыш дэнэ нунын дэкэ Ильят күзыш.

Йолташ старшой,—прораб дэк лишэмын тудо кичкыралэ —Тый мыйым палэт. Мый завод гыч улам. Мланна пэш чот склад күлэш, а матэриал укэ. По-

лышым ыштыза, иктаж лу пэчкэ цэмэнтум күсын пуза...

Прорабын вашмутшым Илья ыш улыло, сайын колын ыш шукто.

Но прораб раш гына вэс тачаш каласыш:

— Изишак ондакырак күлэш ыльэ, тунам пуэн кэртам ыльэ. Кызыт бэтоннам иктыланат, ик граммымат огына пу.

— Кузэ тугэ,—Илья өрө,—мэмнан завот дэн тэндан комбинат чумыр совэт озанлыкын ужашышт улыт вэт, раз пролэтариат, ударник-влак, вэс сэмын манаш, мэ конкурсыш ушнэн улына...

— Политграмотлан мыйым ит туныкто,—прораб воштылалэ,—мэат конкурсыш ушнэн улына: кок тылзэ гыч мэ ышкэнан обйэктнам правитьылыстын комислан сдэйаш мутым пуэн улына.

— А млана кузэ лийман?

— Вэс корным кычалза.

Кугыза вуйжым сакэн мөнгыжө ошкыльо.

„Рэсурсым“ парнья гыч шупшын лутам... Укэ гын ок күл. Мый мо снабжэ-нэц-влакын ньанькажэ улам мо? Порво-лышт!“

* * *

Ильа пайрэм годымсыла чийэн шындыш: бобрик пальто, брук энгырашым түжвак луктын сакэн, шиблэт, йылгыжшэ калаш... Түжвач ончыма гыч трэстын главбухла вэлэ койэш. Ильям омо пызыра. Дэжуритлэн толмэкыжэ альэ каналтэнат огыл. Пальто полтышыжым полтышыжла Фэньам сөрвала:

— Мыйым, пожалыстэ ит йыгыштарэ... Шоналтэн ончийан: мыйын пэлэн кайашэт молан күлэш, мөнгөш-оньыш трамвай дэн тыйын лүмэшэт коло ырший роскот лийэш... Тыгэжэ мэ прэмийым пэш вашкэ пытарэн шуэна. Мый тый дэчэт посна чыла ыштэн шуктэм... Шлагат гыч мөнгэш пөртылам. Тидэ жапыштэ тый пөлэмыштэ кра... огыл диванлан вэрым ыштэн йамдылэт, кэмомым вэсвэрэ шўкал шындэт, күваримба-

лым мушкат. Тыйын пашат йатыр уло, а жап шагал.

— Шагат гыч... кэчываллан тугэжэ... пörтылат. Ну йора, ышкэтак кудал, а мый сурт көргө пашалан пижам,—шүртым пурын, Фэнья кэлшыш.

Илья коридор лук шэнгэк кайэн эртымэкижэ Фэнья йара вэдрам налын шокш вүдлан лэктэ. Тошкалтыш дэка мийэн кугузаж почэш кычкыральэ:

— Диваным күрэн түсаным ойрэн нал, энэртышыжэ күкшө лийжэ... Илья кэлшымыла вуйжым лүнгыктыш.

* * *

ГАЗЭТЫН шэнгэл могырыштыжо йа-тыр увэртарымаш уло. Содор, шулдын ужалалт да далалтыт: патэфон, пычал, вэлосипэд, костюм, шкаф, лэбэдко, мэха, мотор, диван, йара йашык, пэчкэ дэн вочко, шкиф, матрац, кровать... Ильян шинчажлан олан-вулан вэлэ койэш. Тудо налмэ газэтшым күсэншыкыжэ пыштышат урэм воктэн аптэким кычал кайыш.

— Алло, ындэшлу кумыт—ноль—шымыт—шыгырым мурыктэн тэлэфон-автомат кабинэтыштэ Илья микрофоныш пэнгыж кычкыра, пылыш түнгыштыжө вүр корнат оваргыш.

— Алло! завод?—тудо кычкыра.

— Завод? Снабжэньэ сэктырым пуза! Начальныкшым. Пэш сай! Тидэ тый улат мо! Поро кэчэ лийжэ! Тый дэнэт сторож Воробйов кутыра. Тыштэ тэвэ могай паша. Тачысэ газэтыштэ, пурла лукушто тыгай увэртым шапэчэтлы-мэ: „Пэтровск строитьыл контор пэтыралтэш. Прэтэнзым 25 числа мартэн налэлтэш“. Паша прэтэнзыштэ огыл, ала нунын цэмэнтыштым шупшын лукташ лийш. Акшэ могай? Мый ом шинчэ. Тэ палашлан агэнтим колтыза. Молан? Колташ ок лий? Чылан кайэн пытэныт? Алло! ойыршт вэт, каргимэ!

Илья пучым сырэн сагыш.

— Лу ыршийым арам йомдарышым да жапым эртарышым,—аптэк гыч лэкшыжла тудо вудымалта.

* * *

МӨНГЫЖӨ кэчываллан пörтыл шуын огыл, касланат укэ. Пудранышэ Фэ-нья тудым ваш лийаш завод капка дэк лэктэ. Тудын чонжо пэлэш, сайогылым шижэш. Илья сонгырарак, сигнал йүкым ала колын шуктэн огыл. Фэньян шинчажлан шучко сүрэт койэш: сусыртышо, вүраншэ Ильям кид пүан гыч кучэн вүдэн кондат...

Контроль будко воктэн кассир эртэн кайа. Фэнья йодо:

— Мыйын Ильюшым ужын отыл?

Кассир кукшынак каласыш:

— Ильям? Могайым. Мэмнан заводыш-то Илья түжэм дэн уло. Чылаштым ужын от шукто,—вачыжым шупшылын умбак ошкыльо.

— Мыйын Ильям ужын отул?—капка воктэн ужга коклаш пүтыралт шогышо орол дэч чытырышэ йүк дэн йодо.

— Сторожым? Кузэ ужын омыл. Ужынам. Шукэртэ огыл тудо кок имньэ дэн толын пурыш.

— Кок имньэ дэн! Фэнья кидшым лупшалэ.—Мый тугак шонышым, иктыш пурэн огыл.

— Тушко кайыш, — кудвэчышкыла орол онгылашыж дэн ончыктыш.

Фэнья мөнгыжө куржо. Ушыштыжо шона:

„Эй, ормыж! Вэт диваным ик возыш пышташ ыльэ, а ышкэжэ пайарын огыл, йолын толын кэртэш ыльэ“.

Пөрт дэн Фэнья öрын йыр-ваш ончалэ. Иктат укэ, Склад дэн гына ломовой-влакын үмылкашт койыт. Фэнья нунын дэка куржо. Умбакак ужо: кок нойышо имньэ нэлын шүлэн шотат. Ончыл ула воктэн дворник Захар кар-тузшым важыкырак шындэн да Ильян пальтожым кок могырыш солалтэн, тэр гыч цэмэнт пэчкэм нумалыт. Шэнгэл улаштыжэ кок самырык улазэ влак йас-тарэныт.

Рушла гыч Копори кусарэн.

Ийам кучэныт

Ойлымаш

Алэксандр Йандуш

ПАСУ ПАША пытымэ дэн иктак. Йужыжын гына изи лаштык ағаштыжэ парэнгэ лукдэ кийа. Эшпай йал йара кэнэжымсэ гай йүк-йўан дэн шэргылтэш. Ыдрамаш-влак шкэ коклаштышт түрлө манэш-манэш дэн жапым эртарат. Пөр-йэн-влакат пөрньа үмбалнэ шкэ сэмынышт кутыркалэн шинчылтыт.

Эшпай йал кугарньа кэчым ожсэкак чот пагала. Кугарньан иктыланат нур пашаш лэкташ ок лий: лэктат гын, шканэт өпкэлэ вара. Тыйым Тикын кашак йөршэш каргат. Илымон Йыван ик кана кугарньа кэчын пашаш лэктын да „ай-ай“ тудым чот кожэн шогалтышт. Тунам тудо погынышо калык ончылан шкэ сулыкшым нигунам мондыдымашын касарыш:

— Товат йумо ончылно, ындэ нигунамат кугарньан пашаш ом лэк, лэктам гын, мыланэм пасуэшак порволжо, чонэмжым эн шучко ийа нэлжэ. Йэй богу, Исус Христос, тэтла товатат тыгэ ом ыштэ.

Эшпай йал комсомол йачэйкэ почылтмэш тыгэ ик шот дэн, иктыштым-вэшыштым пэнгыдын кучэн илышт. Викшымак манаш, йал илышым Тикын шкашак күлэш сэмынышт виктарэн шогышт. Пайрам йэда гайак Тикын кугыза тыгэ муралта ильэ:

Талэ дэч талэ ожэм уло,
Могор дэч могор ватэм уло.
Йалэм пайэм Йалпайэм.
Күртнө вийан Эшпайэм.

Күртнө вийым комсомол-влак лүштараш тўнальыч. Эн ончычак нуно кугарньа кэчын тулык Илымон куван ур-ажым субботник шот дэн түрэд пуышт.

Тикын тўшка түрэдмашкэ чараш мийышт гынат, комсомол-влак шкэ пашашт гычышт коранг. Тунам мужэдшэ Онис кува кэчэ ваштарэш шогалын космос тўш-кам каргыш. Тудо ийыштак Тикын кугыза покро пайрам годым ўшанрак йэным шкэ дэкшэ ўжын чот сийлыш. Арака чылажымат кэртэш. Шонго могорат лудымо гай лийэш. Кумылат нийалмэний гай пушкыдэмэш. Тикын кугыза пөрт покшэк шогалын шўвыржым кадыргалтэн шокталтэн колтыш. Вара лыжган гына муралтыш:

Тэрэт мотор—кандаш пўан,
Алашат мотор—чука йолан.
Кочкын пытардымэ киндэм уло,
Йўын пытардымэ аракам уло.

— Йўза, кочса, родо-влак. Ида вожыл, ида лүд, ийдалыкклан ик кана вэлэ покрожо толэш!

Ўстэл покшэлсэ уна-влакат йорга куэ гай лўнгат. Сылнэ муро шыжэ йўдым мўндыркө шэргылтара. Онис кува дэн Вильеп кугыза кўварым чытырыктат вэлэ. Тикын кугызан шонго парньашт шўвыр йытыр үмбалнэ модыт вэлэ.

— Мошта, мошта! Ачаж дэчат кочырак, аваж дэчат уданрак! Орийо! орийо! —пөрт чытыра гына.

Йатыр йўд лий. Тэнгэчсэк шургышо Эшпай йал шыпланыш. Шангэ гына чытыршэ пөртат тымык йўдыш савырыныш. Лач Онис куван йўкшө гына пычкэмыш пөртыштө йэн-влак улмым ончыкта.

— Родо-влак, шукэртсэк мый тэмдан дэн тыгэ погынен кутыраш шонэнам ильэ. Мо нэргэнжэ палэда дыр.. юсмос нэргэн. Нуно йал илышым йөшэш пудратат....

Тикын кугыза ош пондашыжым ний-
алтэн үстэл дэкэ лышэмэ.

— Чын, тидым ойлыдэ ок лий. Чыви-
гэ-влак аваштым туныкташ тўнгалыныт.
Нолнэр тўшка!

Тунам тушто шуко мут лэктэ. Чыла
сэмынат комсомолым пытарымэ нэргэн
лончылышт. Пытартышлан „ужшо-кол-
шо“ Сидырын ойжо почэш ышташ кэл-
шышт.

Тидлан ындэ ик ий утларак эртыш.
Тидэ жапыштэ комсомол нэргэн тўрлө
мут лэктэдэн шогыш.

Тачэ комсомол нэргэн изижгэ кугужгэ
лончылат. Эр годсэкак Эшпай йал ти-
дын нэргэн чытыра вэлэ. Кушко гына
ит тошкал—эрэак комсомол нэргэн ку-
тырат. Тэвэ кызытат Тикын кугызан
пэстэжэ воктэн кок ватэ йывыжгын
мутланат:

— Шэшкэ, тый Саньук нэргэн колын
шуктышыч мо?—лудо нэранрак шонго
кува Тикынын изырак шэшкыж дэч йо-
дэш.

— Укэ, мо нэргэн вара. Мый эшэ
починга гыч толшын вэлэ толам да,
нимомат колын омыл,—шэмалгэ тўсан,
шоптыр шинчан ватэ öрынрак пэлэш-
тыш.

— Тугэ гын, мый тыланэт пэш кугу
увэрым каласэм. Кодшо йўдым Саньукын
пöртыштыжө ийа лэктын маныт .. иктат
огыл, кумытын .. чыланат почан, тўкан...
„Комсос йолташ-влак дэк толынна“—
манын кычкырат манэш...

Йал мучаштат кок ўдыр пэш мутла-
нат. Иктыжэ ойла:

—Ой томаша, ындэ мо лийэш, öрат
вэлэ. Акыр саманак толэш ала мо?

Вэсыжэ öрмалгэн йодэш:

— Вара ийажым ужынытак мо?

— Ужашыжэ ужын огытыл да, ма-
гырашыжэ пэш чот магырэн маныт.

— Укэ, ала мо инанышашлык ганьат
ок чуч. Шойыштыт гын вэлэ?

— Чынак. Мланэм Саньукын аважак
ойлыш. Адак Онис куват тачэ тидын
нэргэн йатыр умьлтарыш: комсомол

йачэйкым она пытарэ гын, ийа-влак
кажнэ пöртыш куснат—манэш. Тэвэ Ми-
клайымат ачажэ пэш чот кожэн, тачак
комсомол гыч лэкташ кўштэн.

Ик жаплан. коктынат ала мом шонэн
шогышт. Вара иктыжэ вэсыж дэч йодо:

— Катьуш, Саньукэт дэн тылэч умба-
кыжат кэлшаш тўнгалат мо?

Капка йўк нунын мутым кўрлө. Урэ-
мыш Саньук, Пэтыр, Миклай лэктын
шогальыч. Кумытынат шўлыканла ко-
йыт. Саньук ўдыр-влаклан ала мом пэ-
лэштынэжэ ильэ, тугэ гынат, мутшо ыш
шокто. Кумытынат йал кыдал вэкыла
ошкылыч.

* * *

КАТЬУШЫН илышыжэ ласканак ок
эртэ. Эн ончычак, тудо пэрвой танг ку-
чымаштак йонгылыш корныш возын.
Йаллан эн йорга Одрэ тудым шкэ кид
йымакыжэ нальэ. Катьушат тудын лас-
ка ойэшыжэ лум гай шулэн шинчэн.
Ик кана сэмык пайрам кастэнэ тудо
Катьушым шкэ чуланышкыжэ пуртэн...
Рвэзэ йэнгын вўр модэш, Одрэат уло
могыржо чытырэн Катьушын пэнгыдэ
онгышкыжо лишэмын. Варажым... укэ,
магырмэ йўкым колын Саньук чулан гыч
Катьушым утарыш. Тылэч вара Катьуш
эркын эркын Саньук дэк лышэмын. Ту-
до Саньукым изажэ сэмын пагалэн. Са-
ньук шкэнжым кучэн моштэн, ўдыр-
влакым кузэ лийын, тугэ олталаш шо-
нэн коштын огыл. Йара жап годым
тўрлө кнагам лудын, шкэ шинчымашы-
жым шукэмдэн шогэн.

Иза сэмын пагалымаш шиждэ гэч йö-
ратымашкэ савырнэн, тыгэ Саньук ту-
дын чон пытэн йöратымэ йолташыжэ
лийын. Одрэат тидым шиждэ кодын
огыл. Тудо эн утлажым Саньуклан сы-
рэн, ўчим шукташ шонэн коштын. Тидэ
жапыштак Одрэ Катьушым мондэн кэр-
тын огыл, эрэак йöратэн илэн.

Тыгай нöргө капкылан, ныжылгэ ко-
йыш шоктышан, олма чуриан Катьу-
шым йöратыдэжат ок лий. Одрэ вэ-
лэ огыл, Саньукат Катьушым нимо дэч

шэргын шотлэн, шкэ шотшо дэн тудым курымэш йолташым ышташ шонэн пыштэн. Адак Катюшынат вуйыштыжо тидын нэргэн ой пörтын. Тугэ гынат, тидэ ойлан торэш шогышо паша-влак йатыр лэктэдэныт. Катюшын ачажэ ик марда озанлык гыч гынат, Тикын кашак ой дэн ила, тошто корно дэн ошкылэш. Умут, у койыш тудын чонжым пила дэн йыгымыла пүчкыныт. „Йумо укэ“—манын ойлымо годым сулыкэш пурдымо дэч тудо кашак дэч ойырлэн кайэн. Эркас эрэ йумын сөрвалэн. Йүдым чодра гыч, альэ корэм гыч эртышыла ийа ынжэ лэк манын упшашкыжэ йумын налын. Пöрт кўварым чийалгаш, альэ посна кўмыж гыч шкэт кочкаш тудо йазыклан шотлэн. Руш тувыр чиймаштат тудо йазык пашам ужын. Шкэ ўдыржымат тидэ корно дэнак туныктэн. Ушан-шотан ўдыржым ончэн, тудо куанэн илэн. Пытаргыш жапыштэ ўдыржө окўл койышым койаш тўнгальэ. Ик кугарньан кўжгү шэм йол олмэш пабричнэ чулка дэн вичкыж ош йолым пидын, вачэ коч колтыман ончыл сагышым ўшталын акаж дэк унала кайыш. Тунам ачажэ Катюшлан сырэн ола алашажым чот чумэн, Катюшын аважымат чот кожэн налын. Кастэнжым, акаж дэч толмэк Катюшын йатыр шинчавүдшө йогыш. Тудо жапыштак ўдыржын Саньук дэн кэлшымыжым колын, шыдыж дэн уло йэшыжым пöрт гыч поктэн лукто...

Кукшо мэкшэш пижшэ тулым йöрыкташ йöсö. Ачажын витармыжат, Ондрэн сырэн коштмыжат Катюшым корно кыдалан шогалтэн ышт кэрт. Ик шыжэ кастэнэ уло чон дэн йöратэн илмэ— „эрла возалтына“ манмэ ой дэн пэнгыдэмдалтэ. Укэ, тыштат куго чарак шындалтэ. Саньук пöртыштö ийа лэкмаш чыла пашам пужыш...

* * *

ЭШПАЙ ЙАЛЭШ ўмаштэ школ почылто. Тушто туныктышылан шонго йэн, Иванайэв шога. Айык вуйанжэ го-

дым Иванайэв дэч сай йэнгым муаш йöсö. Тудо кутыраш тўнгалэш гын, нимсгай оратырланат вуйым ок пу. Санднак тудым „марий оратыр“ маныт. Туныктымо пашаштэ вэлэ огыл, моло пашаштат тудын гай мастар йэнгым муын от кэрт. Гармоньым ачалаш, пакча сака кушташ, столъар пашам ышташ, шгатым ачалаш иктат тудын гай ок кэрт. Ик манаш, тудо чыла пашаштат мастар. Арака йўмаштат тудо тўнбабаллан пэрвой вэрым налэш. Сандэнк Эшпай ватэ-влак тудым „арака пэчк“ манын мускылат.

Иванайэвын ик кэчыжат арака дч посна ок эртэ дыр. Аракам муаш йöо огыл: Эшпай йалыштэ кажнэ пöт самогонкым витара. Тудо шкэ пашдаржым арньаштэ йўын пытара, варжым вучымэш пэлта. Вучымэш йўмыжым тўрлө паша дэн сула. Ик шот дн Иванайэв йўмө пашажым сай шындр. Школ пашажэ гын, йатыр годым ашаклэн. Айык вуйанжэ годым рвэз-влак тудым пэш моктат, йўмыжө годимат пэшыжэ огыт шудал: йужыжо эз моктат вэлэ. Тэвэ йатыр тунэмшэ-влк аваштлан тыгэ толын ойлат ильэ:

—Тачэ Иванайэв шўм утымэш востылтэн. Шкэ стрьапкаж дэн вурсэдылэ нэргэн кум шагат ойлэн.

Йужгынамжэ эдак тудо тунэмшэ-влклан агрономий нэргэн куго докладм лудын. Тунамжэ рвэзэ-влак нимом умлдэ упшам кэрэн шинчэныт.

Йужо кэчэ тудо школыш йöршэит мийэн огыл. Ик кана покро пайрм кумышэшыжым тунэмшэ-влак кас мэтэ тунэмдэ шинчэныт. Тунам тудо эрэмэч кугыза дэн шў йыр ондалалтн Эшпай йал мучко мурэн коштын. эрэмэчшэ марла, тудыжо рушла, коктн урэмым шэлыт вэлэ. Путрак кэлша. энгэжшылан комдышыжо лач толын. алысэ марий влак Иванайэвым эрак моктэныт:—„Иванайэв шкэнжым нионарат кугуэш ок уж“.

Комсомол йачэйкылан гына Иванайэвын койшыжо кэлшэн огул.

Ик кана Иванайэвым комсомол погынымашыш ўжын кондэн, чот шылталэныт. Тылэч вара тудын дэн утларак кылым кучаш тўнгалыныт. Пырдыж газет лукмашкэ, спэктакль шындымашкэ да монь тудым эрээк шупшын шогэн, Иванайэвым йўмаш паша дэч йагырак корандэныт. Тыгэ эркын-эркын школ паша йол ўмбака шогалын.

Тачат комсомол погынымашыш тудым ўжыныт.

Комсомол йачэйкэ сэкрэтарын—Саньукын ийа нэргэн ойлымыжым колыштмэк тудо мутым нальэ:

— Мыйын шотышто тыгэрак ыштыман: комсомолэц-влакклан тачэ Саньукын пөртышкыжэ малаш кайэн, шучко йўкын кужэч да кузэ шоктымыжым палэн налман. Ийа шотышто мутат лийын ок кэрт: тудо укэ, лийын огул, нигунамак ок лий. Мый тидым рэволюцэ дэч ончычак палэн налнам...

Иванайэв ой дэн чыланат кэлшышт. Тачэ комсомол гычат иктат ышт лэк.

* * *

ИЛЫШЫШТЭ тўрлыжат лийэш. У увэр дэч посна ик кэчат ок эртэ. Эшпай йалыштэ тэнгэчэ ийа нэргэн мут шарлэн ильэ, тачэ—тулэчат чот. Нимо мучашымак от му. Иктыжэ ик сэмын, вэсыжэ шкэ мурыжым, кумышыжо шкэ шотшо дэн „манэш-манэшым“ нўжыт вэлэ. Изи рвэээ-влакат туткарыш*) шуныт. Изиш рўмбалгымэкак нунылан тўгэ лэкташ пытыш. Йужышт омбал йымак йолымат сакэн шинчаш огулт. Оса тўр лукушто малышэ-влакат йумо пусак вэлыш куснат. Томаша. Чыланат ёрыныт. Мо гына ындэ лийэш. Онис куван ойлымо акыр саманэт толын шуэшақ мо.

Миклайат тачэ шкэ йэшшыжым йёршэш ёрыктарэн. Саньук пөртыштэ мо ужмыжым раш ойлэн пуыш:

*) шыгырыш

—... пэл йўд жаплан шуйалтэн гына ала мо магырал шындыш. Мэ, комсомолэц-влак, ик жэп нимонарат лўддэ шинчышна. Нипочом вэлэ шонэна... Йўк чарныдэ урмыжэш. Коклан-коклан кушко логар дэн шўлшэ йэнг гай лоргыктэн кычкыра. Варажым кэнэта опса почылто... Кужо мэжан, тўкан, кадыр почан пёртыш кудал пурыш. Тидэ жапыштэ урмыжмо йўк шэргылтэ. Мэнан уш пытыш Сэпан лўдмыж дэн лампыш кэрылтэ, тул йёрыш. Окна шот ыш кодэ чыланат чымалтна—выж калта вэлэ. Шочмэм годсэкат тыгэ лўдын омыл ильэ... мый вэлэ огул, молат шокшыш шуныт. Игнат окна гыч тёрштышыла йолжым муклэштэн, Васлий куржшыжла тошто моча вынэмыш тёргымдалтын, иктаж пэл шагат нарэ ушыжо кайэн кийэн, Опанас клат угылыш мийэн энэртэн нэржым сусыртэн, Вылып окна налишныкысэ ыргакэш*) урвалтыж дэн пижын кэржалтын йатыр кэчэн, тувыржым кушкэд пыкшэ углэн. Ик манаш, кёлан гынат могай гынат зийан пэрнэн. Иктаж кушко йолаш дэн мёнгыжэ толын огул. Вылып тачэ кынэлынат ок кэрт, шовыч гай ошэмын йёршэш чэрланэн...

Тыгэ ийа Эшпай йал илышым йёршэш локтыльэ. Нэл почылтмэк торгайаш тўналшэ Йёпи кугызаланат ийа изиш энгэжым кондыш: тэнгэчсэк кэзытшымак ок поч, лўдын ала мо.

Кэчывал жаплан Миклайым ачажэ комсомол гыч лэкташ поктэн колтыш. Касвэл мартэ куд комсомолэц шкэ билэтыштым Саньук ончык нарийэн кудалтышт. Комсомол гыч лэкдэжат ок лийыс. Шкэ шинча дэнак ийам ужмэк комсомолыш йолымат пыштыман огул. Йачэйкыштэ Саньук, Васлий да Игнат вэлэ кийэн кодыч. Васлий дэн Игнатат кок вэлыш лўнгэштыт. Шонымышт дэн нунат лэкнэшт да изиш аптыранат. Саньук пэнгыдэ йэнг. Тудат ик шот дэн ёрын гынат, ийа пыжашым муын, калыклан ончыктыдэ ынэжак чарнэ. Тачэ эрдэнэ

*) сагыльэш

тудо калыкым погэн умылтараш шоныш. Укэ, шонымо паша ыш лий. Погынышо калык тудым колыштмо олмэш, каргаш вэлэ тўнгалыэ.

— Йал илышым локтылмыжлан Саньукшым шкэнжым (кучэн почкалтышаш—Онис куван чарга йўкшө шоктыш.

— Кўлэшак, кўлэшак вара вэс кана кузэ илшашым пала, — Катъушын ачажат Онис кувалан полша.

— Почкэн мо шот лийэш, шкаланда вэлэ осалым ыштэда!

— Тый, Мэтрий, лўдшө мэран улат. Ужат лўдын, чытыра вэлэ.

— Тый, комбонэр, мом чыжгыжат, тылэчэт поснат чыжгыжшэ шуко.

Ўстэл тўрыштө шинчышэ Саньук дэк Тикын кугыза мийэн шогальэ. Мушкындыжым чумыртэн. Шинчажэ йўла. Саньукым илэньэк нэлшаш гай вэлэ койэш. Шкэжэ монча гыч лэкшэгай йошкаргэн, ончашат шучко вэлэ.

— Йал илышым локтылат, — манын Саньукым шэлын пуаш тўнгалмыжэ го-дым изирак эргыжэ кидшым руалтэн кучыш.

— Ачий, мом тўчэт... тыгэ ыштэмэтлан тыйым пэтырэнат кэргыт...

Калык шашым вўдла мўгыра. Кажныжэ шкэ сэмынжэ кычкыра. Йўр толшаш дэч ончыч корак-влак кычкырмэ сэмын, Эшпай йалыштат акыр саман толмо дэч ончычсо гай чот шургат.

Тикын кугыза чумыртымо мушкындыжым эргыжэ ой почэш луштарыш. Саньук ўрын орышо калык ўмбак ончэн шога.

Шургымо кокла гыч Сидыр кугызан йўкшө шоктыш:

— Чуза, изишак шыпланыза!

Тума мардэж лыпланымэ сэмын йўк-йўан шулыш. Чыланат Сидыр вэлыш савырнэн шогальыч. Сидыр кугызам Эшпай йал чот пагала. Тудо ончыклык илышым раш палэн шога. Могай йумылан кумалын илыш сайэммымат раш каласэн пуа. Сидыр кугыза дэк шўдө мэнгэ кокла гычат „кўжгиндэ-туара“

толэш. Тудо чылажымат раш ужын колэш. Сандэнак тудым „ужшо-колшо“ маныт.

Коракла кычкырэн нойшо марий-влак Сидырын ойлымыжым вучэн шогат. Сидырат шэм пондашыжым нийалтэн, чыла кэртам маншыла куанымэ йўк дэн ойлаш тўнгалыэ:

— Пошкудо-влак, шургэн, вурсэдал нимомат ышташ ок лий. Тыгэ шургымыда дэн ийа влаклан пошаш йон вэлэ ышталтэш...

Колыштшо-влак кугын шўлалтышт. Сидырын мутшо нунын шўмыштым мўкш пўшкылмө гай пэрыш.

— Мый тачэ омым ужым,— „ужшо-колшо“ умбакыжэ ойла.— Тидэ омо почэш пийамбар дэн эргывўршылан йумылдыман. Кумалшаш вольыкат кончыш: иктыжэ Саньукын ракш чомажэ, вэсыжэ—Игнатын. Тэвэ нинэ кок чома чыла осал дэчат мэмнам утарат...

* * *

ПУКША энэрым ик йэнат моктыдэ ок кэрт. Йоча илыш, рвэзэ кумыл, сылнэ пагыт чылаштынат тыштэ эрта. Пукша энэр чылэланат пойан, кэч кўнат кумылжым ок кодо.

ШОШЫМ. Румбакан вўд шургыктэн йога. Сэр воктэн атма, прэтньык тэмын вэлэ. Колым шўрэнак шўрат. Вўд йанда-рэштмэк эныр вара-влак вўдым лэвэдыт. Эныр панка-влак шуршо гий тўрштылыт. Куаныдэат куанэт. Эрдэя толын кас мартэ жапшиждэ эрта, мўцкырат шужо гыч ок чуч, омат ок цу.

КЭНЭЖЫМ. Йырым йыр пэлэдыш. Тўрлө кайык-вусо чоным куандара. Мў, ысньэгэ йошкаргын вэлэ койэш. Йужо вэрэ шоптырат шэм шорык коваштыш савырнэн. Мо гын ындэ укэ. Тамлэ ўпи, муро йўк, тўрлө йўк-йўан. Шиждэгч муралтэнат колтэт.

ШЫЖЫМ. Пукша энэр воктэнсэ М-ки кўсото понгылан пойан. Курэзэ, снапка, папка, куэвонго, рыжык, пунды

түн понго, үйвонго — чылажат тэмын вэлэ. Эр-кас йэнг шолэш.

ТЭЛЫМ. Йүштэт нипочом. Кужо йэчим чийэн Пукша корэмысэ кужо курыкыш чымэт. Йырым йыр ош лум. Күшнө улмэт годым корэм пундашым от уж, ұлыч курык ұмбал пырчат ок кой. Йэчэ ик шыман кайа. Кумыл нөлталалтын. Сылнэ курык, товатат сылнэ. Йүштө йуж шүргым мушкэш. Эрэ мунчалтымэт вэлэ шуэш.

Тачат Пукша энэр воктэнсэ Маки күсотышто—йэнг тич. Кок вэрэ түл йула. Тул ұмбалнэ кугу под кэча. Ик тул воктэнжэ шэм чома модын шогылтэш. Тудын сылнэ мogyржо, күжгө йолжо сылнэ урлыкаш вүльө лийшашым ончыкта. Вэс вэрэжэ ракш чома чыла-мат өрыктарэн. Вэлэн ыштымэ гай капкылжэ, онгыр йүк дэн шинчалмыжэ, шөртнө гай йылгыжшэ шыма пунжо көн шинчашкэ пэрныдэ кодэш гын? Эшпай йал тыгай чомам ик канат ужын огыл.

— Сылнэ чома,—Катьушын ачажэ чоман тупшым вүчкалтэн пэлэштыш.—Рысак ожэт дэн коштыктымэт путрак кэлшэн, чылт ачаж гайак лийын.

Сидыр кугыза шумэн пытарымэ күзыжым шагэ воктэн пыштэн, чома дэк мийэн шсгалыэ.

— Сылнэ, сылнэ да йумо йөратэн.

Куэ йымалсэ шагыштэ шувыш, мэшак, күмыж-совла, пура лэнэж, шэргиндэ—чылажат тэмын вэлэ. Куго подышто вүд шурга. Йэнг-влак тышкэ-тушко куршталыштыт, чылаштынат шкэ сомылышт уло. Пукша энэр вэлым ала могай кайык ойган йүк дэн—„ракш чома чэвэрын“—маншыла кычкыра.

Мотор чома—сылнэ ожо, тачэ тыйын нөргө капкылэт шыл комыльашкэ савырна, тул гай йүлшө йандар шинчат шокшо подэш пудэштэш, онгыр гай йүкэтым Сидыр кугызан писэ күзыжө нэлэш. Тыйым чаманышэ ават йөсланэн шинчалэш, тыйым шкэ дэкшэ ўжэш. Тудо тыйын пытышашэтым ок шинчэ,

тыйжат ала шинчэт гын, ала укэ гын? Кызыт тыйын сзат—Саньук мөнгыжө толын пурыш. Тыйым утараш тыршымыжэ арам лий. Корно кыдалан орва шүдыржө тугынат, милицыш шудэ мөнгэш пөртылын.

Кудывэчыш пурмэк имныжэ чот шинчал колтыш. Вүта гыч ваштарэш шинчалмэ йүк ыш шокто. Саньукын шүмжылан „шуй“ чучо. Имныжым лэваш йымак пүртэн, шкэжэ кудывэчэ покшэк лэктын шогальэ. Ик жап пораныштэ корным йомдарышэ йэнг гай ончылт шогылто. Вара вүта вэлыш куржо..

— Изай, имнэтым туарэм мо?—Клави шужаржын йүкшө шоктыш.

— Туарэ! Чомам нангайэныт мо?

— Шукэртэ огыл, вүта замоком пудыртэн нангайышт,—Клави йөсын шинчавүд йөрэ пэлэштыш.

Саньук писын йал мучашкыла ош кыльо. Окна гыч ончэн кийшэ Катьушым ужын лышкырак мийыш:

— Катьуш, мыйын тый дэнэт шуко ойлышаш уло..

Ныл шинча ойганла ваш ончалыч. Кок вуйшто ала кунамсэ „эрла возалтына“ манмэ ой пөртэш.. Окна „шрок“ тфкылалтэ, Катьуш шулыш..

Саньук ушдымо гай лийын күсото вэлыш куржо.

Пидын пыштымэ ракш чома йөсын йүкым пуа. „Саньук, вашкэ утарэ, мыйынат ош туньаштэ илымэм шуэш“ маншыла йүкшө күсото мучко шэргылтэш. Тидэ жапыштэ Саньук күсото түрыш куржын пурыш. Шикш пуш тудын шыдыжым утыр талэштыш. Кызыт тудо нимомат ок чаманэ, нигбат тудым лүдыктэн ок кэрт.

Писэ күзө шагэ воктэн Сидыр кидыш кусныш. Рысак урлык чоман йүкшө пытартыш кана Маки күсотым шэргытарыш, Саньуклан утараш шижтарыш. Саньук содор тул воктэк куржын мийыш. Шүшкыл пыштымэ шэм чомам ужын шүмжылан „шуй“ чучо. Тужэч содор вэс тул дэк чымалтэ. Сукэн шин-

чын, чома шүм йыгышэ Сидыр кугызам вүр күмыж үмбака шүкал колтыш. Под воктэн кийшэ шувынбым налын шкэж дэч йэн-влакым кожгатылаш тўнгальэ. Изи ожо вўран пытышэ чатка могыр-жым чот чытырыктэн, пытартыш кана „лор“ шоктыктэн шўлалтыш. Ош шинчажым савырэн Саньукым ончапэ... вара курымэшлан пытыш.

Йошкар вўр йэр гай ташлэн. Шукэртэ огыл Маки кўсотым шэргылтаршэ ожо тарваныдэ кийа. Шыма лыжга пун-жо вўр дэн варнэн, модын куда-лыштмэ чука йолжо виктардымашын тўнгын, кадыргэнрак шогышо шўжым Сидыр кугыза тўрланыдымашын лодэн.

— Ончыклык ожэм, урлыкаш вольыкэм, тачэ тыйын пушкыдо шылэтым кўсотысо калык моктэн кочкыт; илышаш кэчэтым, сылнэ илышэтым пычкэмыш шот пытарыш. Чэвэрын, чэвэрын йўратымэ ракш ожэм!

Умбакажым Саньук нимомат ок шарнэ. Йўшў йэн сэмын лийын, мом лийын тудым кышкылташ тўнгальэ. Мэнгэ воктэн шогышо шорыкым кандра гыч мучыштарэн колтыш. Шорык пасу вэлыш шикшалтэ.

Калык ик жап шып шогыш. Адак Саньук кидысэ шувын йымак иктат пураш ок тошт.

— Кучыза! Мом ончэда!

Чыланат магырат. Вэс тул дэчат куржын тольыч. Чылан Саньук үмбака нушкыт. Саньук умбакарак шогалын шувын дэн йыр лупшэн шога. Шувынжо кэнэта кож воктэнсэ имнэ тупыш мийэн пэрныш. Имнэ лўдмыж дэн шўрмыч кылым кўрлын шагэ коч тўрштыш. Шагэ „шў“ вэлэ шоктэн кодо. Шэргиндэт, пурат, сортат—чыла лугалт пытыш, лапаш лийэ. Вэс имнэ лўдмыж дэн подым сўмырэн Пукша энэр вэлыш шикшалтэ.

Калык куткыла шолэш, кычкыра, мом лийын, тудым руалткала.

Шыжэ кэчэ шыргыжэш. Пушэнтэ влак шўртнў лышташышт дэн модыт. Пук-

ша энэрыштэ вўд шыргыжшэ кэчэ йол дэн мўндыркў волгалтэш. Лого, киса, ўрш шыжэ ийгэчим моктат. Йырым-йыр илыш шўла, йырым-йыр йўк-йўан. Тачсэ ийгэчэ кўн гын чонжым ок куандарэ. Тачсэ ийгэчим кў гын моқтыдэчыта. Саньукым шыргыжшэ кэчат, йылгыж шинчышэ вўдат, шўртнў лышташын модмыжат куандарэн огыт кэрт. Тўрлў ойго, тўрлў шоныш тудым чот солалтэн.

Корэм воктэн шогышо кудыр куэ йымалнэ тудо шкэнжым тэргэн шога: ...Саньук, ындэ мо лийыч. Комсомол лўмэт йўршын вольыш, йачэйкэтшат шаланыш. Кушто тыйын пашат, калыкым туныктымэт...

Чын, паша начар. Энгэк почэш энгэк лэктэда. Йачэйкэ шулыш, рвэзэ вольык арам пытыш, тошто койыш мэмнам пызыральэ, курымэш йолташэм—Катьушэм кид гычэм мучыштыш. Йал ындэ мыйым нэлшаш гай лийын... Тыгэ сар пытыш. Тушман сэнэн. Салтакэм-влак пчалыштым кудалтэн плэныш куржыч. Мый... мый гына шкэтын пчалэм кудалтыдэ тыгэ шогылтам. Ала тидэ арам паша. Кок кидым кўш нўлтэн плэныш куржаш гын, ала сай лийэш. Тушто эркын-эркын мыйат кўжымам, моло сэмынак илаш тўнгалам... варажым Катьушат ачаж дэч лўддэ мыйын вэлыш савырна. Тунам вара мэ коктын у илыш дэч ўрдыштў ласкан илаш тўнгална. Илэн толын шоптыр шинчан эргым, олма чурийан ўдырым ыштэна. Нуным куанэн ончаш тўнгална. Сылнэ илыш. Товатат ласка илыш...

Маки кўсото вэлым тўргыктэн кўзышшэм шикш мардэж почэш толын Саньукын нэржым пэрыш. Саньукын лыгланаш тўнгалшэ чонжо шошым вўдл лугалтэ. Шыдыж дэн мўшкындыжым чумыртэн кўсото вэлыш шуйыш:

— Тушманым сэгыдэ сарым чарньман огыл!

Пинчак полтышыжым полтыштэн кантоныш ошкыльо.

ПЭЛ ИҮД дэч ик шагатыштэ кок йэн Эшпаййалыш толын пурышт. Йал мучаш^м тэ шогалын шкэ наганыштым калта гыч луктыч. Вара шыпак ўлыл мучашкыла волэн кайышт.

Шүч йүд. Мардэж мучашдымэ. Оралтэ лүдын чытыра. Оралгышэ пушэнтэ мардэж дэн крэдалэш. Тэлылан кодшо кайык-вусо йүкым ок пу, лач тул шинчан тумына гына шэм йүдым шучкэштара. Иүд рүдылан пий-влакат йымэныт, опты гыч огыт шокто. Йал кыдалнэ ик окна гыч изи тул „чый-чый“ койын урэмым пүчкэш. Тидым ужын кок йэнг өрмалгэн шогальыч. Молын иктынат тул укэ, Онис кува мом төча? Иктэж көжө чэрланэн гын вэлэ? Кок йэнг окна дэк мийышт. Пөртысө йэн-влакым ужын иктыжэ вэсыжлан пэлэштыш:

— Шижат, тачэ паша лийшашлык.

— Нинышт кө улыт?—вэсыжэ йодэш.

— Нунак, шангэ канткомышто ойлышмо йэн-влак...

— Ибра, шып лий!

Түнья ласкан мала. Мардэжат изышак лыпланыш, тумынат ала куш кайэн йымыш, лач пөртысө йэн-влак гына шэм йүдлан йүк-йүаным пуат. Кок йэнг окна воктэн мэрангла пылышыштым шогалтэныт.

Пэл шагат гыч кок йэнг пөрт шэнггэч тошкэмыш куржыч. Изыш лимэк пөртысө тулат йөрыш.

Тошкэм шэнггэлсэ корэмыштэ кок йэнг шкэ сэмынышт мутланат.

— Шоныдымо паша лий. Тыгэ онгай лийэш манын мый шонэн омыл ыльэ. Кузэ лач ўмбакаштак толын пэрнэнна. Орат вэлэ. Илышыштэ шуко өрмаш паша лийэда.

— Тидыжэ тыгэ да.. мэ кызыт ик йонылышым ыштышна. Нуным пурэн кучаш күлэш ильэ.

— Укэ, мый тидын дэн ом кэлшэ,—манэш вэсыжэ.—Тушто нимо шотат ок лий ильэ. Нуным вэрэшышт кучыман... Кольыч вэт, тачэ пэл йүдлан мом ыштынэшт?

— Ну йбра. Пэл йүд шуын. Онгай жапым йомдарыман огыл. Ысньэгым кэч кунамат жапыштыжэ погыман.

* * *

КАЛЫК кумалын толмо кастэнэ Онис куван капка ончык погынышо йэнг коклаштэ түрлө мут лэктын улмаш. Тушко Иванайэват мийэн улмаш. Иатыр колышт шинчымэк тудо ойлаш тўнгальэ:

— Тэ кэч кузэ ойлыза, мый садак ни могай йумыланат, ийаланат ом инанэ. Тидым мый „свьящэннэ писаньым“ лудмо гычак палэн налнам. Ожно сэминарым тунэм пытарымэк йумылан пэш инанэм ильэ. Вара „свьящэннэ писаньэ“ кнагам лудын-лудын кокытэ шонымашкэ лэкташ тўнгальым. Тушто ик паша нэргэнак түрлө вэрэ түрлө сэмын возалтын. Библийыштат тыгай вэр йатыр уло. Тидэ вэлэ огыл. Илышым сайын лончылэт гын, йумын укэжым раш умлаш лийэш. Мутлан шонан пылым налза. Пычкэмыш калык тудым йумын пүгө манэш. Чынжым гын, тудо кэчэ ваштарэш пыл лиймэ годым лийэш. Тидым умлышаш вэрч шкэат опытым ышташ лийэш. Кэчылан тупынь шогалын упша гыч вүдым пуалат гын, изи шонан пыл лийэш. Күдырчө, волгэнчэ, йүр—тидэ чылажат пүртыс вий, тидым науко раш палэн налын, кузэ лиймыжымат каласэн пуа. А мэ тыштат йумын пашажэ манын ойлыштына. Ийа нэргэнат садак. Ни могай ийат укэ.

— Кузэ укэ, мый шкэ шинчам дэнак Саньук пөртыштө ужынам—Миклай Иванайэвым руал пуыш.

— Миклай, тый тидым арам ойлэт. Ни могай ийат лэктын огыл, тэмдан шонымыланда вэлэ тугэ кончэн. Ийам шкэ вуй гычда луктын улда. Саньук пөртыштө шинчымыда годым тэ чытырэн, ийажым вучэн шинчэнда, тыгэ вуйысо клэткыдан пашажэ пужлэн, вара почан, тўкан лэктын...

Капка ончылсо йэн-влак тума мардэж гай тарванышт. Чыланат Иванайэв ўмбак кэржалтыч.

— Шонго вуйэт дэн Саньук сэмын ойлышташыжэ от вожыл мо.

— Аракам локэн ушыжо кайаш тунгалын.

— Шакшэ мутшо дэн кумалмэ пашанам арамышта.

Онис куват окна гыч шала үпшым лупшэн шкэ сэмынжэ чыжгыжэш:

— Ийа укэ манэш, Саньук пөртыш малаш колтышаш, уна кызыт тудын пөртшө йара шинча.

— Ом кай шонэт мо! Кайэм. Мый лүдмаш укэ, лүдашыжат нимо дэч, — воштылмо йөрэ Иванайэв пэлэштуш, — күлэш гын, кызытак кайэм да пэл йүд мартэ йаа вучаш тунгалам. Пэл йүдланат ок лэк гын, тушакак малаш возам.

Чылт пычкэмшалт шумылан калык шаланыш. Иванайэват Саньук пөртыш ийам ончаш ошкыльо.

Изи лампэ конга ончылно кольа тул гай койын шучко пөртым волгалтара. Тэнэй кэнэжым гына ыштымэ пөртын пырдыжшат калачэ тусан гай вэлэ койэш. Күвар чийалтымэ. Иырым йыр ару.

Иванайэвын ушышкыжо шкэ тошто илышыжэ нэргэн ой толын пурыш.

1914 ий. Вүрзым уйээд. Марий сэла школ. Иванайэв тушто туныктышылан шога ильэ. Ик кана „пргэзын йумо“ толшаш дэч ончыч тудо Вүрзым воктэн йаллаштэ үшанрак йэн влак коклаштэ агитацым колтэн кошто.

— ...Тэ „пргэзын йумым“ кондымо ваштарэш шогалза. Тышкэ толшаш йумона Вьаткысэ чэркэ чуланыштэ чывэ шур лонгышто вэлэ кийа. Кызыт сарлан оксам калык дэч чойан күршаш да калык ушым чотрак пудратышаш вэрч тудым чывэ шур дэч эрыктэн калык коклаш колтат. Тудым тэ йумылан шотлэда, а чынжым гын, сүрэтан онга вэлэ.

Урмыж почингаштэ Иванайэв ний опышэш пижэ. Ушан йэн влак коклаш куго тийэк логалын, Иванайэвын агитацыжым колыштын. Эрлашыжым ты увэр становой дэк шуын. Становой тидым „срочно“ Вьаткыш шижтарэн. Ива-

найэвлан сайын пэрна ильэ, тугэ гнат, тудо ик онгай паша дэн утлэн кэртын. Салтаклан кайшэ Йэгор Иванычы кузэ ыштышашым туныктэн, Йэгор Иванычшэ становой дэк колтымо кнагашэжэ кидьм пыштэн улмаш.

— Тый, Йэгор Иваныч, мыйым утрасш полшо, мыйын лүмэшэм ик писмам возэн кодо. Тыланэт нимат ок ли садак армийыш кайэт...

Вара Иванайэв шкээк возэн Йэгор Иванычлан пэрэписайэн кидым пыштаа күштэн. Йэгор Иванычат лудын пэрэписайаш тунгалын:

Пагалымэ Иванайэв йолташ!

Армийыш каймэм дэч ончыч шкэ сулыкэ касарэн кодэм. Тый Урмыж почингаштэ нмогай агитацым колтэн огыл гынат, куго тыйа Александр Никитыч ой дэн тыйын үтбак колтымо кагазэш кидым пыштэнам. Вйэш ит нал, мэ ок күллан тыйым титаклашонэнна. Чыла сулыкэм шкэ үмбачэм тидписьма дэн күдаш шуэм.

Тыйым пагалышэ Йатманов, Йэгор Иваныч (1914 ий 27 ноябр)

Иванайэв тидэ письмам эрлашыжы Вүрзым почтыш намийэн кудалтыктэн. Тыгэ кумышэшыжым эрдэнэ Иванайэв Йэгор Иваныч дэч сэрышым налын. Тудо кэчак Иванайэвым Вьаткыш нангайэныт. Тыштэ тудо шойак письма дэ утлэн, укэ гын, ала рэволюцо мартэ Вьаткэшак кодэш ильэ.

Пэл йүд жаплан Саньук пөрт пыдыж чытыралт кайыш. Чот шонэн шичышэ Иванайэв шиждэ төрштэн колтыш. Нигунам лүддымө Иванайэвы вуйжылан „ковыж“ чучо. Кэнэта опс почылто. „Тывэ-тово“ шоктыктэн пөртыш почан, тукан кудал пурыш.

Тидэ жапыштак лүймө йүк шоктыч Кок йэн ныл йолан ийам пүтырэн кучышт.

* * *

ЭР. ОЙАР ШЫЖЭ. Шыргыж лэкш цыжэ кэчэ Эшпай йалым ончалыэ. Лсго влак кодшо пызлэ кычкым погэ тошкэм йэда чонгэштулыт. Орш-вла

сөрөл вургэмышт дэн чүчаш шындышэ рвэээ-влакын чоныштым йўлатэн вўта шэнгэлсэ полан вондышто толашат. Киса-влакат идымэш кодшо нōшмō пырчым погэн, шкэ сэмынышт, чыгы-малтат. Эшпай йал помжалтын эр со-мыллан пижын. Урэмыштэ йэн-влак огыт кой. Лач кўшыл мучаштэ гына изи рвэээ окна йэда пэркалэн вола:

— Эй, погынымашкэ мийза! Саньук пōртыштō ийам кучэныт, тудын нэргэн погынымаш лийэш.

Кажнэ пōрт ийам кучымо нэргэн ко-льо. Иктат тидлан ок инанэ. Увэржэ инанышашлык огыл. Тугэ гынат, пэл шагатыштэ омаш пōрт дэк йагыр йэн чумыргышт. Чынжым манаш, ийа нэр-гэн ўшаныдэ, ийам ужашлан огыл, мут вашталтымэ йōрэ мийэныт.

— Ийадажэ кушто вара?—Катьушын ачажэ воштылмо йōрэ ўстэл тўрыштō шинчышэ өрдыж йэн дэч йодо.

Ўстэл тўрыштō шинчышэ йэнгат вош-тылалын пэлэштыш:

— Могай ийам йодат?

— Ийам кучэныт манын поктыштда йодам,—өрмалгэн Катьушын ачажэ пэ-лэштыш.

— Нимогай ийат укэ, так вэлэ ойлат. Мый вэс паша дэн...

Ала могай рвэээ ўстэл тōрыштō шин-чышын мутшым кўрльō:

— Ончыза, ончыза, Саньук ийажым поктэнат конда.

Погынышо калык йал мучаш вэлыш савырнэн шогальэ. Чыланат öрын оң-чат. Орол пōрт дэк мийшэ йоча-влак шинчам карышт, йужышт авашт дэкат чымышт.

Лузга пунан, кужо почан, кок тўкан ийам Саньук срол пōрт дэк кондэн шо-галтыш. Саньук шкэжэ омо чурийан, шинчажэ вўрангын, кидыштыжэ наган.

Калык öрын. Иктат нымом пэлэшташ огыт тошт. Йужыжō ийам ужын лўды-ныт. Изыш лиймэк Эшпай йалыштэ изижгэ кугужгэ орол пōрт дэк толын тэ-

мыч. Кэчывалым лэкшэ ийам чыланат ончынэшт.

Орол пōрт воктэн шинчышэ ўстэл дэ-кырак мийэн Саньук ойлаш тўнгальэ:

— Йолташ-влак, ийа чынжэ дэнак ул-маш. Умбакежым ийа шкэ тэмдалан ойлэн пуа.

Калык „чурк“ лийын шогальэ. Катьу-шын ачажэ нимом умлэн кертдымыжлан тэвакат мōнгыжō куржэш, адак йазык паша дэчат лўдэш. Ындэ акыр саманэт тольо аман.

Саньук ийа дэк мийэн, тудын мўш-кыр йымакежэ кидым чыкыш. Лузга пун кок могорыш торлыш... рвэээ пōр-йэн лэктын шогальэ.

— Одрэ, тыйжэ кузэ тушко логал-нат,— ўдрамаш йўк шоктыш.

Одрэ ош шовыч гай лийын. Какар-гышэ тўрвыжō „лып-лып“ койэш. Шин-чажэ ойган, нигōмат ок ончо.

Ийалан мут пуалтэ. Одрэ йōсын ой-лаш тўнгальэ:

— Пошкудо влак, мыйым каргыза Мый тэмдам йōршэш öрыктарэнам ильэ.

Ўстэл воктэнсэ лузга коваштым онча-лын Одрэ ойлаш тўнгальэ:

— Катьуш вэрч мый Саньуклан чот сырмэм дэн тыгай корныш возынам. Тикын кугыза дэн кангашэн, мый Са-ньуклан чот сырмэм дэн тыгай корныш возынам. Тикын кугыза дэн кангашэн, мый Саньуклан ўчим шукташ пижым. Кэнэжым Саньукын пōрт ыштымыж го-дым мый ик пырнѳам кōргынчын, туш-ко литран йара клэнчам онгайын пур-тэн шындэн, укш дэн пэтырэн шындэ-нам. Ик мардэжан йўдым укшым по-чынам. Тыгэ йара клэнча ийа сэмын мўгырэн цинчэн. Йўдым почын, пэл йўд дэч вара пэтырэм ильэ. Ийа лийа-шыжэ Онис кува туныктэн..

* * *

Кэчывал дэч вара Тикыным, Онис кувам, Сидырым, Одрэм кок милицэ кучэн кайышт.

ЧОНЭНА

Ойлымаш

Надэжда Йаль

I

Кугу пасу. Иырым-йыр чодра Йал гыч чодрашкэ шумэш йолкорно влак ўп корно ганьэ йылгыж кийат. Кэчэ, уржа пасум ший вэлмэ сэмын волгал-тара. Йужо вэрэ кашак-кашак түрэд пыштымэ уржа кылта влак нарынчэ нолтымө ончыл-сакымэ гайак шинчаш койын кодыт. Тыгай пасу корно дэн Пайралчэ кэчын түрэдаш коштэш. Эр кайыкын йүкшым колыштын, Пайралчэ гэрман сөйэш колышо марийжым ушэштара, марлан лэкмыж годсэк йөсланэн илымыжым мондэн ок кэрт.

Тудо, ўдыржө дэн коктын түрэдма гыч пөртылыычат, ончат: кўварыштэ шонго кочашт йөралт кийа. Күтө пурташ конгамбач волшыжла йөралт кайэн. Колэн манынак шоналтэн колгышт. Укэ улмаш, шүлэн төча. Тудлэч вара кочашт изыш гына чэрланэн кийыш гынат, кумылжо ожсыж ганьэ огыл.

Тэвэ күтат толын пытыш. Кас кэчат тул ора гай йошкаргын койын, мландэ йымак пурэн каймэ ганьэ шыльэ. Кас рүмбалгэ дэнэ Йандалчэ дэн аважат мўшкыр тэмаш шинчыч. Ты пагытыштэ пошкыдо ватэ, Коналчэ, толын пурыш:

— Кочышта аш лийжэ!

— Тугэ лийжэ, тол кочкаш пырля-пырля!

Коналчэ, кочкаш толын омыл, сомыл дэн толынам, малдышат, мутшым чарга күкшө дэн шуйыш:

— Пайралчэ, ала мылана түрэдаш полшаш мийэт, акшылан огына шого.

— Ом кэрт мийэн, ышкэмынат чакыштэм, вийэмак укэ. Тэвыс адак кочайнат күтө пурташат ок йөрө, тачэ күтө

пурташ лэкташ төчэн да конгамбач йөралт кайэн. Йалт чаманышна. Йөра ындэ, шужэн колэм гын, колэм, йэнлан паша ышташ ом мийэ, тугак ыштымэ дэн иктакыс, пэш мыскылэн түлэда. Сита, ыштэнам! Йэнлан ыштэнат мўшкырым тэмаш ок лий. Адак йэнлан ыштэн ышкэмын шурнэм пасуэш кодшо мо? Ом мийэ, ит вучо.

— Миймэ огыл, ышкэ кычал мийэт кыст!—Коналчэ опсам „рошт“ пэтырэн лэктын кайыш.

Пайралчэ, ойган шумжө гыч шыдыжым йоктарымыла, кычкырлэн кодо:

— Пойан-влак, вўр йўшө пий-влак, йэн шўйыштө илэн тунэмыннат, ышкэ ышташ ўнарышт укэ. Ожно ыштыкымыжэ ок ситэ, эшэ пашаш вожылдэ ўжаш толын. Эй, шэм шўргө, сөрэн кайа вэт.

Йалт кэтырэм кодо кодмашыжэ, иктаж кана мут-влакым ушэштарэм.

Изэ гына Йандалчыжат түсэн ыш кэрт, аважым чаманэн пэлэштыш:

— Авай, у илышын тўнгалтышышкыжэ шуна ындэ, ит ойгыро, мэ нуным иктаж ий гыч йалыштынат она уж гыст!

Пайралчэ йывыртымэ ганьэ воштыла-лын йодо:

— Кувэч тыгай мут-влакым колын, ала ышкэ гыч ойлэт?

— Авай, кодшо арньаштэ мылам Озий чўчў ойлыш; тудын мутшым малац вочмэм годымат ом мондо.

— Йөра, йөра, мый тыгай мутшылан пэш йывыртэм. Тыйым йэнгэш шотлымыжлан, тыгай поро ойжылан тугэжэ тудлан пэш кугу тау. Тўнбаштэ порижат, осалжат кызыт шуко уло. Мылнэмат икэчэ Майдир ойлэн шогэн ыле.

Нэлэ илыш куштылэмэш маньэ. Пашашкэ кайаш вашкымэм дэн йодыштат шым шого.

Йандалчэ ўдыржө, тудо могай Майдир, манын, йодаш төчышат, нойышо авадын шўлыш погэн ойлымыжым колмыжо ыш шу, садлан ышат йод. Ышкэгына шоналтыш: „Пүрө гыч иктаж окышо ўдыр толын кайэн дыр.”

II.

Пайралчэ эр кыньэлыат, конга ўмбака, шонго кочай дэкэ ончалыэ: ала колэн, тачэ йўдым пэш энгырэн кийыш...

Пайралчэ ушкалым лўштэн пурышат, пуштым лугаш тўнгальэ. Йандалчыжэ пуштым кочмышт годым пэлэштыш:

— Авай пуштым кочкаш ўйым пурто!

— Уйжо кушто, укэ гын мом пуэм? Уйанай-влак дэк мийэн, пытаргыш ўйым пушто ложашлан ваштатлэн тольым вэт. Пушто ложашыжэ лийэш гын, шөрэшат шолтэн кочкаш лийэш, шоналтышым. Айда, ўдырэм, ындэ улыжым коч. Логарэшт шинчэш гын, вўдым подыл, — аважэ чон йөсыж дэн ўдыржым ончалын пэлэштыш.

Кочажэ чонжо тўсыдэ, пэлэ пурышо йукшө дэн ойгын каласыш:

— Эй, игэм-влак, паша ышташ пэш йөсө, ты йөсланымыдам уждэ колэм гын, мо лийэш ыльэ вара? Эсмаса йалыш лэктын күчэн коштам ыльэ да, чэрлэ улам. Арньа кэчын Йандалчым колташ йөра ыльэ. Ала поян-влак изиш пуат.

— Таза лийам гын, нуж шўрө кочкынат, ыштэм ильэ, тазалыкэм укэ вэт! — манын, Пайралчэ, шинча-вўдшым ончалан сагыш мучашыж дэн ўшито.

Кочашт кыньэл шинчын, чытырышэ йукшө дэн ойла: „кум ийаш выньык укэ, кум ийаш выньык дэн мочаш гураш күлэш ыльэ, порэмда маныт. Пэш сай лийэш ыльэ да мо, укэ вэт! Тэвыс мом гынат, чылажат укэ. Эх, илышыжат. Йөра, тачэ көрмэчэш шинчамат каймыда годым, мўшкыр корштымэтлан мужэдам, шўвэдэм, ўйэт укэ чай, шөнчалым

кодо тугэжэ... Ой, могырэм чыла коршта. Вашкэрак колэм гын, йөра ыльэ, тыланда эмгакым вэлэ ыштэн илэм, — кочашт өпкалэн омса лондэмэш шинчэ.

Пайралчэ оралтышкыжэ лэктын, сўмырлэн пытышэ вичаж пэчыжым ончалыат, омартасэ мўкш игым ойыраш төчышө ава гай кум кана шиждэгэчак, йышт кычкыральэ.

Кўтым луктын колтышат, адак изи ўдыржым вўдэн тўрэдаш кайыш.

Кэчвал кочышлан чарнымэ годым, аважэ ала мом йатыр шонэн шинча. Шинчавўдшым кид тупшо дэн кум, ныл кана уштыльө.

— Авай, сита ындэ, ит шорт, укэ гын мыйат шорташ тўнгалам.

— Итэ, ўдырэм, итэ, мый чарнэнам-ыс, ўдырэм.

Адакат пэш вийын, конга гыч лэксшэ шокшо гай кэчэ пасум когартэн кэча. Пайралчэ дэн ўдыржө адакат тўрэдаш пижыч.

Кужо пондашан кугыза эртымыжэ годым раш кычкыральэ:

— Йумо полшыжо тўрэдаш!

— Ракмат! — Пайралчэ пэлэштыш, вара ышкэ вуйжо дэн шоналтыш: йумо лийэш гын, тынар ок ындырыктэ — полша ыльэ дыр. Нимогай йумат укэ дыр шол. Кўсө годымат йумылан кугу тагамым пуэнам ыльэ. Тазалыкым да сай поро илышым сөрвалышым да, укэ, ыш пу. Йумыланат ындэ ом ўшанэ гай, ўшанымэмлан шыдэм вэлэ лэктэш. Ала ышкэ илэн ом мошто, ала мо... Мыйын нар йөсын илышэ укэ дыр. Адак чывэмат тэнгэчэ Коналчэ куван эргышт-влак пуштын кайэныт. Йизижат, кугыжат мыс-кылат!

Мыньэр гай ош шўргыжө куптыргыш.

— Авай, тынар ит ойгыро, шаггак маньым вэт, мыланэмат йөсө вэт.

— Йөра, ўдырэм, йөра, тугэжэ мый йышт гына лийам, ышканэм гына ой-лэм: чонэмлан изиш куштылгырак лийжэ.

— Авай, мүшкырэм шужыш, мом кочкына?

— Ой, ўдырэм, Йандалчэм, кочкаш нимат укэ вэт. Айда изиш чытэ, пөртылынат Шумат-влак дэк кайэт, ала пукшэн колтат, ышкэнан нимат укэ, ала мом кочкына ындэ? Кочайнат шужэн кийа, ала шужэн кола ындэ, ала мо... Паша ышташ мийдымэмлан Коналчэ куват ындэ сырыш. Айда тулэч ожно коч торыкшым пуртэн пуа ыльэ, ындэ толнат ок пуро. Тэвыс шурно шуын, кузэ кырэн да адак кылтажым идымышкэ кондэна. Кыраш сапондынат укэ-с. Вара йонгышташат ўдрамаш йэнлан мийаш лўдшаш: шылшэ влак шуко коштыт маныт. Изн-влакын тошто ложашышт уло, мэмнан йара пура-влак вэлэ шинчат. Тэвыс, авай иг ойло манат. Тыланэт гара мом пукшэм? Чизэ шөрэм пукшэм ыльэ да мо, шөржө укэ. Ик падраш икшывэм улат, тыйымат начар пукшэм, пытана ындэ чай... Тэнгэчэ

омым ужым: ачат толын, тыйым кидэшыжэ налын куштыктэн шинча. Аиста, тэндам налаш тольым, чийыза, манэш. Мыйжэ ойлэм лийэш: эрла толат, тачэ она мийэ, уржам түрэд пытарашна уло, манын тыйым кид гычшэ нальым. Ожно ракш алаша колэн ыльэ,—садым кичкэн кочадым шындышат шўгарла дэк кудальэ. Садым ужын помжалт кайшым. Кочайнам ышкэ дэжыжэ нангайнэжэ аман варажым шонэн кийшым.

Пөртылмышт годым, Йандалчэ корно ўмбалнэ лавыргышэ комльам ужын воктэнжэ чарналтэн кычкыральэ:

— Авай, ончо, киндэ кийа, лавыргэн пытэн.

— Эй, тугэ кычкырат мо, ўдырэм?

— Авай, мый йывыртышым вэт!—манын киндым нўлтал пурыл нальэ. Ту киндым, пойан ўдыр-влак тарлымэ йэныштлан кочкаш нангайат улмашат, ончыдэ имнэ дэн кудалмыштлан орвасэ мэшақ гыч лэктын возын.

— Коч-коч, эрлатланат кодо, тачэ ит пытарэ, адак кочатлан изиш катэн нал,

—аважэ корно воктэн шинчат, ышкэ кочдэ ўдыржө ўмбақ ончалыэ.

— Авай, на, тыйат коч!

— Огым, ўдырэм, кочмэм ок шу, ышкэ коч тэммэшкэ, вара кайэна, кочат ындэ вучэн нойыш.

Мўнгышкышт толын шуыч. Пөртышкышт пурышт да ужыч: кочашт кўвар ўмбалнэ кийа, йымалжым лавыртэн пытарэн. Шўвэдыш, шўнчалышт-влак пўрт покшэлнэ кийат. Ышкэжэ ала кунам колэн, тўнгын пытэн.

Чаманэн, коктынат шортын колтышт. Йандалчын аважэ пўкэнэщ шинчат, ўдыржылан каласыш:

— Мий, кайэ, кўшыл мучаш гыч Сайний кугызам ўжын тол.

— Э-эх, илышыжат, ўдырэм киндым муын кочайжылан кондэн тўчыш, ту киндат пўйрэн огыл улмаш.

III

Кочаштым тоймылан ындэ арньат эртыш. Йандалчэ ага тўр воктэн уржа парча гыч уржам чывэ гай кочкылдэн шинча. Аважэ вўдлан кайма гыч йывыртэн толын:

— Йандалчэ ўдырэм, тэвэ Шумай кува торыкым пуэн колтыш, кэчэ кодэн толза, маньэ. Торыкшо ушкал дэн пийлан пукшалтэш. Адак Ална акат, имным пуэм манын шогыш, ала вакшыш мийэн толына. Ална акатым палэт вэ?

— Палэм, мўр погаш мийышна, адк шўнчалан шудылан пырльа мийэна ыльэ. Пөртышт, авай, изи гына, тугэ вэ?

— Тугэ, тудо шол. Тудо—ик киндым пуэн колтэм, кок киндыжэ ышканэм кидэш, колто Йандалчэтым, манын ыль. Палэт гын, куржын мийэн тол, мүшкэ шужэн, вара чайым йўна ыльэ.

— Иўра, авай, тидэ уржа вуйым кокамат, вара кайэм.

— Шужо логарэшэт ынжэ кэрылт, сйын коч, ит вашкэ. Вара адак тыйн вэрчэт подэш кўйшў гай орланаш ынэ лий.

Йандалчэ вашкэ гына мийэн тольо.

Ныл-вич кэчэ эртыш. Ындэ уржаш тымат кырэнэт. Ална дэн пырлыа вакшышкат мийэн тольыч. У киндым кочкаш тўнальыч.

Шыжэ вэлыш кайэн, кэчэ ольан гына ырыкташ тўнальэ, ожно шокшо конга гайэ ырыкта ыльэ. Йандалчын пэш тунэммыжэ шуат, Пайралчэ тудым школыш пуыш. Ёдыржэ пэрвой кэчынак монтгышкыжэ толынат, чэвэр йўкшэ дэн пэлэштыш:

— Авай, мыйым тунэмаш нальыч. Эрла адак ты пагытыштэ тол, руш вургэман, рвэээ гына акай майэ.

— Йора, игэм, тунэм. Тый тунэмат гын мыйат тый дэнэт иктаж настам палэн налам. Кызыт тэвыс лўмэмат сэрэн ом мошто. Тунэм, тунэм, ёдырэм,—ольан гына йўкшым шуйэн Пайралчэ каласыш.

Ийгэчэ йогын вўд гай эрта. Пашам ыштышыжэ пашам ышта, тунэмшыжэ тунэмэш. Йандалчэ ышкэ тунэммыж дэн гына ыш көнө, тудо аважымат туныкташ тўнальэ. Ик кана аважлан каласыш:

— Авай, мэмнан дэн кастэн тунэмшэвлакым погат, тудым ликбэз маныт, тушко окаш кошташ тўнал, мыйат талат полшэм.

— Чынак мо? Пэш йора. Шумаи кува шойаклэн огыл. Пэш тунэмам, туныктышо гына лийжэ.

Ик кэчын кўшыл мучашкэ миймыж годым Йандалчын туныктышыж дэк пурал лэктэ. Йандалчын кузэ тунэммыжым шинчынэжэ. Пэш сай тунэмэш манын каласэнат, тудлан пэш йывыртэн.—Йандалчэ ёдырэм олталэн огыл улмаш, тунэмаш йөсө огыл манын каласымыжым шонэн пёртыльө.

Пайралчын ликбэзышкэ коштмыжлан тачэ лач арньа. Сай тунэмэш: ёдыржат полша, ышкат тыршэн тунэмэш.

Икэчэ ликбэз гыч пёртыльбат, „мыйынат тунэмшашэм улмаш, тэвэ совет власть туныктат, чиктат, пукшат, манын ойлымыштчын дыр,—ўшанэн каласыш.

— Йора, мийэм,—манын йўк пуэн кодо Пайралчэ.

— Мый пёртыштэ шогэм, тый, авай, йалсовэтыш кайэ, йора? Колхозыш пурташ тўналыт гын, пура!

— Токансэк колхозым ойлат, ыштатак дыр. Ала пуршаш гын? Лўдыктышат шуко, ала кёлан инанаш. Йолым пидын, ош мьжэржым чийыш.

Мьжэр чийдэ тачэ йўштэ: шыжэ йўр йўрэшыс. Пайралчэ ышкэнжым пэш вэсэлан куча. Ёдыржын чонжылан сай чучо, аважын кэчэ гай койын шогымыжлан йывыртыш.

Йандалчэ урокшымат ыштэн пытарыш, аважым вуча. Тудо тёрза лондэмыштэ шинчаш йората. Кэнэжым кочажэ, тёрза лондэмэш ит шич, тулык кодат манын ильэ гынат, тудым ыш колышт, кызытат тулык улам вэл манын воштыльө.

IV.

Йандалчым, пионьэркам, сай тунэммыжлан, йал гыч Пўрышкэ тунэмаш колтышт. Тудо рушлат изиш мошта.

Аважэ Йандалчын колхоз пашам ыштэн коштэш. Колхоз ёдыр влакым киньэ кўраш, пачаш кўраш туныкта. Киньэ ик тёр кужытанжым ик кылташ, кўчыкырак-влакшым вэс кылташ пидса,—манын ончыктылэш.

— Тау, пэш тау!—Пайралчылэн колхоз ёдрамаш гыч иктыжэ толын каласа, вэсыжэ.

Колхозыш пурмөнгө ик кэчат пёртыштө ныма ыштыдэ ыш кийэ, колхозлан куралынат, ёдашат коштэш, чыла пашашкат мийа. Шукат ыш эртэ, бригадирлан сайлалтэ. Тудым мундыра гай куштылгын, сайын пашам ыштымыжлан пэш йоратат. Колхозыш пурымо дэч вара ик кэчат шужэн шинчымашыжэ укэ. Ленинын мутшымат шинча: „Кө ок ыштэ, тудо ок коч.“

Пайралчын пёртшат йытыра. Икана колхоз гыч имньым нальэ да, чыкмалык ломашым кондэн оралтэ пэчыжым пэча ыльэ.

— Йандалчэ ўдырэт дэч сэрыш!—пochtальйон кычкырлэн лийшэмэш.

Шинчат, куго шинчажым пыжыктэн, окаш тўнгальэ: „Сай улат, авай! Кузэ ты тодым илэт? Таза улат? Шинчымэм шуэл, сэрэн колто. Авай, мэмнан кочай шужэн колыш вэт, монар ийаш ыльэ? Тый ындэ от шужо вэт. Мый ожно шужымэдым ышкат шинчэм. Мый ышкэжэ сайын илэм. Тунэмаш тўнгалмылан кок кэчэ лийэш. Обшэжитыым пуышт, пэш волгыдо, йытыра, сай пукшат, адак чиктатат. Пэш йывыртэн модын воштыл тунэм илэм. Шуко сэрэн ом шого, школышко вашкэм.

Пурла кидэм пуэм, чэвэрын!

Иандалчэ Салыкайн“.

Сэрышым оқышат, йывыртымыж дэнэ, онгаш вулно дэн нөлаш вэлымэ гай лийын, шинча вўдшө йылгыж лэктэ.

Иөра, пэш сай, тачэ Пэстай олашкэ кайа, садын почэш костэнэчим, оксам, сэрышым колтышаш. Каймыжэ пэш сай. Ала йэнг лийын лэктэш.

Ту кэчынак тудым канцэлярышкэ ўжыктышт. Ўдыржылан пөлакым йамдылышат, канцэлярыш лэктын кайыш.

— В чем дело? Пайралчэ раш калашыш.

Ик йэнг тыгэ манмыжлан воштыл колтыш.

— Пайралчэ, рушлат моштэт мо,—вуйлатышэ маньэ.

Моштыдэ мо, гэрман сар годсэк марий дэч посна илэм. Чылажым копгарэн маска гай йэнланат, ышкэ пашаштат ыштэт!

— Чо-о, тугэжэ пэш сай!—прэдсэдатыл йывыртыш. Садэ йэнг адакат воштыл колтыш.

— Апчай, ит шырэн шоґо, кай тывэч, мом воштыл шоґэт?

— Рушла ойлымыжлан ит воштыл, тушто нимогай воштылчыкат укэ. Рушла да татарла моштымыжлан кид совэн, куштэн йывыртышашлык вэлэ.

— Чо йан, ындэ пэш шукуыш шуыч, шангышэк, молан ўжыктэнат манын вучэн шоґэмыс!—Пайралчэ воштылалэ.

— Тыйым ты паша дэн ўжыктэнам ильэ: ышкэ шинчэт, тый кызыт сэльсовэт члэн улат. Паша-влак улэдат, ты паша-влакым ыштэн налаш күлэш. Эрлатол!

— Иөра, йөра,—маньэ Пайралчэ. „Ты пашаш ыштэн вийэм ок пытэ, йэнг юкдаштэ пөртын, пашалан вэлэ тунэма“—шоналтэн, лэктын кайыш.

Пайралчын бригадыжын сай ышгымылан прэмийымат пуышт.

Ожсо илышыж дэн тидэ у илышыжым шоналта—илышыжэ пэш шуко вашалтын. Ший кэчэ йогын вўдым йылгыжтарымэ ганьэ Пайралчын шўргыжө модын-воштыл вэл шоґа. Ик кана пойан Эшпай кува төрза гыч тыгэ вурсэн кодо:

—Тэнэ садэ пий-влаклан корно почылто. Э-эй, Миклай пагыт укэ вэт, иктаж гана адак шўкшө, каткан пөртэшышт пэтырэм ыльэ!

— Йылмэм тўгатэн, тэндан гай вўр йўшө-влак дэн омат ойло!—манын, вуйжым адак күш нөлтальэ да вашкыдэ моторын кайэн вэлэ колтыш.

V.

Илыш вўд ганьэ йогэнак йога. Йужо вэрэжэ изэ энгэр чылдыртатымэ ганьэ эплын, йышт гына кайа, шуко вэрэжэ тудо тура йогын сэмын гўрлэн, шоным луктын, кок могыр кү сэржэ-влак энкучэдалын, чарнэн кэртдымашлыкынтўсын кайа. илышыштэ йужо йэнгэ трайогын йымалсэ куго кү гай чоткыдотийын нима йөсылык дэч ок лўд, йужокугу монар сэмын пўсэмын, йырым-йржэ йагылтэн ончыко кайа, шукуыжыгыдэ шаргў гай пөртын вўдшө йөрэ кжганылэш.

Пайралчын илышыжат пўсэм тоо. Колхозышто пашам ожно шкэ озаныкысэ дэчат йөратэн ышта. Йал совэтштат члэн лўмжым йара ок нумал: павам күлэш сэмын вийын ышта. Тўньяўмскэ пэрвой кана шинчажым кумыдэ, лўдэ, мо күлэшым умылэн ончал колтыш. Вамотан лийэ, шкэнжым моло дэн ик өр

чотлаш тўнгальэ. Пўрө олашкэ район совэт погыномашкэ миймыж годым, столовой-влакым ончэн коштмаштыжэ („колхозышто кочыш шолтэн огыт мошто, кыст повар влак дэч йодышташ—нуно кузэ-кузэ кўлэшым пэш шинчат“), пазарыш толшыла, кочкаш пурышо марий ватылан лавра калакым пумым ужат, пуэдышэ йэнгым чарыш. Молан лавран, манын йодмыжлан тудыжо мыскылэн пэлэштыш:

— А что еще нужно черемиске? Подумаешь, ба рыня!

Пайралчэ (пэлэ рушла чийэн) мушкындышаш гай шыдэштэ гынат, шкэнжым чарыш, вуй шиймэ кнагам йодо. Столовой вуйлатышэ тольо. Пайралчэ, дэлэгат мандатшым ончыктэн лавра калак да тошто койышан официанткэ нэргэн рушла моштыдэрак сырэн ойлэн пуо. Кумышэшыжым Пайралчэ адак пурэн ыльат, вуйлатышэ шкак ваш лийын,— „меры приняты, можете убедиться“—маньэ. Погыномашыштэ ойлымо годым тидэ паша нэргэнат каласэн пуыш. (Марла ойла, рушлаш да пошкыртлаш кусарэн шогат).

Ты район погыномаш гыч рэспублик погыномашыш дэлэгатлан коллалтат, тушак тудым Башцик члэнлан сайлышт.

Ик кастэн дэлэгат-влак Ёпö воктэнсэ моторно заводыш кайыштат, пашазэ-влакын касэшышт лийын палмэ сўгс

да марий пашазэ-влакым ужо, тушто ик ўдрамашат ыльэ. Пайралчэ нунын дэн кутырэн шинчымыж годым уло ылышыжэ, ожно йёсланымыжэ вуйышкыжо толын пурыш. „Ындыжэ мэмнан гай йорло тулыкшымат комунис партий ончыко луктын, пашам ўшанэн пуа“,—маньат, йыбыртымэ шинча вўдшым ўштыльö.

Автобусэш шинчын завод гыч олаш пёртылмышт годым, Ёпö ўмбалнысэ кум да лэч кумда каваштэ шўдыр ганьэ электрич тул кашакым, куго пасуым, адак шойылак кодшо у ола ганьэ куго заво-дын волгыдыжым ончэн ончэн тольо.

Чылажат шкэнжын ганьэ, вийгэжланат оза улмыж ганьяк чучэш. Корнын шола мogyрэшыжэ кодшо у ышталт шогышо Чэрников пу ўзгар заводын пэлэ шуктымo корпусшо-влакым ончалын, воктэн шинчышэ ЦИК инструктырлан Пайралчэ йывыртэн каласыш:

— Чот чонэна вэт, а!

— Завод влакым манат? Мэ большэ-вик-влак, завод дэн колхозым гына огыл, йэн-влакын сознаньыштымат у сэмын чонэна. Тэвыс тыйат кок ий ко клаштэ пычкэмыш ўдрамаш гыч правитэльствын члэнышкыжэ кушкын шуыч, тыгай паша моло ик элыштат лийын ок кэрт!

— Чот чонэна, чот!—шкэ ойжым шуйышыла тёрзашкэ ончэн Пайралачэ маньэ.

Автобус олашкэ толын пурыш.

Историй дэн литэратур¹⁾

Йалкайн Йаныш

1. Йомшо историй

Мэмнан литэратурыштына историй тематикэ шэнгэлан кодын. Тымартэ историй прозо дэн драматургийыштэ тэвэ мо лэктын: С. Г. ЧАВАЙН—„Йыланда“, „Йамблат кўвар“, молат; М. Ф. ТОКМУРЗИН—„Эртышэ“; И. ЭЛЭКСЭЙН—„Өрмөк“; И. БОРИСОВ—„Лочо илыш“, адак молат.

Ту сэрымэ-влак гыч шукужо раш историй-факт влакым налын огыл, фольклор гыч налын возалтын. Руш литэратурышто тачсэ кэчылан А. ТОЛСТОЙЫН „Петр I“ романжэ куго вэрым нальэ гын, пошкыртышто А. ТАШРОВЫН „Салдатлар“ романжэ уло гын, марийыштэ кызыт куго жапым ончыктышо историй роман дэкэ лышэмаш вэл тўналмэ.

Марий калык историйыштэ молын ганьак йатыр куго паша-влак лийыныт. Савыктымэ да архивнэ материал-влакым ончалына гын, тыдым ужына. 16-мшо курымышто сату капитал дэн колонизацэ ваштарэш марий массэ-влак Йулым пўйэнак сўйым ыштылыныт. Тугак 1666—1671 ийлаштэ моло калык шэмэр дэн пырля чот кучэдалыныт. Пугачов вуйлатымэ годымат марий кугын тарванэн, Башкирийсэ Салаватын армийыштыжэ шкэ частьшат лийын. Тунамсэ кожганымаш-влакысэ наций кэлшыдымаштэ марийынат шкэнжын кэлшыдымэ могыржо лийын. Тынгэрак лышэмына гын, 1889 ийыштэ уржум марий-влакын тарванымыштым ужына. 1905-6 ийыштат чыла вэрысэ шэмэр марийын, рэво-

люцо шўлышэш эркын шўлалтэн, эксплоататор строй ваштарэш кожганымыжым шукуна пала. Тунамак марийыт наций культурыштыжо историй шотан вашталтыш лиймым—кнага лэкташ тўнгалмымат шинчэна. 1917 ийсэ фэвральдэч вара чыла вэрысэ марийын наций кумылжо почылтым ужынна, тўрлө общэствэ, погынымаш, кангашымаш, газэт лиймым шарнэна. Граждан сарыштэ марий шэмэрын коммунист партий почэш кайэн, Октябрэш сэнэн налмым вуйпыштэн аралымэ гэройлык пашаж влакат историйыш пурэныт: Йошкароласэ марий рото, Ыпысө марий батальон. Пошкырт рэспубликысэ партизан отряд-влак, Совет прикамских мари манмэ, адак Чапайэвын дивизийыштыжэ, Пошкырт дивизийыштэ, тўрлө частьыштэ кучэдалшэ-влакат куго гэройлыкым ончыктэныт.

Тугэ марийын историйыштыжэ лийцэ шуко куго пашаж-влакым чотлэнат т пытарэ. Тугак тўрлө жапыштэ нўллалтшэ посна йэн-влакат шуко лийыныт.

Чыла тыдым сылнэ литэратурышо кузэ ончыктым ан, манын йодыда. Очыний, калык историйыштэ лийцэ кэлгэ социальнэ конфликт-влакым гэ йужо тоштө историк дэн тошто пистыыл-влак гай марийын „чыла лэч патырлыкшым“, ожно Росийын уло рўдыжлан „вуй лиймыжым“, Москва—маска ашманмэ марий мут гыч „лэкмыжым“ да монь ончыкташ огына тўнгал,—туэ наука воктэн коштшо да марий тўр пытымылан шортын шин-

¹⁾ кўчыкэмдэн пурталтэш

чышэ „историк влак“ гына шэмэрлан кўлдымө националист историйым шонэн луктыг ильэ.

Нунын жапышт эртыш, нуным илыш пэлкэ кудалтэн кодыш. Марий историйым у корно дэн ончыкташ кўлэш. Тудым уло элысэ историй процэс гыч ныгузат ойыраш ок лий: тўрлө лончо марийын илышыжэ моло калыкын дэн ушнэн шэгэн, элысэ клас кучэдалмаш дэч пырчат пэлнэ лийын огыл. Наций условийыштэ клас кучэдалмашын посна формыжэ-влак вэлэ лийыныт. Марий историйысэ лачак ту формо-влакым, ойыртыш-влакым налын, тудым чумыр историй процэс гыч ойырыдэ, кодшо историйым пролетариатын ужмыжла ончыктэн пуман.

Писатьыл-влак историй произвэдэньым сэрымышт годем историй науклан энэртат.

Кузэрак вара мэмнан марий историографийна калык историйым у сэмын лончылын пуэн?

Ныгузат. Ныгузат лончылынат, тўналынат огыл. Н. Никольскийын „История мари“ да Ф. Йэгоровын „Материалы по истории народа мари“ кнагашт-влак методологий да факт могырым шукэртак йордымашыш луктылтыныт гынат, ты-мартэнат нымогй конкретнэ пашамышталтын огыл.

2. Эпохын докумэнтшым шинчаш

Тугэ марий историйын у методологий каласымыла чонгалтдымыжлан кōра, историй источник-влакымат чылажым кычал шуктыдымылан кōра, малана, марий литэратор-влаклан, моло йылмэ дэн сэрышэ дэч нэлэш толэш, источник кычалмэ пашамат шканна ышташ возэш.

Ты шотышто паша тўнагалалтын: тэний лэкшэ кок библиографий кнага марий писательлан шуко полша шонэм. Тыдэ—тўнагалтыш вэлэ. Историй дэн литэратур нэргэн проблэмыштэ лончылшаш паша-влак шуко улыт, тудыжым литэратуро-

Садланак школышто тунэмшэ-влаклан шкэ кундэмысэ историй гыч йа нымам каласэн огына кэрт, йа Фирсовын, Никольскийын, адак Йэгоровын эклэктикэ пучымыш улшо кнагашт гыч налын чыла пулаштарэн ойлэн тōчэна.

Сандэнак мэ шуко годем калык кокласэ лэгэндэ-влакым раш улшо наук факт олмэш шотлэн, марий историйым шинчэна малдэн шонэна.

Молан мэмнан историй наука шэнгэлан кодын?

Марий наук институт улмылан 4 ийат шуэш, ты жапыштэ нымамат ышташ лийын огыл мо? Мый шонымаштэм тыштэ титакшэ сэктор вуйлатышын унганлыкыштэ, тўсылыкыштэ вэлэ огыл, утларакшым—МарНИИ дирэкийын паша йэнгым аклэн моштыдымаштыжэ. Тудо тошто спэциалист-влакым пашаш ушаш лүдэш, рвэзэ влакым чумырэн ок мошто. МарНИИ дирэктор В. А. Мухинын сай пашажэ шуко койэш. Тудо кундэмыштэ наук пашам нōлталаш шуко вийым пыштэн, тугэ гынат, кўшнō ончыктымо ситыдымэ могыржат уло.

Садлан марий историйат наук могырым лончылалтын огыл, тўнагалалтынат огыл. Ты шотышто мэ чыла калык дэчат шэнгэлан кодынна, тугэ гынат, ты пашам кожгаташ тыршымаш изышат огэш кой.

вэдэныштат усталыкшым ончыктышо культуран писатель И. А. ШАБДАР, адак талэ, рвэзэ литэратуровэд М. С КАЛАШНИКОВ, П. К. КАРПОВ, А. К. АЙ-ЗЭНВОРТ, адак ончык кушшаш Мариоз-Казанцэ вда молат лончылаш тўналыг шонэна, нуно марий писатель-влаклан ты шэнгэлан кодшо ужашын—историй тэматикым—нōлталаш кугын полшэн, корным ончыктэн кэртыт манын инанэна. В. А. МУХИНЖЫЛАН марий литэратурын чумыр историйжым сэраш шукэртак жап шуын. Литэратурнан тэо-

рийжым лончылаш кушкын толшо р в э з э йолташ-влакын вийышт шута, ындэ тудым сэрашат пагыт шуын.

Тугэ литэратуровэд-критик-влакын полшымышт утларакшым тэвэ молан күлэш: кызыт мэмнан сылнэ литэратурышто пэш сай, пэш күлэш вашталтыш (перелом) уло: шкэнан талантливый писательна-влак тачсэ тематикым мондыдэ, историй тематикэ вэлыш савырнэ ныт. Тэвэ С. ЧАВАЙН историй романым воза, М. ШКЭТАН 1905 ийсэ илыш нэргэн сэра, адак О. ИПАЙАТ марий рэволюцион движэньым сүрэтлаш тунгалын. Тугак молат.

Марий литэратурысо тугай вашталтыш мом ончыкта? Пэш кугу пашам ончыкта: комунист партий вуйлатымэ почэш 17 ий коклаштэ культурна нолталалтым, марий совет интеллигенцэ снчык кайымым, ту чотышто литэратур отрядын кушмыжым, тудын куго усталыкым йодшо историй произвэдэньымат сэраш шумыжым ончыкта. Ожсо марий элым пүтыньэк царэвококшайшынылан, маска луклан шотлалтэш ильэ гын, кызытсэ вийаншэ кундэмым палашат ок лий.

„Ай, могай чаплэ жап,
могай пагыт!

Илышна-саманна
вэстүкэмэ,

Чылт вашталтын элна,
чылт уэмэ...“ —

кундэмын поэтиэ Шабдар Осып манэш.

Тугэ пүтынь элын ончык тошкалмыжэ нэгызэш мэмнан литэратурнат кушкын толэш. Моктаныдэак каласэн кэртына: мэмнан сылнэ литэратурна наук паша дэч, пэрвойак марий историйым наук йылмэ дэн лончылмо дэч ончыч кайа, тудо у проблэмым шкэ вуйа шында, шкэ вуйа шукташ пижэш. Ты ик у проблэмыжэ — лачак историй повэсть да роман.

Ты жанр дэн сэрымэ годым, тыгай тун ойым шарнаш нүлэш: эпохым документ-влак коч, библиотэ-кысэ, архивысэ альэ посна кидысэ ма-

тэрийал-влак коч палыдэ, чынак сылнэ ўзгарым сэраш ок лий.

Вэс йонжө — посна паша-влакым ужшо, шинчышэ йэн дэч йодышт мап. Шукыжо лачак матэрийалым йодыштын пога, Озанг, Горький, Упё, Мосю, Ленинград наук рүдө-влакышэ документальнэ матэрийалым кычалаш жапшат; оксажат ок лий. Садлан йатир историй произвэдэньын познаватэлыэ шотшат, эмоциональнэ куатшат шагл лийэш. Чын, биографий повэстьым алэ романым сэрышэ-влак шкэ ужмыштем документысэ ганьак раш, адак чынк сыднын ончыктат гын, тыдэ пэш сй паша лийэш. Тугэ гынат, автобиограф-йан альэ мэмуарнэ произвэдэньышэ, тугак посна йэнгын ужмыж-колмыж гч сэрымаш, историй факт-влакым ончы-тымаштэ йонгылэнат кэртэш. Тэвэ мей ик кугу олаштэ илышэ шонго марий пашайэным шинчэм; тудо шкэ ужмыжым, ыштымыжым сйлаш тунгалз гын, шиждэак йэшарэн, кугэмдэн, поса историй факт-влакым савыркалэн калас. Ту жапыштэ (1917—19 ий-влак) лачк ту пашайэнг ыштымэ вэрыштэ мыйг илэнам: изи ильым гынат, изиш шарнэ. Ты шарнымэмлан энэртэн, савыктыэ архивнэ документ-влакым ончаш тун-лым гын, чынак — йатыр факт-влак йалт вэс түрлө лийыныт. Вэс могыры, ик партийэц йошкар партизанын ижвэ востаньэ годым кучэдалмыжым да тул-лэч варасэ илышыжым йодышт сэрь-мөнгө, ту факт-влакымат моло йэг дэч йодыштомөнгө, адак тунамсэ обсте-новкым палэн налмөнгө, ужым: ты йол-таш тунг историй факт-влакым пэш чын ойлэн гынат, шкэнжын гэройлыкш-влакым лүмын шагал каласэн кодэн, — тыштэ руш манмыла, большэвикын скромностьшо, шкэ личныстышым ончык лукдэ, массым, партийым ончы-тымыжо раш койэш.

Сандэнат эпохым ончыктымо годым, посна биографийын да шкэ ужмык матэрийал-влакым историй фактын до

кумэнтшэ влак дэн танастарыдэ нигузэат ок лий.

Тэ манын кэртыда: „тугэ лиймөнтө, писатьыллан историкат лийаш күлэш, библиотэкум, архивым да музэйым көргыч шинчышыш савырнаш күлэш, тидэ—мэмнан пашана огыл, наук паша-йэнгын.

Чын, историй наукум чонымаш паша—писатьылын огыл, тидэ МарНИИ манмын научно функцийжэ. А тидэ кугуучрэждэньына историйымнаук

чот гычат луктын шолэн, —ты нэргэн шангак каласышна. Сандэн литэратор влаклан ты пашаштат корныжым шкаланыштшкэ муашышт вэрэштэш, шэмэр марий историй гыч сылнэ произвэдэньылан мо күлэшыжым шкэ налын моштыман, күлэш матэрийалым түрлө вэрыштэ шкэ кычал кэртман.

Ты пашаштат наук чиновник-влакын кожганымыштым ик минутат вучэн шогэн огына кэрт.

3. Мом ышташ?

Ойлымат ок күл, кызыт мэ историк олмэшат ыштыдэ огына кэрт гын, ончыкыжат тугаккодаш нигузэат огэш лий.

Ончычак наук институтысо историй сэктырыштэ түрлө вэрыштэ кийшэ матэрийаллан картотэкум ышташ күлэш. Кызыт тэвэ Москошто альэ Узаныштэ огыл, Йошкар оласэ архив дэн библиотэкумэ матэрийалымат картотэкум пуртымо огыл, а ик вэрыш чумырымо нэргэн ойлашат ок воч. Ончэт гын, марий историй нэргэн улшо чыла матэрийалым Йошкар олаштэ гына огыл, чыла кугу олалаштэ палэн, чотыш налдэ йалт ок лий. Тэвэ коми-зырән-влак 1929-30 ийыштак Москошто да Ленинградыштэ улшо чыла историй матэрийалым чотыш налын, шукужым куарэн сэрэн, адак йужыжым шкэдэкушт налын кайышт. Сандэн коми писатьыл гыч устажэ вэлэ огыл, тунгалшыжат шкаланжэ күлэш матэрийалым Сыктыв-карыштыжак муэш, а Москош, Ленинградыш йа моло вэрэ кайа гын, коми нэргэн кудо архивыштэ, могай пөлкаштэ, могай № папкыштэ, могай библиотэкумэ матэрийал улмым чыла палэн кайа, —тэвэ кушто пашан культурлыкшо!

Варажым, посна йэн кидысэ историй документ-влакым ик вэрэ погаш ала кунамак жап шуын. Тэвэ институтна уло гынат, историй матэрийалым

кучымо шотышто посна йэн-влак институт дэчат пойанрак улыт: мут гыч, йужо йэн кидыштэ 1917 ийласэ түрлө погынымашын матэрийалжэ-влак комплэкигэ улыт мангыч шокта. Тугак пэш шагалэш кодшо, уникамыш савырнышэ кнага-влакат посна йэн кидыштэ вэлэ улыт.

Кумышо паша—чыла историй матэрийалым погэн ондакшым сборникым гынат лукташ күлэш.

Тугак рэволюцион пашам ыштышэ шуко йэн-влакын ужмо-колмышт, пашам ыштымышт йөршэш огэш сэралт манаш лийэш, мэмуарнэ литэратурна нимогайат укэ. Ончэт гын, ожсэрэволюционьэр-влак шонгэм толыт, шукужым нуно мондат, түрлө моло пашашт шукулан шарнымыштым возкалшат огыт шу, возашыштат ныгöат, нигузэат ок полшо. Тэвэ руш писатьыл-влак бригадым ыштылын граждан сарын историйжым возат гын, малана тыгай кугу пашалан вийна ок шуто гын, коч шарнэн сэрышэ рэволюционьэрлан, граждан сарысэ гэрой-влаклан шарнымыштым сэраш гынат полшаш күлэш, кажнэ писатьыл тугай йэн-влак дэн кылым кучыжо, сэраш полшыжо.

Ты ийлаштэ, ожсо Ёпö марий батальонын командиржэ МИХАИЛ АЛЭК-СЭЙЭВ дэн марий наук-литэратур па-

шайэн ПӨТР АЛЭКСЭЙЭВ граждан сар нэргэн чыла марий районлаштэ матэрайалым шуко погэныт. Ту матэрайалым наук корно дэнгына огыл, сылнэ литератур йөн дэнат кэлыштарэн савыкташ күлэш,—тыдэ мэмнан курымысо пэш кугу историй пашам, туньамбаллан пэрвой вэрэ ыштымэ пролэтар диктатурым чоткыдэмдышэ граждан сарыштэ кучэдалмым пэш кумдан, кэлгын, чынак документальнэ фактэш нэгызлэн ончыкташ тунгалмаштэ пэрвой ошкылна лийэш ильэ.

Тугэ наук институтышто чыла историй матэрайаллан картотэкэ лийэш гын, историй документ дэн кнага-влак погалтыт гын, мэмуарнэ рукопись-влак чумыралтыт гын, адак эн тунжө—марий историйым марксизм ончыктымыла чоңалтэш гын, ту нэгызэш вэлэ мэмнан сылнэ литературна кугу историй произвэдэньым сай да йатыр пуэн кэртэш, адак утларакшым рвэзэ писатель-влаклан историй тэматикэ дэнэ сэраш чынак полыш лийэш.

Тугэ гынат, ты пашам наук институтышто тунгалмым вучэн огына кэрт, күшнө каласымыла, кызытэш писательна-влаклан чыла матэрайалым шкэ муын, күлэшыжым шкэ налын, образйылмыш кусарэн моштыман. Ойлымат ок күл, тугэ ыштышаш вэрч литераторын мировозрэнъыжэ раш лийман, тудлан историйын методологийжым палыман, матэрайалым сайын шинчман, укэ гын, йонгылыш лийдэ ок код. Сандэн историй тэмэ дэн сэрышэ йолташ-влак иктэ вэсыштан полшаш тунгалышт; сэрымаш пашаштэ, рушманмыла, нымогай „профэсиональнэ замкнутость“ ынжэ лий. Литэратуровэ-критикна-влак, историк дэн пырля, методологий могырымат, матэрайалым ончыктымо шотыштат, ончык кайшэ моло литератур гыч сынымашым (опытым) налын моштымаштат, чыла могырымат полшаш тунгалышт. Писатель-влак шкэ творчэствэ корныштым, матэр-

йал погымо да сэрымэ йоныштым литератур обшэствэныс коклаштэ лончылаш, ты нэргэн кангашаш тунгалышт. „У Вий“ журнал историй тэмым кидыш налмаштат бойэвой орган, творчэствэ лабораторий лийжэ, лачак тудын коч квалифицированэ писатель-влак малана, рвэзэ литератор-влаклан пашам лийжак манын, чынак сай, йонгылыдэ ышташ йоным ончыкташ тунгалышт.

Тугэ марий шэмэр историй дэн литератур нэргэштэ тыгай күчык рэзүмэм ышташ лийэш:

1. Марий искусствысо, ончычак мурко сэмынак, мэмнан историйыштына тэорий паша пырчат ок ышталт.

2. Сылнэ литературышто да пэдагогикэ пашаштэ нэгызлалтшаш мэмнан историй наука, пашайэным аклэн шкэ тыдымылан да организатлэн моштымылан көра Марий институтш йөршэш йомын.

3. Институтлан картотэком ыштыгыч тунгалын, кызытсэ методологий ончыктымыла чоңэн шуктымо мартэ сторий науком йөршэш угыч нөлталш возэш. Тудым ыштэн шуктытым вучдэак, писатель-влаклан ты шотышго шканышт күлшө пашам шкак тунглан.

4. Кызытсэ марий совэт литературытына кушмына ончыктышо сай ватталтыш уло, тыдэ—тачысэ паша-вакым ончыктымым изишат чарныдэ, историй тэматикэ вэлыш савырнымэ. Сандэн историй матэрайалым кычалын а кучылт моштымо паша—кызыт пэш актуальнэ улэш.

5. Документлан нэгызлалт сэрымаш, историй фактым социалист рэлизм ончыктымыла клас корно дн сүрэтлымаш—мэмнан тунг пашана.

6. Шкэ сүрэтлымэ дэн пырля, мэмуарист-влаклан рэволюцион сыныштым сэраш полшыман, нунм кузэ гынат сэраш тарватыман,—тыт

писатылын шуктышаш кугу пашажэ.

7. Историй тэматикэ дэн сэрышэ литератор-влаклан паша йоныштым нөлталшаш вэрч иктэ-вэсышт дэн кангашыдэ, творчэствэ установкыштым ончыктыдэ, иктэ-вэсылан полшыдэ огыт кэрт.

8. Историй тэматикым кидыш налмаштэ, историй дэн литератур кокласэ проблемым чынак принцип кўкшытыш нөлталмаштэ, сылнэ эпохына дэн төрлийшэ сылнэ производэньым пушаш вэрч,—мэмнан литературовэд-кри-

тична-влак, историкна-влак чот полшаш тўнгалышт.

Историй тэматикэ социалист рэализм лозунгышко, тудын ойыраш лийдымэ ужашыжэ лийын пура. Тыштат марий писатыл-влак пашазэ, колхозник, совет интеллигенсэ массым социализм вэрч кучэдалашнангайышэ чынак сай производэньым, кодшо илышым социализм ыштымашын тулжо дэн волгалтарэн ончыктышо чынак сылнэ производэньым пуаш тўнгалыт, пудэ огыт код.

„Грамытнэ критик-влакым да литератур историйым ыштэн шуктымэшкына мэмнан грамытнэ критикэ лийын ок шу. Мэмнан литератур историй укэ, а мланна тудо кўлэш. Тугак мланна критике кўлэш, тудыжо кызытэш лийын ыш шу, молан манат гын, тудо литератур историйым начар шинча, адак шкэ ўмбалныжэ кийшэ отвэтствәннысым умлэн шуктэн огыл“.

М. Горький.

Пиалдымэ кэчэ

Ик кыдэжан комэдий

Мих. Зошэнко

КОЙЫШЛАНЫШЭ-ВЛАК:

1. Копэратив вуйлатышэ.	4. Кассиршэ.
2. Пыркашык.	5. Орол.
3. Счетовод.	6. Милиционер.

Копэратив кэвыт. Пэлэ пычкэмыш. Прилавкэ ўмбалнэ понар шанча Кўварвалнэ шарэн шындымэ одэйал, одэйал ўмбалнэ тўрлө продукт-влак улыт. Орол пэш шекланэн, йўк ынжэ шокто манын коштэш, онгавал гыч папэрос пачкэ-влакым налын, одэйалыш пышта. Лапка кэвыт окна виш, орол тужэч пурэн.

Икончымаш

ОРОЛ (лыпланаш төчэн). Тидэ, господа влак, разэ шолыштмаш? Укэ. Вэт шолыштмаш, ик мут дэн манаш гын... шолыштыт альэ кассым пудыртат гын вэлэ лийэш. Альэ айдэмым к чорту пуштын кудалгат. Вот тунам да, шолыштмаш лийэш. А тидэ мо—шолыштмаш мо, тьфу! Ну йўд орол копэративыш пурэн, ну изишак налэш тудо (пэчкэ гыч сэльодко влакым налэш), шуко мо—кум сэльодко вэлыс... (одэйал ўмбак пышта). Подумайэш! Тидын дэнэ убыткэ лийэш мо. Государствылан тидэ нипочом—ик кэна шўвальэ—чылажат төрланыш (погымо сатужым пидаш тўнгалэш, пидэш). Э-э, мондалтэ вэт! Мо мондалтэ гала? Шого, шого—калбас кўлэш вэт. Калбасым пурлын ончышаш (ик тыртыка калбасым налэш). Вэс йўд орол копэрацыш пура гын, тыгэ огэш ыштыл ыльэ. Мыйын сэмын огэш шогылт ыльэ. Тудо нэбось сволыч, звэрбандит, ик тыртыка дэн сэрлага мо, кум тыртыкам налэш ыльэ вэт. А мый мо (кум тыртыка калбасым налэш). А то тудо нылытак налэш ыльэ. А мый гын, кум тыртыкам налам да и ситыш. Мыйын совэсть уло. Мый моло сэмын, госудаством сату дэч посна ом кодо.

Мый госудаством эрыкым пуэм—тэк торгайжэ (кылдышыжым тарвата, колыштын шога). Ой, кайаш кўлэш, ышкышаш! А иктаж вэс сукин сын гура ыльэ, тыштэ мом ыштыл кода ыльэ (мом налэш лийэш манын йыр ончылтэш). А тудо налмэ вэл огыл, пэл сатужым кочкын пытара ыльэ, скоинэ (сакырым рожоэн кочкэш, кўсэнлшыкыжэ опташ толаша). Тидэ, господа влак, разэ шолыштмаш? Тидэ вэт мут вэлэ (кылдышыжым налэш). Эй, иде шуко мо—көгэрчэн порций вэлыс. Лыйын вэт совэсть—кугу совэсть. Лый вэт порым вэлэ ыштэм. Ала мыйынтыгай пашамлан вэрчын иктаж кум ёнлан чэрэтыштэ шогашышт ок лол. Мый вэт поро улам, сай пашам гна ыштэм. Ой, кайаш возэш! (Төрза дэкмийа, кылдышыжым окна йагаыш пышта. Шкэжэ лэкташ тўнгалэш). Ёмнан завэдушына, калэр, кычалтыаш тўнгалэш чай... Ай, шолыштыныт маэш дыр. Конэчно, чэснэ йэнлан тыгай пша сайынжак ок чуч. Толыт ала мо? Ёдоррак куржшаш (йомэш).

Икончымаш

ВУЙЛАТЫШЭ (омсам почын пурада понарым чўкта). Мый, Иваныч, пашакэ эррак толаш йөралтэм.

ПРИКАШЫК (үйэдын ойла). Мый тый-ланэт, Василий Фэдорович, йалтак орам. Тый, прэмэ, гэниальнэ пашачэ улат! Тый, мыйын шонымаштэ, эн чэснэ айдэмэ улат. Шкэ отвэтствэннэ бойэвой постэтым нигунамат от мондо—кэрэк кунамат эн пэрвой толат, эн пөрвыйак пашашкэ пижат.

ВУИЛАТЫШЭ. Ну, ну, тый, Иваныч молан тыгэ ойлэт...

ПРИКАШЫК (шолыштмым палдэак). Истинэ правдэ, Василий Фэдорыч! Тый ала мо ик мут дэнэ... чынакак пэш сай йэнт улат... нимончат подлэц от ул.

ВУИЛАТЫШЭ (шуйалтэнрак). Мый, Иваныч, калык вэрчын тыршэм. Шкаланэм вэрчын гын, тыгэжэ омаат тыршэ ыльэ, чай, тыгай кугу нагрукымат омнал ыльэ.

ПРИКАШЫК. Тидэ тыгак. Конэчнэ, опрэдельонно тыгак. Тидэ тыгак шол.

ВУИЛАТЫШЭ. А калыклан вэрчын, общэствылан вэрчын тыршашак вэрэштэш.

ПРИКАШЫК. Тидэ тыгакак. Конэчнэ, опрэдельонно тыгакак. Общэствылан вэрчын шол... Мэ тидлан вэрчынак ала мо, ик мут дэнэ... ты туньасэ йэнт гайат она ул. Ик мут дэнэ, ала мо тугай...

ВУИЛАТЫШЭ. Конэчно, мэ, Иваныч, шкаланна вэрч она толашэ, пойаш монь она тыршэ. Тидэ вэт капитализм огыл. Мэмнан паша—мэр паша, обшо паша.

ПРИКАШЫК. Тидэ тыгак шол. Опрэдельонно тыгак. Мэ шкэнан вэрчын ни чэрта она шоно. Мэ эрэ вэсын вэрчын вэлэ шонэна.

ВУИЛАТЫШЭ. Укэ, тый, Иваныч, ала мо политически йонгылыш выжатлэн кутырэт. А кө тугай вэсыжэ... Вэсыжэ—мэ вэт шкэак улына.

ПРИКАШЫК. Тидэ тыгак... Опрэдельонно тыгак... конэчнэ, мэ шкэак улына. Мый вэт манам... Вэсын вэрчын ни чэрта она шоналтэ. Шкаланна гына лийжэ.

ВУИЛАТЫШЭ. Шкэ нэргэнэт от шоно гын, конэчнэ, сай, күкшү ушакылан

айдэмэ лийат вэт, Иваныч. Айдэмэ тумачэстнэ, поро кумылан лийэш.

ПРИКАШЫК. Да, Василий Фэдорович, мэ шкэнан порылыкнам она кудалтэ. Күкшү улмынамат она йомдарэ. Мэмнан күкшылыкнам нальыч гын мэмнан ни чэртанат огэш код.

ВУИЛАТЫШЭ. Вүд пар дэн шикшгына кодэш (колошыжым кудашэш).

ПРИКАШЫК. Ой, Василий Фэдорыч... ВУИЛАТЫШЭ. Ну, мо?

ПРИКАШЫК. Ой, Василий Фэдорыч, ала мо тугай...

ВУИЛАТЫШЭ (рожгэн каймым ужэш). Ну? мо тидэ?...

ПРИКАШЫК. Шолыштыныт. Василий Фэдорыч!

ВУИЛАТЫШЭ. Шольо-влак! Братцы! Курж вашкэ, Иваныч, курж... кычкырэ милицым... мо тыгай тидэ... ончалза йан (кычкыра). Милицэ!

ПРИКАШЫК (кычкыра) Милицэ! (куржэш).

ВУИЛАТЫШЭ. Вот тык да! Вотык шуко (счэтовод куржын пура).

III кончымаш

СЧЭТОВОД. Ну? Василий Фэдорыч, тэмдан шолышт кайэныт, маньт?

ВУИЛАТЫШЭ. Тэвэ ончо! Калык имущэствым к чоргу шолышт пытарэныт. Да, улыт вэт, подлэц-влак, кидышт лүгышта ала мо...

СЧЭТОВОД. Василий Фэдорович, убыткыжэ кугу вэт, а?

ВУИЛАТЫШЭ. Да... укэ, шукыжак огыл... но тугэ гынат, мыйлайэм пэш йосын чучэш. Могай айдэмэ улыт вэт, а... А шолыштмыжо пустакла вэлэ койэш, кумыраш гына йомын. Да вот милицэ толэш. Актым возэна. Вара палэлийэш. Мий дворникым ўжын тол... Ужат, могай йүд орол—кузэ оролэн! Пушай акт возымо годым йошкаргэн шогыжо.

СЧЭТОВОД. Садэ минутыштак, сэйчас (өрмыла шогылтэш). Василий Фэдорыч, ах Василий Фэдорыч!

ВУИЛАТЫШЭ. Ну, мо?

СЧЭТОВОД. Момэнт, ик манаш гын, момэнтшэ пэш сайэ... моткоч йонан момэнт.

ВУИЛАТЫШЭ. Ну.

СЧЭТОВОД. Шагал мо, Василий Фэдорыч, кошка, пудырга, йога. Вот, Василий Фэдорович, садэ паша дэн пырля изиш гына запасым ышташ... Моным огыл, Василий Фэдорыч, на всакий случай запасым ышташ...

ВУИЛАТЫШЭ. Запасым гын вэлэ...

СЧЭТОВОД. Абсолютно, самый шагалым, Василий Фэдорович. Сақыр, на-примэр, вич кило йомын, Василий Фэдорыч! А мэ—лу кило манын каласэна. Вор, подлэцлан садак вэт, а мыланна гын, изи гына куштылго запасэц лийэш.

ВУИЛАТЫШЭ. Да, ворлан кызыт нимат огыл шол.

СЧЭТОВОД. Тугак шол, Василий Фэдорович, ворлан ындэ нимо гына огыл, абсолютно нима огыл. А мэ важмалдыкла ыштэна. Вор вэт сақырым гына ик мэшакым тич нангайэн кэртэш ыльэ, а тудыжо, балда, кок кормыжым вэлэ налын лийжэ... А мэ тушто—икыт, кокыт, кумыт манына.

ВУИЛАТЫШЭ. Да, сақыр мэмнан ни-гунамат ок ситэ шол.

СЧЭТОВОД. Мый вэт ойлэмыс. Опрэ-дэльноно ок ситэ. А тыгэжэ ыштэна гын, ситашак тўналэш.

ВУИЛАТЫШЭ. Государствыланат нимат огыл, вэт воржо шуқыракат нангайэн кэртэш ыльэ.

СЧЭТОВОД. Мый вэт ойлэмыс—вор вэт уло копэративэтымат тўргалтэн кэртэш ыльэ. Моткоч кэлшышэ, чаплэ момэнт. Жулничэстват ок лий, моткочак йаклакан лэктэш. Василий Фэдорович, тидэ сақыр мэшакым тушқырак шўкалаш полшы-йан.

ВУИЛАТЫШЭ. Тидэ мэшакшэ шуқы-рак лийэшыс...

СЧЭТОВОД. Молан шуко, Василий Фэдорович? Вокурат лийэш. Кондо, Ва-силий Фэдорыч, эшэ ик изирак мэшак-

шым, шотлашна тўр лийэш. Рвэзэ-вак-ланнат йўра (сақыр мэшак-влакым ри-лавкэ йымакэ шылтат).

ВУИЛАТЫШЭ (калбасым рожгэн оч-кэш). Калбасамат налаш моли? ал-баса дэн мэмнан эрэ нэлэ опэрагэ-лақ-лийэдат. Путырак ныжылгэ тавар. Чи-гунамат лач огэш лэк, эрэ ок ситэ.

СЧЭТОВОД. Калбаса тугайэ вэт. Ну тышкыла кум тыртыкам шуйалтыан.

ВУИЛАТЫШЭ. Туалгын, лучо нылы-так нал (дуа). Мый тудым моткочйў-ралтэм, эрэак чон шупшэш. Эшэ ппэ-росым мо-ли?

СЧЭТОВОД (папиросым шылта). Да, да папэросымат кўлэш.

ВУИЛАТЫШЭ. Ой, мо пэш шуо...

СЧЭТОВОД. Шуко огыл, вокурат элэ-лийэш. Папэрос—шупшмо тавар. Цуп-шылыыч—пытыш, вара пылпомышыш кычал кайэт мо? Толыт, Василий Фэ-дорыч!

ВУИЛАТЫШЭ. А воржо мланна ёр-шэш дурак вэрэштын.

СЧЭТОВОД. Абсолютно дурак, Васи-лий Фэдорыч. Прэмэ мыскылтыш адэ-мэ. Шўшў папка. (Милиционьэр дэн ви-калшык пурат).

IV кончы маш

ПРИКАШЫК. Тэвэ, йолташ милцэ, ончалйан!

МИЛИЦИОНЬЭР. Да, сэлтын ылтэ-нынт койэш.

ВУИЛАТЫШЭ. Иўд оролат шиын-огыл ала мо...

ПРИКАШЫК. А тудо и орол и дэр-никлан шога.

МИЛИЦИОНЬЭР. Туалгын, тудым ўжын кондыза.

ВУИЛАТЫШЭ. Пушчай актэ воы-маштэ лийжэ. Тидэ паша тудлан пш кугу урок лийжэ. Оролым кондыза.

СЧЭТОВОД (кассэ дэн пўртэш). Ёй-час, Василий Фэдорыч, сэйчас кычы-ралам. Кассыштэ гына ончалам, ла-иктаж мо лийын? (Ала мом кассэ ыч-налын кўсэнышкыжэ чыка. Омса эв-

шисын онкылэш. Омса гыч пурышо жассиршым изиш-изиш ок сұмырб).

V кончымаш

КАССИРШЭ. Ай! Вор-влак (кидшым жёлталэш).

ВУИЛАТЫШЭ. Да, тый, мадам, ушэт, жайыш мо?

КАССИРШЭ. Ай, мый шонышым—грабитлат!

ВУИЛАТЫШЭ. Изишак вараш кодыч, мадам... шангак грабитлэныт.

ПРИКАШЫК. Лұдыч мо, дамочкэ?

КАССИРШЭ. Ай, грабитлэныт? А кас-сэм түкэн огыт ул?

ВУИЛАТЫШЭ. Касыжымак түкэн огыт ул.

МИЛИЦИОНЬЭР. Кассэ нимат лийын огыл, логалмэ огыл дыр.

КАССИРШЭ. Кузэ логалын огыт ул, ужат—ораньэк шорын кайэн. Кунар окса ыльэ, шагалэммыла койэш. Сэйчас шотлэн ончэм. (Орол—вор дэн счэ-товод пурат).

VI кончымаш

ВУИЛАТЫШЭ. Ну, тый, сукин сын, мо пэш чот оролэнат, а?

ОРОЛ (малэн киньэлшыла койашлан лұмын шинчажым ұштэш, упшажым жара). А мо иктаж мо лийын мо?

СЧЭТОВОД. Колшо гай мала, прохвост. Пыкшэ пожалтарэнам.

ПРИКАШЫК. „Иктаж мо лийын мо“ манын йодэш. Нимом шиждэ малат. А государствылан чытыдымэ убыткэ лийын.

ВУИЛАТЫШЭ. Ончо, мом ыштыктэнат.

ОРОЛ (өршыла). Ай-ай-айй! Ой, томаша! Шолыштынытак мо вара? Ну бэда!

ВУИЛАТЫШЭ. Шижыч, мо лийын?

ОРОЛ (вуйжым, онжым куча). Ай-ай! ай! Ну и бэда! Ырмаш, йалтак йрмаш.

ВУИЛАТЫШЭ. Тидэ вор вэрэштэш гын, шзэ кидэм дэнак пиктэн пуштам.

ОРОЛ (лұдын). Но-но-но (шұйжым

нийалта). Молан калыкым пикташыжэ? Иолташ милицэ...

МИЛИЦИОНЬЭР. Тый мо, йұд орол улат мо?

ОРОЛ (мөнгысыла). Мый мо? Конэчно, йұд орол. Мый обыкновэнэ капка воктэн шинчэм. Но нимат тыгай-тугайым колын ом ул. Нэралтэн колтэнам гын вэлэ..

ПРИКАШЫК. „Нэралтэн колтэнат“, шонго пий! Ындэ государствылан могай кугу убыткэ лийын!

ОРОЛ. Йөра коч, шукыж шолыштын огыт ул?

СЧЭТОВОД. А тый шагал йомын шонэт мо?

ВУИЛАТЫШЭ. Кунар йоммыжым шотлэн шукташат ок лий, чай? А тый шагал манат.

ОРОЛ (нимолан өрын). Мый шукак йомын огыл шонэм... шукыжо кузэ шолыштыт. Укэ гын, мый пожалтам ыльэ.

ВУИЛАТЫШЭ. А тэвэ мэ сэйчас актым возэна. Вара тыйын могай корак улмэтым пэш раш палэна. Государствылан убыткэ кондымэт чыла тұжвакэ лэктэш.

ОРОЛ. Шуко нангайэн огытак кэрт—мый эрзак шижын малэм.

СЧЭТОВОД. Утларакшым, сакыр йомын.

ОРОЛ. Кузэ тугэ—сакыр? Ушэт кайыш мо? Таваржым вэт изиш гына тарватэныт, кузэ шуко йомэш.

ВУИЛАТЫШЭ. Возо, йолташ милиционьэр.

СЧЭТОВОД. Рафинад йомын.. шого, списокэ гыч ончалам... Рафинад йомын кок мэшак.

ОРОЛ. К-кузэ—кск-к мешакк? Граждан-влак, мом төчэда.

ВУИЛАТЫШЭ. Пэш чот малэн, сукин сын.

ОРОЛ. К кузэ тугэ, кок-к м-мэшак? Могай тугай кок мэшак? Мый... мый кок мэшакым нангайат гын пожалтам ыльыс. Мый йолэм кэрэк кунамат капкалан торэш шуйалтэм ыльэ.

ВУИЛАТЫШЭ. Вот малэн кийымэт дэн мом ыштэнат. Моткоч кугу убыткэ. Возо, йолташ милиционьэр, возо. А калбас шотышто кузэ?

СЧЭТОВОД. Калбас шым тыртыка ок ситэ.

ОРОЛ. Кузэ—шымыт? Кунарэ? Кунарэ? Тый кузэ шотлэт, прохвост? кузэ—шым тыртыка? Ай, мо тыгай тидэ?

ВУИЛАТЫШЭ. А-а, ойгырэт, шижыч? Ушэт пурыш ындэ. Вэс кана шагалрак малаш тўнгалат.

ОРОЛ. Кунам от ойгыро. Ужат, государствылан могай кугу убыткэ лийын?

СЧЭТОВОД. Папиросат ок ситэ... шүдө, кудло пачкэ йомын.

ОРОЛ. Шүдө кудло пачкэ? Йолташ милицэ?... йолташ завэдущиэ?... Ой, йумо, кузэ тыгэ?... Мо тыгай тидэ?

СЧЭТОВОД. Шүдө кудло пачкэ...адак латкуд пачкэ спичкэ.

ОРОЛ. Спичкыжэ—кужэчын? Спичкыжым, холэра, кунам налын? Йолташ милицэ... Да мо тыгай тидэ?

ВУИЛАТЫШЭ. Корандыза тидэ дворникым. Тудо чыланымат кидшэ дэн руалкала. Паша ышташ моткоч мэшайа.

СЧЭТОВОД. А ну тый, чүчү, кай лэший дэк. Күлэш лийат гын, кычкыралыт.

МИЛИЦИОНЬЭР. Мэ вара тыйым кычкыралына. Кызытэш лэк, йолташ.

ОРОЛ. Вуйэш ит нал... Тидэ событий мыйым йалт öрыктарэн, чытырэм вэлэ... Тылэч коч огом.

МИЛИЦИОНЬЭР. Ну, тэк шога.

ПРИКАШЫК. Вот кунарэ айдэмэ когаргэн. Убыткэ лиймылан ойгыра, ужамат. Ну, чүчү, тэк шинчэ, укэ гын... муршталтат ала мо?

КАССИРШЭ. Возыза, кассэ гычын шүдө кумло кок тэнтгэш окса йомын, кум чэрнил карандаш, кольдкрэм да васкүзö.

ОРОЛ. Адак могай оксам муын улда? Да мый... ..Могай окса? Могай окса! Кужэчын? Могай васкүзö, кольдкрэм, а?... Йолташ милицэ... Мо тыгай тидэ, шольаш-влак, а?

ВУИЛАТЫШЭ. Корандыза тидэ дворникым... Тудо пэш мэшайа.

КАССИРШЭ. Тудо кэвыт пашачэ влакым йыгыштара.

СЧЭТОВОД (опса гычын вэс пöлöмыш). Мыйын тушто порсын кашнэ дэн упшэм кэчат ыльэ. Кызыт укэ улыт. Возыза.

ОРОЛ. Сволоч! Мый тыйын кашнэтым нэлын ом ул. Шым тыртыка калбасымат укэ—тидэ вэт мускылтыш вэлэ. Кум тыртыкам гына налмэ. Кольдкрэмымат налын ом ул. Васкүзымат ужын ом ул. (Шып. Пауза)

ВУИЛАТЫШЭ. Кузэ тыгэ, а? Кузэ умлаш, а?

ОРОЛ. Ну, пьйос с вами. Каласаш вözш. Мый шолыштынам. Ну, түгэ гынат мый чэснэ йэн улам. Мый кармымат ом обижайэ.

МИЛИЦИОНЬЭР. Ындэ кузэ умылман?

ВУИЛАТЫШЭ. Вот, мыйат тугак манам.

МИЛИЦИОНЬЭР. Тугэ гын тый, подлэц, таварым шолыштынат?

ОРОЛ. Мый. Но түрлö оксам, кольдкрэмым да сволочын кашнэжым мый, логалын ом ул. Сақыр нэргэнат—мыскылат вэлэ. Мый тыгай шотым ом чытэ. Мыйын тыгай факт укэ улыт.

ВУИЛАТЫШЭ. Эк, тидэ могай подлэц!

СЧЭТОВОД. Тидэ нимолан йöрдымö кұрын пытарымэ личность.

ВУИЛАТЫШЭ. Ну, конэчнэ, шокшьнэк титак лийын кэртэш. Но мэ првэрэйэн ончэна. Сату мэсташтыжак.

СЧЭТОВОД. Тавар — магазинышт. Провэрэйаш лийэш. Ивановыч, тый шанö сақырэтым куш шындышыч? Омбат йұмалнэ укэ?

ПРИКАШЫК. Тыйын ушэт кайыш мо? Мый могай сақырым шындэнам? Омбат йұмалнэуло. Нотолько мый шындэномул.

СЧЭТОВОД. Но кö гынат шындэн. А сату магазиныштэ. Ондалмаш монь укэ. Сақыр, пожалэ, чыла уло.

КАССИРШЭ. Пардон, окса лукышто кийа. Окса йомын огыл. Кольдкрэм дэн васкүзö укэак улыт.

ОРОЛ. Мый тыйын вожылдымо шинчашкэт сэйчас шувалам. Сайрак кичал, чывэ чапа.

КАССИРШЭ. Йолташ милиционер... Пардон, кольдкрэм кассэ шэнгэлнэ кийа улмаш.

СЧЭТОВОД. Кашнэат уло. Тудо күсэныштэм почангэш улмаш. Ноупш укэак.

ВУЙЛАТЫШЭ. Актэтым угыч возо.

ОРОЛ. Сволоч, шотло калбасым! Альэ мый шкэмым шкэ ом шинчэ.

ПРИКАШЫК. Кум тыртыка калбас гына укэ.

ОРОЛ. Тидэ чын—кум тыртыкак шол. МИЛИЦИОНЬЭР (дворниклан). А ну, айда, кайэна.

ОРОЛ. Шого альэ! (кассиршчалан). Ну, васкүзэт укэак мо? Мый тыйым, чывэ заразэ... Кассэ гычэт шүдырэн луктам. Уп пырчэтымат ом кодо.

МИЛИЦИОНЬЭР. Ну, айда, айда,

ПРИКАШЫК. Могай характэран. Эшэ огэш кай.

СЧЭТОВОД. Пэш шучко личность.

ВУЙЛАТЫШЭ. Мыйын утларакшэ чонэмлан йөсын чүчэш. (Милиционер дворникым нангайа)

VII кончымаш

ВУЙЛАТЫШЭ. Тэвэ могай калык уло, а?!

ПРИКАШЫК. Могай отрицатэлынэ подлэц, Василий Фэдорович!

СЧЭТОВОД. А тудым эшэ йүд ороллан шогалтат...

ПРИКАШЫК. Тудлан ушанат.

СЧЭТОВОД. А тудо тыгай каргымэ пашам ыштылэш.

КАССИРШЭ. Могай хам! Удрамашым кузэ койдэра...

ПРИКАШЫК. Тудо тыйым, Антонина Васильевна, „чывэ чапа“ манын мускылыш.

КАССИРШЭ. Укэ, тудо ала мом ойлынэжэ ыльэ... Васкүзэ укэ, йумончылнат васкүзэ укэ! Ындэ мом ышташ тунгалам? Кучэн кодат вэт.

СЧЭТОВОД. Ай, ит кольанэ! Тэвэ васкүзэт... (күсэняжэ гыч луктын, васкүзым күварвакэ шуа). Тэвэ ала могай васкүзэ күварвалнэ кийа. Мый упш йомын да и то ом ойгыро. Упшэм вэт кудыр пунан, пэш чаплэ ыльэ. Ындэ мом ыштэм? Тэлымжэ кузэ кошташ тунгалман вара?

ВУЙЛАТЫШЭ. Ончыза, колошымат нангайэныт. Кушто мыйын колошэм? Вот дык да. Тэнгэчэ гына налынамыльэ вэт—йомо. Ай, могай йондымэ кэчэ. Могай пиалдым кэчэ. Мом ындэ ышташ тунгалман? Мый вэт кылмыктыш дэн орланэм.

ПРИКАШЫК (колошым кудапэш) А тэвэ күварвалнэ ала кон колош почангэш? Тыйын огыл, Василий Фэдорыч?

ВУЙЛАТЫШЭ. Ак, мыйын, мыйын шол.

ПРИКАШЫК. Вор-бродэгэт, Василий Фэдорыч, колошэтым лүмынак пэчкэ воктэн шындэн дыр. Вара нангайэм шонэн дыр?

ВУЙЛАТЫШЭ. Да... но мый колошым шолыштмөнтгө кудашынамыльыс...

ПРИКАШЫК. А вэдь воржо пурэн, тыйын у колошэтым ужын вара.

ВУЙЛАТЫШЭ. Ах, ну да, пожалэ, шолыштмөнтгө...

СЧЭТОВОД (ойгыршыла). Могай сылнэ пунан упшэм ыльэ, кужу пылшан. Нангайышт. Ындэ кува ушым пурта.

ВУЙЛАТЫШЭ. Айда, ит ойгыро! Тулэч поснат шүмэмлан йөсын чүчэш. Упшэт төвө кийас... (күсэняжэ гычын ушым луктэш, кудалта). Тэвэ ала кон упшыжо кийа.

СЧЭТОВОД. Товатат, мыйын. Ужат кузэ туржын пытарэныт. Йол дэнак тошкэныт ала мо.

ВУЙЛАТЫШЭ. Ай, могай йондымэ кэчэ Ай, могай пиалдымэ кэчэ!

ПРИКАШЫК (колошым кбранэн онча). Түргоч пиалдымэ кэчэ, Василий Фэдорович!

ВУЙЛАТЫШЭ. Эй, кө тушто... Калык! Кө гынат варэньэ дэн чайым пуза...

Рушла гыч кэлыштарэн М. М. Иванов кусарэн.

Малышэ корак

Ойлымаш

Мичурин Йатман

„ТРАКТЫР“ колхозын мўкш пэчыжым тэ чыланат шынчэда дыр. Огыда шинчэ?! Шойакым ойлыштыда. Шинчэда. Шинчадам ончэнак палэ—тидэ мўкш пэчым пэш хот палэда. Чынжымак ойлаш гын—ну... ну, тэвэ садэ мўкш пэчышсэ оролжо дэн пырля пўрым йўн руштын килтыда ыльэ. Ындэ шарнэт дыр!—Ну вот... манам вэт, тый тудо мўкш пэчым пэш хот шинчэт. Оролжын лўмжө кузэ альэ? Э-х, мондэнамыс мыйжэ... Тый, тудым палэт вэт?... Ну вот, вот—Малышэ Корак, чынак тыгэ, ойлышыч да, ижэ шарнышым. А тэвэ мэкоктын чылажымат палэн шуктэна. Шукыракшым тачэ мый шкэ тэвэ ойлэм.

Тэвэ, ик чэвэр шыжэ кэчын „Трактыр“ колхоз мўкш пэчыштэ садэ оролэт—Малышэ Корак,—ой ит сьрэ, Корий кугы зай, шиждэ ойлэн колтэнам,—лўмэтшэ Малышэ Корак огыл да, Малышкин Корий вэт,—мўкш пэчыштэ пөрт воктэнэ шинчылтэш. Кэчэ пэш чэвэр. Лышташ чэвэргэн, шудо кошкэн—тэлэ лишэммым шиждара. Мўкш пэчэ йыр чодра кожгырэн шога. Чодра укш лонгаштэ кайык-влак шўшкаллат. Эх, илышат!

Тудо кэрэк могай сай гынат, йара шинчаш йөсө. Кэнэжым, кэрэк мо гынат, паша шуко дэн мўкш ончышо-влак шукын улыт. Иктэ дэн йомаклэт, вэсэ дэн тамакым шупшат, пашаштэ полышкэлэт—отат шиж—кэчэ эрта. Кызыт паша укэат, нигэат мўкш пэчыш огэш тол, йужгынам гына толын кайат, кэчат пэш кужо. Мўкш омартат коктыт вэлэ кодын. Мольжым чылажымат омшаникыш пуртэн шындэныт. Нинэ коктыт-

шымат шуын кэртдэ вэлэ кодымо. Таээрла погэн шындат.

„Ындэ кас лийэш, нигэат ок тол ды!“ шоналтэн Малышкин Корий кыньэл шгалэш.—Мом ыштышаш?—шоналда—Пөртыш пурэн ик корка пўрым йўшаш—Пулдыр гыч пурам кондэн, ик кора поштэк вэсым, ўмбала-ўмбала тэмэн грам пэралта. Корно почылтшо, умкыжым вишкыдэ шкак йога. Тыгак кзытат. Ик корка поштэк вэсэ—пэчэ пашкар „кочыртата“ вэлэ.

Изиш лиймөнгө Корийын уш почэтэш. Кэчэ гыч кэчыш йара шинчэн, штын илэн йомаклымэтат шуэш. Вуйыш кўза гын, йылмат йаклаканэш.

— Ну вот!.. —манэш.—Тачэ мый гаэвийан нигэат укэ! Кэрэк вич „банди“ толжо—сэнгэм, а колхоз мўкш шолышташ эркым ом пу... Ом пу!! Нэчэвэ колхоз добраам толаш... Раз мый орол ула, мыйым ороллан шогалтэныт, значт мый должэн оролаш... Нэбольно какй нибудь частнэ собствэник мўкшым оролэм... чай колхозын... А-а, кузэракин ойллат альэ... мм... нэбольно частнэ собствэникын, а... а социалистический добро вэт... „социалистический“ ойым шэнэн, Малышкин Корий шкэ вуйажэ чн нөлдышт шинча.

— Товарищи!—кычкыралэш, шкэзэ тур пўкэныш кўзэн шогалын кидшым солкала. Нигэ колыштшо укэ гынат, аа колан пэш хот оила.

— Товарищи!.. Тачэ мэ э-ый колхэ мўкш орол улам... эрла аныат колхэ прэдсэдательль лийам... Кө шинча, аныа... потому, мэмнан Совэт власть... Мый социалистический добром оролэм... мый

шкэжат колхозный спэциалист улам... Мэмнам нимогай импэриалистический капитализм нэлын ок кэрт, потому что мэ-э-ый колхозник улам... улына. Мэ кулакым... кулак агэнтурым..—агэнтур дэн моло „мудрьоный“ мутымат ойлэн кэртмыжлан чот йывырта. Митингыштэ, собраныштэ кочмо ойжым чылажымат шарнэн ойлаш төча.—Агэнтур-рым вож гэ күклэна... потому мэ колхозник улына, нуно эксплуататор улыт... Мэ-э-ый, мэ-э...—умбакыжэ ойлэн ок шукто, тур пүкэн гычшэ солнэн күварыш йөрлэшат, колхозный спэциатлистэт йүд вошт кулак агэнтур дэнэ, да вич „бандит“ дэнэ күчэдалэш.

Малышэ Корак йүн возын мала гынат, садыгак кэчэ чот ончалэш. Койын кас вэк тайна. Чодра ўмыл кужэмэш. Эркын-эркын кайык-влакат мурымыштым чарнат. Йыр тымык. Лачак ик-кок кана Корий пөрт воктэнэ кок йэн гына эртэн коштэвэ. Моло нимат укэ. Нуно кок йэнгым Корийат ужын огыл гын, мээт нимат огына ойло. Кэрэк кө коштын лийжэ. Ойлан ойлаш гын, „бандитат“ огыл ул. Эр йодкэат ик „бандитат“ ыш тол.

Эрлашын эрдэнат, тачысэ сэмынак чодра укш лонгаштэ кайык-влак муралтат. Кэчат пэш чот шыргыж ончалэш. Кэчат Корийым шыргыж воштылмылак ончалэш. Корийат, йара күвар онгаштэ шуко кийэн, могыр корштэн пожалтэш. Вуй шэлшаш гай коршта. По жалтын күвар ўмбалнэ шинчам удыркалэн шинча.

— Фу-у! Кугыракынак кайэн вэкат, нимат ом шарнэ,—пэлэшта... Ну, пүрат куатлэ—шоналта. — Мокмырэш, адак изиш подылшаш.—Пэчкэ тұрыш мийэн шогалэш. Ик коркам тэмэн йўын колтат, түгө лэктэш.—Тачэ шукак йўшаш огыл... Аньат, садэ кок омарта кодшо мўкшыштым ончаш толыт—шоналта.—Йўшө вуйам ужыт гын, сай огыл.

Ончал колта...—садэ кодшо кок омарта мўкшэт укэ. Вэржэ вэлэ кодын. Ма-

лышэ Корак ўмбақыжэ йуштө вүд опталмыла чучын, кылмэн ошэм кайыш.

— Мо кэрэмэт!.. Мо каваршаш!.. Лачакак шолыштыныт...—нимо ышташ өрын, Корий шарныдымыла тэнгэчсэ кок омарта олмышкыжо кайэн шогалэш.

— Чынак укэ!.. Э, калтак! Мом ыштэм ындэ? Колхозник влаклан ындэ мом ойлэм?..

Ик вэк „чын-чын“, вэс вэк „чын-чын“—омарта нигуштат укэ. Нимогай кышат укэ.

— Моло огыл, тидэ йўдым вор коштын... Кузэ, мом ышташ?! Шкэ винамат улам... Тынарэ йўмө күлэш ыльэ мо?!..

— „Правлэнийыш кайэн увэртаршаш“—шоналтэн, мўкш пэчэ гыч лэктын йалыш куржэш. Иктажэ кок километр куржмэқыжэ—э-э!—шоналта.—Пөртэм суралэн омыл вэт!—манын, мөнгэш мўкш пэчыш куржэш. Пўжалт пытэн, шинчам кугын карэн, шўлэштыл куржэш.

Мўкш пэчыш шуын, пөртшым, суралат, адак йалыш тарванэн лэктэш. Йол парньа шарлэн пытэн, Малышкин Корий мөнгэш-оньыш куржталэш. Тэвэ адакат пасу койэш, пасу коч йал. Мўндырнат огыл. Йалыш шумылан көра шўм шолэш, вуй шона. Кузэ ойлышаш? Тыгат шона, тугат шона, нимо сэмын кэлшышын ок чуч.

— А вот, тэвэ кузэ утлаш—кэнэта шоналта.—Бзлоп!—сангажым пэралта. Ик жап шонэн-шонэн шогат, мөнгэш пысын тарванэн мўкш пэчыш шыкшыкта. „Выжи-вожи“ кудашын, күртнө кольмым налын пөрт йымак пурэн шогалэш. Пөрт пырдыж нэнгыз йымал пырньа воктэн рокым күнчаш тўналэш. Пўжалт пытэн, чурий пурак дэн пэтырнэн. Пыкшэ-пыкшэ пөрт йымач күнчэн, чодра вэк рож гыч лэктын шогалэш. Вургэм, чурий—рок вэлэ. Садыгак лэкмэк уэш, тачэ ындэ кум каналан йалыш куржаш тална. Рум канажлан ала кө чаманыш. Кужынак куржаш ыш вэрэшт. Ик километр нарэ гыч „Трактыр“ колхоз прэд-

сэдатель дэн адак колхозникым ваш лийэш. Корий өрмө сэмын:

— Вот, Васли!... Тидэ йүдым тэв-ак мыйым пуштыт ыльэ.. Вор... бандит-влак кок омарта мүкшым шолышт нангайэвэ,—вүдылэш.

— Кузэ тугэ!... Мом ойлыштат?!—Васлий йодэш.

— „А вот...—Корийат нунын дэн пыр-ля мүкш пэчыш ошкэда.—Вот... тэвэ тушто вэржым ужат... тушто тэнггэчэ кэчвал эртымэкат кок омарта мүкш кодын ыльэ... А тачэ вэржэ вэлэ кодын... омарта-влак укэ улыт. Тэвэ ончо... манын мүкш пэчыш пурат.

— Вэржэ дэн мом ыштэм... Тый орол улат вэт?...

— Тудыжо чынак, Васли шольо... Йүдым малэн кийэм... ой... окна воктэн ончэн шинчэм... Колам... йол йүк шокта. Ончэм... окна воктэн түнө коктын шогат. Мый—омашыш. Пычалым налым... Омашат садыгак... омсажат куго пу солыкэм дэнэ түкылмө, почашат ок лий. Мый окна гыч лүлдаш түгальым. Адак коктынжо мүкш омартам нумалыт. Мүкш омартам нумал нангайэват, пөртыш пураш омсам почаш түгальыч. Мый түкылэнам. Варажэ омат шарнэ. Лүдмэм дэн пөрт йымак пурэн роком күнчэн лэктын кайшым. Йүдымак йалыш куржаш лүдым—корнэш авырат шонышым... Ындэ чыла... кэрэк мом ыштыза,—манын Малышэ Корак шинчажым үштылэш.

— Шкэжат шылынат, вор-влак мүкш пэчэш шкэ оза кодыныт... Ала клатысэ мүйэтшымат шолыштыныт... Отвэчайашэт вэрэштэш, Корий кугызай!

— Ой, Васгий шольо... мый... мый шкэтын улам... Нуно кудытын улыт вэт!

— Раз тыйым ороллан шогалтэныт, раз тый социалистический добром оро-

лэт гын, пуштыт, огыт пушт, тылаэт шылаш огэш күл,—Васлий ойла.

Кок кэчэ Малышэ Корий кольанэн кошто. Кочдэ йүдэ ила. Вара колхозник-влак шкэ чаманышт.

— Могай № омарта-влак укэ улыт?—Йодыт.

— 36 дэн 41 №-ан укэ улыт.. Тэвэ вэржэ кодын...

— Вэржэ... Тыгэ оролэт гын, вэржымат шолышт кайат! Айда омшаникыш пурэн ончэна.

Омшаникыш пурэн ончат,—тушто 36 дэн 41 № ан омарта-влак шинчат.

— Тидэ мо? 36, 41 омарта влак был мо?!—воштылын Васлий йодэш.

Малышэ Корий нимо ойлаш ёрын-шинчам карэн шога.

— Э эх, орол улат тожо. Кок омарта мүкшым оролэн от мошто. Малышэ.. Чынак Малышэ Корак улат. Тунаак вэт кэчэ шичмэ дэч ончыч омшаникыш пуртэн шындышна. Тыйын вуйэт-плетат шижын огыл... Пэчкэ пашкарым урыктэт ыльэ...

— Винов-ат улам, Васлий шольо!

— А пөрт йымачшэ молан күгэв лэктынэт. Ха-ха-ха-ха!

— Мүкш йомын да лүдмэм дэн ы-ланда ойлаш күнчэнам,—чытырэн Корий ойлаш төча.

— Так вот, колышт, Малышкин Корий!... Нимогай бандит, вор толын оги... Тыйым ик „бандит“ вэлэ аныртаэн. Тидэ—шонго пура... да йогэт.

Тачэ Малышэ Коракым мүкш вэчэ орол гыч луктын колтэныт да, ндэ адак имнэ ончаш коньухлан пуаш зайавлэнийым пуэн.

Шэккланыза, колхозник-влак. Малышэ Коракым... ой, Корий кугызай, шижэ ойлэн колтэнам... Малышкин Кориым коньухлан ида пурто.

Тудо чынакак—Малышэ Корак.

Соцтангас

Ойлымаш

Рожкин В.

КОЛХОЗЫШКО пурымэкэм илышэм руалмэ гайак вашталтэ: эрдэнэ тамлэ омо дэн малмэм годым, бригадир окнам „шот-шот“ ыштэн, „эй, Мирон, пашашкэ“, өрт лэкмэшкэт варгыжэш. Айда нымат огыл, пашашкэ лэктат. Ала кө чорт шонэн луктын: соцтангас, ударничэствэ. Чу! мутшак сөралэ огыл. Соцтангас мутэт дэн пашаштэ калыкым ты вара толаштэрат. Адак дурак кашаклан тидэт пэш кэлша. Эй, вара пашаштэ мочаштэ улшыла пұжалтыт. Садэ мутэт мыйын ватыланат пэш—кэлшыш. Пэлэн улшо шэм Мэтрийым тўкалтэн „айда соцтангас дэн түрэдаш тўнгальна“, маньат, пышт койшыла кидшым кэргалтэн тўнгальэ.

— Давай!—маньат, шэм Мэтрийат йошкар уаш тул пижыктымыла пашалан пижэ. Мый нуным ончан лўдын шогэм: ватэмжэ, ватэмжэ вэт пожарыштэ улшыла толаша. Мэтрийжэ гын, алдыр гай копаж дэн ик канаштэ пэл кылталыкым шулын налэш. Тидэ жапыштэ: „Мирон, уна коракат мыскылэн кайа, касалыкэт кодэш, түрэд,“ бригадирын йўкшө шоктыш. Мыйат вуй мучаш гычэм эртэн кайшэ коракын йўкшым колын, ончыкэм ончалыым гын, иктаж вич важык шэнгэлнэ шогылтам. Чу, ватэмым ончэнак касалыкэм тынарэ кодо. Касалыкшымат ўчө ыштымыла кум важык лопкыт кодэн шындэныт. Вот вара нунын дэн таңгасэн ончо. Ожно вэлэ шкэт вуйа илмэ годым нимогай соцтангасат, ударничэстват укэ ыльэ, садак калык пашам ыштэн. Тэвэ шкэмымак налаш. Коклан гына нурыш лэктын, ватэмын кэчэ мучко түрэдмыжым суслам ыштыл

шогалтылам ыльэ. Тыштэ вэт суслажымат шогалтыл шукташ ок лий. Ала могой йумат полша, шурно гын, ожныс дэч вич пачаш сай шочэш.

Тыгэ вудымалтыл шогылтмэм дэнэ кэчат шинчэ. Ончыкэм ончалыымат, э-э-э, таңгасышэ-влакэт кутыш чолат торлэныт. Мөнгышкө кайашат жап пэш шуын, адак шкэтак ончыч кайэтат, його манаш тўнгальыт ман сўсанэм. Ну, азап, пычкэмыш вэт. Эшэат нуно лупшат вэлэ.

„Эй, мом тыгэ толашаш, ватэм пукшэч ок кэрт мо“, маньымат ангамбачын содор чымалтым.

Кастэнэ йатыр лиймэкэ ижэ ватэм тольо. Мый чай йўын, кочкын нойшо капым кандарашат возынам ыльэ.

Эрлашым түрэдаш ыжым лэк. Амалым муым,—ой, вуй коршта, шўмлан йөсө,—манын ватэмым ўшандарэн колтышым. Кастэнэ ватэм паша гыч пөтртылын, пэлэнэм возынат, кайык игыла шўлаш төчэн кийа. Соцтангасэт сай кэлыштарыш шоналтэм.

Тыгэ амал дэн уржа сорла пытымэш чылт йара пөртыштэм кийшым. Ты мартэн нымогай шомакат ыш лэк. Ватэм дэнат ўак-мўак илышна. Вурсэдылмашнат укэ ыльэ. Тэвэ тэний комсомол-влак ватэмым йөршэш пужышт: мылэчэм нормымат посна налаш тўнгальэ, кочкашат ок кычкырэ, огэшат кодо. Мут савыртышыж йыда: „його пий, його пий“ вэлэ манэш.

—Мо, Овросий ушэт кайыш аман. Ышкэ мариэтымат срапайэн пукшаш өрканышыч?—шылталаш төчэн пэлэштышым.

—Колхозышто кө пашам ышта, тудо

гына кочкэш. Тэвэ тэнгэгчэ контор пөр-тыш пурэн йодымат, 15 паша кэчэт вэлэ маньыч. А мыйын 115 паша кэчэ, маньыч. Тэний нормым чыла посна налам, маньат, опсам „кроп“ чүчын лэктынат кайыш. Öрмэм дэн кид гычэм тамак мэшак вочмымат ыжым шиж. „Но-о тыгэжак ок ыштэ дыр“, шоналтышымат, адак пашашкэ ыжым лэк ээт.

Илэн-илэн шыжат толын шуо. Цасу пашам пытарэн колхоз доход пайлаш тўнгалыэ. Кэнэж гоч ыштымылан пашадар налаш сўсанэн-сўсанэн мыйат кайышым. Шурно амбарыш пурэн шогалы-мат, лачак Овросий ватэмлан мэшакаым вискалат. Иктаж коло мэшакаым висышт, эшэат лу пут лэктэш, маньыч.

—Эй, Мирон, тыгэжэ гын, пан-пан вэлэ илэт. Ватэтак вилэ пудым ыштэн налын,—Шэм Мэтрий пэлэштыш.

— Ойлыманат огыл, — ватэм ынжэ кол манын йыштырак пэлэшташ төчэм. Ала кузэ лачак пылышышкыжэ пэрныш. Йолжым нөталын: „тэвэ його пийлан, тэвэ, тэвэ...“ манын мужыр чышкам ончыктыш. Клатыштэ улшо-влак эрдыштым кырэн-кырэн мыйым воштылыт.

— Овросий, киндыжым посна кочкаш тўнгалат мо? Вара малашыжэ кузэ?—мыскаразэ Кузма воштылэш.

— Малашат ом тўнал, илашат ойыр лэм,—шоктыш. Тыгай мутым колмэкэм ўпэм сөсна шула „копыж“ шогалыэ. Нийалтэн колтышым гын, упшэмат шөрын кайэн.

— Мирон, кэч мэшак нумалашыжэ полшо,—Ондрий ситарыш.

— Ыштымэмжэ уло гын, кузэ гынат нумалам, маньат, вич путан мэшакаым ондалын, оравашкэ „кроп“ намийэнат пыштыш. Мэшак нумал пытармэшкыжэ öрын ончэн шогышым. Вара сапым викарэн имньыжым тарватыш. Тидэ жапыштэ вискалышэ дэч мыньар пут налашашэм палэмдыктышым да „получил“ манын кидэм пыштышым. Улыжат та-лукаш пашадарлан кок пудым мэшак пундашэш пыштэн, содор имньэм са-

вырэн йал шэнгэгчын мөнгышкэм шкшалтым.

Кудвэчышкэ пурэн кайшым гын, шдымо гайэ лийым: урэм капка виш одымо, кудвэчыштэ кок ораваш шоныкэт, төшакэт, түрлө чиймэ вургэмэт, чыла-оптэн шындымэ. Ватэмжэ „лып лп“ вэлэ койэш, пэш погыстара.

— Овросий, кайэтак мо?—манаш öчэм.

— Тыгай його пий дэн илмашэм ук:—манын кок орава погым оптэн ачаж джэ ылаш кайыш.

Ну, шайтан, сэйынак кэлыштарыш вэт. Кэч малашэмжэ төшакшым коэм ыльэ.

Ватэм ойырлымэкэ ышкэдак илашгўнгалыым. Тудо налмэ кок путэм кок ылызэ гыч кочкын пытарышым. Вратэлэ гоч кўсылэн илаш төчышым. Ју, илашыжат йалт пий сэмынак илышым. Чыла паша шкэ ўмбаланэм кодо. Јо-соцтанас мыйымат тэлым сай öрыгарыш.

Тыгэ илэн илэн шошат тольо. Адагатур ўмбалнэ паша шолаш тўнгалыэ. Ыйат шонышым шонышымат, ватэмэмынак пашашкэ соцтанас дэн пияш-лийым.

Шошо ага, пашаштэ пашам ударинтагасэн ыштымэм дэн нылнэ вич пашакэчым ыштэн налыым. Ўмаштэ вэт алукуштыжо латвизыт утларақ гнаыштэнэм.

Кумылэм адак кўшкө нөлталтэ. Ужмжйэда Овросийэмат кутыраш тўнгалыэ.

Тэвэ уржа сорла жапат толын шун. Адакат пашашкэ тагасэн ышташ пижа. Соцтанасэт „дурак влаклан“ огыл, ыла-мат пэ-эш кэлшыш. Кодшо тэлымай пундашлэн пуыш. Кодшо ийыштэ 560 кылтам түрэдам ыльэ гын, тэний со-нагасэт дэн 190—220 кылта шумэш ил-тэм. Тыгэ пашам сай ыштымэмлан „э э, мэмнан Миронланат соцтанасэт вшкэлшыш“, манын колхозник влак вштылыт. Тэний пашам ударнын ыштыэм дэнэ 220 паша кэчым ыштэн налым.

Тыгэ лиймэк шыжым колхоз вич мэтр сукна дэн пөлөккыш. Көргө түлэм адак чот ылыжэ. Кэч могой паша лийжэ, лупшэм вэлэ ыштэм.

Эрлашым Овросийым ужын,—илаш толат мо?—манын йодым. Пэрвой ыш көнө. Йатыр кутырэн кутырэн кумылжо савырныш.

— Тыйынат тэний паша кэчэт шуко, мыйынат изиш вэлэ тыйын нарэт ок шу. Ушнашат кэлшэм,—„шыр“ ончалын пэлэштыш. Чытэн ыжым кэрт: ва-

тэмым ондал-ондал кум кана шупшалым.

Эрлашым чыла погыжо дэн илаш тольо. Ончыкыжо пырля кэлшэн, пашам тангасэн ышташ манын кэлшышна. Соцтангас—ойлаш вэлэ соцтангас: мый дэчэм ватэмат ойырэн колтыш. Ик тэлэ гоч шкэмымат сай кэлыштарыш. Соцтангаслан шүман лийымат, ватэм дэнат ушнышна. Соцтангас кугу вий! Соцтангас пашаштэ у айдэмым, шочыкта!..

Эпиграм-влак

С. Чавайнлан

Пиэс почэш
Пиэс шочэш,
Сүжэт эрэ
Ик гай лийэш.

М. М. Ивановлан

Чу!
Мичу?
Мо шокта?
Ача эргым чот лочка,
— „Эх, эргыжат“—манылда.
Мичу ордыш ошкэда.

Ал. Токлан

Сылнэ мутым возгалаш
Шочын Ток.
— А ышкэ гыч мом возаш?
Ну, рушла гыч кусаршаш,—
Нунын ток.

Айзэнвортлан

Стих-влакым лудылдэн
Шоналта Айзэнворт:
— Ай-ай! чаплын пэралтэн
Критиклэм мыйэ вот!
Шоналта,
Трубкажым пэралта,
Адак угыч шоналта.

Олык Ипай

Ал. Эрыканлан

Кичкыра Эрыкан:
— Шуэш роман,
Латкандаш кыдэжан,
Чэвэр коман,
Шуко сүрэган,
Йаклака йылман,
Социалис көрган,
Национал форман...
Лудын лэкса шэр тэммэш,
Ойлэн илыза ўмырэш.
Но кунам шуэш,
Мужэдаш күлэш.

Павыл Эчу

Эрыканлан

Мүтэм мыйын шуко, шуко.
Матэрийалжэ укэ, укэ.
А сүжэтшэ, шэрэмэт,
Сүжэт огыл—чылт намэт:
Шкээк тудым пидынам
Пигырш кол гай пижынам.

Олык Ипайлан

Мом шинчаш мыланэм утым.
Пуэда гын ик минутым,
Мый возэм почэламутым
М э энгэ кутым.

М. Калашниковлан

Эх, Микалэ! Ох, Микалэ!
Критик возаш пэшак талэ.
Критик огыл—ў дэн мў.
Лүмэт гына ынжэ шў.

Айзэнворт

Рэдактыр П. Карпов. Сәкрәтар А. Дәрәвишкин. Тәхрәдактыр А. Сәмонов.

Погаш 1935 ий 25/II, пэчатъыш 1935 ий 17/III пумо. Мароблит № 13. Заказ № 24.
Тираж 1500 экз. Кагаз кугыт 72×105,16 4½ лист. Лыстыштә 55000 знак. Маргосиздатыв
1-й типографийжэ, Йошкар-Ола, Совет урэм, 56.

МАРИЙ ОБЛАСЬ КУГЫЖАНЫШ САВЫКТЫШ ТЫГАЙ ЖУРНАЛ-ВЛАКЫМ ЛУКТЭШ:

У В И Й

Совет писатэль ушэм марий пӧлкан тылзэ йэда лукмо, сылнымутан журнал.

1935 ийыштэ журнал кугэмдалтэ: тылзэ йэда 64 могыр лэктэш.

Журналыштэ ойлымаш, почэламут, пийэс, критик статья дэн мыскара-влак пэчэтлалтыт.

Ж У Р Н А Л А К:

1 ий — 12 тэнгэ. 3 тылзэ — 3 тэнгэ.
6 тылзэ — 6 тэнгэ. 1 тылзэ — 1 тэнгэ.

Посна номыр 1 тэнгэ.

Марий Удрамаш

Колхознице, пашазэ дэн шэмэр ўдрамаш-влаклан тылзэ йэда лэксэ, сүрэтан, сылнымутан журнал.

Журнал шолдра шриффт дэн луктылтэш.

Ж У Р Н А Л А К:

1 ий — 6 тэнгэ. 3 тылзэ — 1 тэнгат 50 ырш.
6 тылзэ — 3 тэнгэ. 1 тылзэ — 0 тэнгат 50 ырш.

Посна номыр 50 ырш.

Пионьэр Йүк

Тылзэ йэда лэксэ, сылнымутан, сүрэтан йоча журнал. ОБКОМОЛ дэн ОБОНО-н органышт.

Ж У Р Н А Л А К:

1 ий — 6 тэнгэ. 3 тылзэ — 1 тэнгат 50 ырш.
6 тылзэ — 3 тэнгэ. 1 тылзэ — 0 тэнгат 50 ырш.

Посна номыр 50 ырш.

Подпискым районысо кнага магазин коч ыштыман. Викак издатэльствэ гычат, почтым коштыктышо-влак дэнат ышташ лийэш. Издатэльствын адресшэ: Йошкар-Ола, Совет урэм, 60, Маргосиздатлан.

В У Й Л Ы М А Ш

Кави Наджми	
Шэрэва (ойлымаш)	1
Йалкайн Йаныш	
Моско лук (ойлымаш)	11
Тицэнко И.	
Кравать (ойлымаш)	29
Алэксандр Иандуш	
Ийам кучэныт (ойлымаш)	37
Надэжда Иаль	
Чонэна (ойлымаш)	47
Иалкайн Ианыш	
Историй дэн литэратур	53
Мих. Зоцэнко	
Пиалдымэ кэчэ (пийэс)	59
Мичурин Иатман	
Малышэ корак (ойлымаш)	65
Рожкин В.	
Соцтанас (ойлымаш)	68
Эпиграм-влак	71

МАРИЙ ОБЛАСЬ

КУГЫЖАНЫШ САВЫКТЫШ

ТЫГАЙ СЫЛНЫМУТАН КНАГАМ ЛУКТЫН:

Субботин Л. ВЭС ШҮМ

3 кыдэжан, 7 сүрэтан пийэс. 78 могыр, ак 65 ырш. Тираж 3000 экзэмпльар.

Власов П. ПӨРВОЙ ПАЛЭ

1 кыдэжан пийэс. 38 могыр, ак 35 ырш. Тираж 3000 экзэмпльар.

Задонский. ВЭС ИЛЫШ

3 кыдэжан, 4 сүрэтан агитпийэс. 54 могыр, ак 60 ырш. Тираж 2000 экзэмпл.

Тургэнэв И. С. МУМУ

Руш классикын крэпосной права нэргэн повэстьшэ, шолдра шриффт дэн лукмо. 52 могыр, ак 30 ырш. Тираж 4000 экз.

Сэрафимович А. ЙОЧА

Йоча илыш гыч ойлымаш-влак. Шолдра шриффт дэн лукмо. 168 могыр, ак 70 ыр. коман 1 тэнгэ. Тираж 5000 экзэмпльар.

Кнага-влакым МарГИЗ-ын чыла магазинлаштыжэ налза. Адак наложэн платъож дэнат тыгай адрэс дэн йодаш лийэш:

Йошкар-Ола, Совет урэм, 60, МарГИЗ торготдэлла.